ignora cu totul. Şi aceasta când Prusia fusese înfrântă de către aceiaşi Revoluţie! Pentru a se face mai bine de râs, el puse în frunte pe Ducele de Brunswick, care chiar cu patrusprezece ani mainainte era cu mult prea bătrân. Cum niciun răspuns nu sosea dela Paris, oamenii curţii din Berlin crezură că Napoleon se gândea serios înainte de a satisface ultimatumul.

Când îşi dădu răspunsul, Napoleon şi ajunsese în Turingia. Puţin după aceea era victorios în dubla bătălie dela Iena şi Auerstaedt. După această bătălie, pe care Prusienii o deteră deandaratelea, învinsul şi învingătorul se aflau la o egală distanţă de capitală. Din clipa aceea nu mai fu nicio rezistenţă. Unsprezece zile după victorie, Napoleon, la Sans-Souci, pune să i se remită spada Marelui Frederic: numai amintirea este aceea care îl interesează. Aproape toate fortăreţele se predau fără să tragă un foc. Comandanţii, purtători ai celor mai vechi nume de nobleţe prusiană rivalizează în laşitate. Unul dintre ei este Maiorul von Beckendorff, strămoşul viitorului Mareşal Hindenburg. Predă fortăreaţa Spandau fără luptă, este condamnat la moarte pentru aceasta, dar este până la urmă graţiat. Regele scrie lui Napoleon scrisori pline de umilinţă şi se retrage în extremitatea de Nord-Est a Prusiei.

In baza unei alianţe lipsită de sinceritate pe care o semnează acum Prusia şi Ţarul — probabil, acesta având de gând să abandoneze Prusia devastării, pentru a opri astfel pe Francezi — trupele aliate rezistă destul de bine lui Napoleon la Eylau (1807) dar sunt după aceea înfrânte la Friedland. Ţarul semnează în grabă la Tilsit pacea cu Napoleon. Regele Prusiei, prin intermediul frumoasei sale soţii, caută să se împace cu învingătorul, dar totul se mărgineşte la un schimb de politeţe şi, prin pacea dela Tilsit, Prusia pierde jumătate din teritoriul ei, tot ceea ce se găseşte la West de Elba, partea din Polonia pe care o furase cu prilejul celor de a doua şi a treia împărţiri şi pe deasupra se angajează să plătească o despăgubire enormă. Insfârşit, i se dă ca vecin un Mare Ducat al Varşoviei, care ajunge din ce în ce mai puternic.

După o mie de ani, o nouă ordine europeană părea că răsare: Franţa era pe Rin, la marginea Padului şi prietenă cu Rusia.

Singurul inamic puternic al cuceritorului este Anglia. Impărţire a forţelor asemănătoare aceleia din 1940.

II.

Napoleon a fost acela care a revoluţionat bătrâna Prusie Când, la Sfânta Elena, regreta greşala pe care o făcuse şi îşi spunea că ar fi trebuit să izgonească pe Hohenzollerni de pe tron, el sublinia nu numai cauza iniţială a căderii lui, dar încă şi ceea ce avea să îngădue Prusiei să se ridice. Căci Prusia fusese timp de o sută treizeci de ani, până la moartea lui Frederic cel Mare, focarul războinic al poporului german şi de o sută treizeci de ani, ea a redevenit şi a rămas astfel până în zilele noastre. După singurelele mari înfrângeri, pe care Prusia, — mare putere — le-a suportat în trei secole, la 1806 şi 1918, ea s'a comportat exact în acelaş fel şi şi-a dovedit în acelaş mod caracterul: de fiecare dată spiritul războinic al acestui popor s'a ridicat împotriva semi-dezarmării impuse de învingătorul francez. De fiecare dată şi-a refăcut în ascuns o nouă armată şi s'a aliat cu Rusia împotriva Franţei. De fiecare dată mişcarea venea dela un popor însetat de revanşă, care se simţea rănit şi îşi păstra amintirea strămoşilor săi. De fiecare dată, rezistenţa guvernamentală — aceea a regelui, apoi aceea a Republicei oficiale — a trebuit să fie fărâmată şi avântul să fie dat de către uzurpatori ai puterii.

Şi deşi cetitorul acestei povestiri trebue să admire pentru o clipă această virilă rezistenţă, fiindcă este expresiunea unei voinţe de eliberare, trebue totuşi să-i subliniem tragica dezvoltare. Iată cum a resimţit acest lucru altădată, Goethe şi cum îl resimt miile de suflete germane aflate în exil: „Germanii fiind întârzietori, spune Nietzsche, au turburat cursul culturii europene: de exemplu Bismarck sau Luther. In momentul în care Napoleon, singurul om destul de puternic pentru a putea să-şi ajungă ţinta, voia să facă din Europa o federaţie de State, tot Germanii au fost aceia care au încurcat totul prin războaele lor de eliberare şi au stârnit acea rană, nebunia naţionalistă, care a avut ca urmare luptele de rasă în ţări cu populaţiile tot atât de amestecate, ca şi Europa". Astăzi, după şaizeci de ani, aceste cuvinte sunt încă adevărate. Ba astăzi sunt chiar mai adevărate ca oricând.

Chiar atunci, când orice German aspira în mod natural la eliberare, conducătorii spirituali vedeau cele două feţe ale situaţiei. Ei doreau libertatea în calitatea lor de Germani, dar ca cetăţeni ai lumei, ei salutau ideile Marei Revoluţii, care,

chiar desfigurate de către Napoleon, cuprindeau mai multe făgăduințe pentru viitor decât defilările dela Berlin sau reacțiunea dela Viena. Ce bine ar fi, își spuneau ei, dacă s'ar putea întradevăr cuceri prin reconstrucția care începea, drepturile de cetățean de care se bucurau de atâta vreme popoarele din Apusul Europei. Dar ei prevedeau că după eliberare, popoarele vor fi profund înșelate. Cine n'ar fi oscilat în asemenea condițiuni? Goethe a fost singurul care a păstrat întotdeauna echilibrul înțeleptului și s'a ridicat dela Națiune la Umanitate. Dar tocmai prin lupta lor lăuntrică, ceilalți poeți și gânditori din vremea aceea au stârnit simpatia noastră.

Școala căreia îi aparțineau cu toții se numea Școala Romantică, dar nimeni nu ar putea să definească exact înțelesul romantismului german. Nu golim câtuși de puțin cuprinsul cuvântului, opunând spiritul romantic spiritului logic, dar dăm astfel o idee despre diferența caracterului german de cel francez și de confuzia politică a Germanilor. Friederich Schlegel, unul dintre îndrumătorii lor, scria: „Un om întradevăr liber și cultivat ar trebui să poată să se acordeze după voință, întocmai cum se acordează un instrument, în orice clipă și în orice mod: să fii când în tonul critic, când în cel poetic, istoric sau retoric, când un spirit vechi, când unul modern". Aci nu apare numai individualismul, ci completa anarhie și cu cât ea îi atrage, cu atât influența asupra unor astfel de suflete este în mod vizibil periculoasă pentru Stat. Dar mai mult, sunt întotdeauna cele două universuri, al fanteziei și acel al acțiunei între care se împarte caracterul german și datorită căruia poate, sau să zdrobească brutal și rece propriul său popor — și dacă se poate, cât mai multe popoare vecine — sau, întorcând spatele realității, să trăiască în cer, dar într'un cer al său particular, cu totul al lui, creat după visurile sale.

Desigur că Romanticii nu fură indiferenți față de soarta țării lor; dar ea nu le părea acceptabilă și de aceia evadau, în timpul vieții lor, în „noaptea vrăjită și scăldată de lună" a Evului Mediu german, comentând Nibelungii, colecționând frumoasele legende germane, reînoind pe Shakespeare — din dragoste pentru romantismul lui — într'o traducere cum nu mai există în vreo altă țară, sau s'au aruncat într'un desfrâu de cântece, printre care acelea ale lui Eichendorf și Novalis, vor rămâne nemuritoare. In acelaș timp când, sub presiunea cuceririi dușmane, se schimbau din cetățeni ai lumei în na-

ționaliști. mulți trecură la catolicism, ca și cum ar fi voit prin această atmosferă internațională să-și asigure o contramăsură. Analiști în cea mai mare parte, cei mai subtili căutară să scape de încercările și suferințele omului prea conștient și ajunseră la o „conștiință a subconștientului".

O frază scrisă de Bettina von Arnim, care ar putea fi luată ca deviză pentru școala romantică, arată cât de mult acea fericire era turburată de teama de a fi scăpat ce este mai bun în viează. „Fragii pe care i-am cules", scrie ea, „i-am uitat, dar cei pe care i-am uitat, îmi frământă și azi sufletul!". Aci, drama eroică a lui Faust, pradă îndoelii, a degenerat în tremurătoarea neliniște de a trăi a lui Arnim și Tieck. Este ca și cum am pune un cocktail complicat alături de un vin nobil și vechi. Desigur că ei produc o beție mai rapidă și mai neastâmpărată decât Goethe. Nimic deci de mirare că cei mai mulți sunt frumoși și au un aer rătăcit: Novalis cu admirabilii săi ochi inspirați, Kleist cu chipul său de copil nebun, E. A.. Hoffmann cu giganticii săi ochi de erete într'o figură de șoarece, Bettina cu aerul său de mincinoasă, pozând de pe acum pentru gravor. Lipsa de certitudine a Germanilor a găsit în Romantici expresia sa poetică cea mai inspirată. Inrâurirea Romanticilor nu este datorită unor opere decisive, ci mai curând nivelului mai înalt la care au ridicat gândirea bunei societăți, compusă atunci din cetățeni cultivați. Nu este vorba de producție, ci de mișcare; tot ce este închis, tot ce este durabil, le este potrivnic. Cu temperamentul lor german, adică cercetător, ei se feresc de formă și cred că nu-l pot găsi pe Dumnezeu și Adevărul decât în mișcare. Pe plan estetic această trăsătură a caracterului german se exprimă mai întâi în stilul baroc și apoi în muzica lui Richard Wagner. Ironia — cuvântul lor favorit — pe care o numim relativitate, împinsă la un asemenea grad, se opunea oricărei activități politice.

*

Fichte și Arndt au luat o parte activă la eliberarea Prusiei, unul ca agitator și celălalt ca gânditor. Arndt (1769—1860) era fiul unui țăran suedez. El își croi drumul ca profesor de istorie și a lăsat în urma lui opere cuviincioase și fără însemnătate, dar amintirea unui German destoinic și drept. Scrierile și discursurile sale prin care nu contenea să atace fără

cruțare pe Napoleon, făcură să fie exilat — când nu se exila el singur — timp de mulți ani în Suedia și în Rusia. Reacțiunea îl persecută apoi chiar și în propria lui țară. El n'a fost repus în slujbă decât după ce trecuse de șaptezeci de ani. Era cel mai bun discipol al Baronului von Stein: el și-a păstrat întotdeauna ceva din predicatorul care trebuia să fie la început. Craniul său gros, expresiunea sa închisă, mai curând mărginită, nu și-a pierdut niciodată asprimea. Dar din încăpățânarea sa, el își făcu o extraordinară înverșunare, căci acest om avea o adevărată pasiune pentru Germania. Mai puțin bogat decât Luther în destine psihologice, el era mai hotărît în mândria lui țărănească: „Soldatul trebue să simtă aceasta: Germania a existat înaintea regilor și a principilor. Pământul și poporul trebue să fie nemuritoare, dar seniorii și principii, cu onorurile și rușinile lor, vor trece". Astfel de cuvinte nu puteau fi auzite în Germania decât în urma unei mari înfrângeri.

Fichte, care nu trăi nouăzeci de ani, ci numai cincizeci (1762—1814) este superior lui Arndt ca gânditor, dar pare să fi fost mai puțin sigur de el în atitudinea sa față de lume. El nu este deosebit de puternic, de aceea se arată neîncrezător. Dar a fost călăuzit de o voință curată, de o dragoste credincioasă pentru popor. Era fiul unui foarte sărac țesător din Lausitz, și, în fond, primul proletar care a făcut politică în Germania. De aceea este cu totul jacobin și inamic al oricărui soi de moștenire. Era în realitate un adversar al lui Kant și Luther, deși a încercat, ca discipol al lui Kant, să reconstruiască lumea pe care o dărâmase acesta, numea Eul „lucrul în sine" și înapoia omului liberul său arbitru. El spunea foarte bine și foarte simplu că filozofia pe care o alegi depinde de omul care ești. Această filozofie, ca și originea sa, l-au făcut să ceară în politică o egalitate în sensul american. In timp ce Kant voia încă să acorde drepturi diferite cetățenilor *(Staatsburger)* și asociaților *(Staatsgenossen)*, Fichte arăta că instinctele rele se desvoltă mai ales la clasele de sus.

Toate acestea i-au fost îngăduite de către clasele superioare fiindcă în „Discursul către Națiunea Germană" s'a arătat plin de zel împotriva dușmanului comun. In plin Berlin, îndrăzni să fulgere din înălțimea catedrei, nu numai împotriva lui Napoleon, ci împotriva tuturor Germanilor care nu înțelegeau situația, vizându-i, prin aceasta, pe Schiller și Goethe. Nici socialist și nici întradevăr estet, Fichte reprezintă un

German care, deși pornit de jos, nu se temea de nimeni, nici de regi și nici de genii.

Hegel (1770—1831), omul cu capul cel mai echilibrat dintre filozofi, care este desemnat și ca discipol al lui Fichte, nu l-a urmat decât în metafizică. In lupta dintre „Ființă și Neant" el a dezvoltat ideia „Devenirii". Astfel, ca și Herder, el a construit un sistem trainic în istoria umanității. Printre atâtea drumuri mincinoase, muntele a fost totuși urcat. Dar el trase concluzii politice cu totul noui. In timp ce Fichte iubea, în felul său romantic libertatea și Germania, Hegel nu iubea nici oamenii și nici popoarele. Nu-i plăceau decât logica și ordinea și prin această luciditate rece el este discipolul lui Kant. Când considera Statul Prusian ca un Stat perfect, el știa foarte bine că ceea ce lăuda era Statul Ideal, și nu acela în care trăia și dădea învățătură. Totuși, el nu pretindea pentru al său „Stat al Dreptului" nimic mai mult decât procedura jurământului și desbaterea publică. Au fost numai câțiva care au băgat de seamă numaidecât că acest Prusian oficial, prin construcția sa a Statului în formă de piramidă, nu pregătea mai puțin decât divinizarea Statului, astfel încât, după un secol, fasciștii se sprijină pe el cu aceiaș tărie. Cum Statul polițist prusian era anti-social, el îl folosește pe Hegel, a cărui mărturie îi este prețioasă, pentru a dovedi supușilor săi, cu ajutorul argumentelor, ceea ce regii impuneau prin forță.

Ce gândeau oare acești luptători din primul ceas despre eliberarea germană a Germanilor? Le era oare drag acest popor pentru libertatea căruia ei își sacrificau vieața? Cum deobicei se întâmplă că se vede mai limpede dela depărtare cercul îngust în care trăim, este interesant, pentru studiul caracterului german, să ascultăm comentariile acestor spirite atunci când sunt în călătorie. Astfel, cel mai german dintre toți, Ernst Moritz Arndt, în notele sale de călătorie care datează din 1799 face următoarele comparații, care sunt valabile și pentru călătorul german din 1940: „Italianul nu vede decât statuia lui Hercule care împodobește curtea de intrare a unui palat. Germanul vede murdăria care îi acoperă postamentul. Ar trebui mai întâi să i se înlăture murdăria aceasta, pentru a fi astfel pregătit să contempli Frumosul. Celălalt este însă gata întotdeauna... Germanii, mai ales când au bani, țin foarte mult să fie măguliți și jupuiți, nu numai de către oameni cumsecade ci de orice hamal sau lacheu care are cel puțin

puterea să-şi ducă zilele prin propriile lui mijloace. Ei se lasă serviţi cât pot mai mult, şi se plâng apoi cu amărăciune când trebue să plătească de două sau de trei ori preţul. Apropiindu-se de marinarii şi pasagerii unui vapor mergând la Nisa, mai mulţi soldaţi condamnaţi la galere, iată ce scrie Arndt: „Aci domnea tonul francez şi nu rigiditatea germană, care îţi scrie imediat pe frunte situaţia şi care adaugă aceluia care are lanţuri la picioare şi lanţuri la suflet. Un German nu poate simţi decât o singură stare sufletească în acelaş timp, şi se afundă în ea întocmai ca un şoarece într'o brânză de Olanda.... Să privim un luptător francez şi un luptător german, unul în faţa altuia, şi vom vedea toată deosebirea. Germanul e înfipt pe loc ca un bou şi loveşte tot ca un bou, Francezul joacă şi sare în toate părţile ca şi cum ai avea de-a-face cu un pumn de pae, lucru însă ce nu-l împiedecă să lovească şi el".

Hebbel, un alt gânditor german, care călătoreşte ceva mai târziu, ajunge la aceleaşi concluzii: „Aci la Paris se dă consideraţie publicului. Aci, nu este ca în Germania unde soldaţii se folosesc de patul armei când cuvintele şi insultele nu mai sunt îndestulătoare.... S'a dansat fără întrerupere. Nu înţeleg cum. In Germania ar fi fost o stâlcire generală a picioarelor. Aproape nu s'a băut, bufetul pentru şapte mii de persoane n'ar fi ajuns la Hamburg nici pentru şaptezeci. Iată de ce totul rămâne omenesc, chiar şi Cancan-ul, în timp ce acolo totul este caracterizat prin bestialitate".

III.

Cel mai frumos produs al spiritualităţii germane din această epocă au fost doi fraţi, fără pereche în istoria poporului lui Goethe:

Fraţii Humbold (Wilhelm 1767—1835 şi Alexandru 1769—1859) făceau parte dintr'o familie de burghezi prusieni, care ocupară locuri de oarecare însemnătate de-a-lungul veacurilor în Pomerania. Familia deveni nobilă în 1738, dar nu dete niciun bărbat important. Unul din membrii săi se însură cu văduva bogată a unui camarad. Numele ei de familie era Colomb, fiică a unui emigrant francez, fugit din Burgundia, unde avusese sticlării. Din căsătorie se născuseră doi băieţi. Gândindu-ne

la înfăţişarea şi activitatea lor ne întrebăm al cărui destin a fost mai frumos. De fapt, ei ne dau o admirabilă demonstraţie a originii lor franco-germane.

Născuţi la Berlin au primit, îndată după moartea timpurie a tatălui lor, o educaţie îngrijită.

Dela mamă moşteniseră o minte limpede şi o ţinută liberă, care-i ridică din mediul prusian la lumina lumii. Cel mai mare înclina spre poezie, cel mai mic spre descoperiri. Poezia reieşea din profilul în relief al tânărului Wilhelm, cu faţa-i mică, trăsăturile-i fine, buclele începând prea de sus, gura nobilă, barba mică, trădând mai multă visare decât putere de creaţie. Din contra Alexandru, cu ochi cercetători, cu privirea inteligentă şi cu trăsături hotărîte, era mai mult făcut pentru lumea reală. Unul îţi pare că se închide în sine, celălalt că se exteriorizează.

Totuşi, se întâmplă contrariul: poetul ajunse om de stat, omul de lume ajunse explorator. Tocmai în soarta lor neprevăzută stă interesul. Ne aflăm în faţa a doi bărbaţi pe jumătate Germani care au rezolvat problema Spiritului şi a Statului într'un chip deosebit, echilibrând de minune imaginaţia cu acţiunea.

Din pricina pornirilor înăscute, cei doi fraţi avură de întâmpinat piedici neaşteptate. Alexandru, slab şi bolnăvicios în copilărie, trebui să-şi înfrâneze avântul; din contra Wilhelm îşi dete curând seama că talentul l-ar ajuta să ajungă la forţa şi la adâncimea poeziei, pe care o simţea plutindu-i în suflet. Astfel cei doi fraţi, încă de pe la douăzeci de ani, se abătură din cale: Alexandru tăie pe Rin blocuri de bazalt, apoi se porni pe descoperiri în Anglia, pe când Wilhelm se duse la Jena şi se adânci în operele lui Schiller şi ale lui Goethe. Va şi ajunge curând în cercul de intimi al celor doi mari oameni. La sfârşitul secolului, fraţii Humboldt se află la Paris, apoi drumurile lor se despart: Alexandru se împrieteni cu Francezul Bonpland, Wilhelm fu numit ambasador la Roma. Prin relaţiile sale mondene, Alexandru căpătă dela regele Spaniei — care stăpânea aproape jumătate din America de Sud — un permis şi plecă cu prietenul francez în marea sa călătorie de explorări. Pe atunci Wilhelm la Roma învăţa: ca ambasador învăţa politica şi ca poet antichitatea. Timp de cinci ani, amândoi, fiecare în felul său, vor dobândi serioase cunoştinţe, dar numai exploratorul va aduce lumii daruri.

Lui Alexandru von Humboldt i s'a mai zis „al doilea Columb". A fost întradevăr un om extraordinar nu numai prin

cele şase mii de plante noi, nu numai prin numărul nesfârşit de observaţiuni aduse din călătorii, dar a creiat o ştiinţă nouă a naturii (căreia Goethe şi Linné îi fuseseră naşi), rupând cu Evul Mediu aristotelic. Acest călător german, el singur, umblând ca simplu particular, a realizat o Reformă, o Revoluţie şi anume a întemeiat descrierea comparată a Pământului. Orice întreprindea, căpăta în mâinile lui îndemânatice un înţeles nou, fie că era vorba de compunerea scoarţei pământului, de cauzele cutremurelor sau de studiul climei. El aduce mereu o simţire fină, intuiţie, experienţă, condus de credinţa lui adâncă în evoluţia organică a naturii.

Mai târziu, cele două popoare, al căror sânge Alexandru Humboldt îl purta în vine, şi-l vor disputa. Această întrecere în a şi-l apropia constitue semnul superiorităţii sale: el sta mai sus decât naţiunile. Scrie tot atât de bine şi franţuzeşte şi nemţeşte — nu tot atât de rău ca Frederic cel Mare —, de aceea studiile lui s'au răspândit foarte mult, mai ales pentrucă în stil se oglindea forţa intuitivă a firii sale. Humboldt fu marele vulgarizator al ştiinţei naturii şi al geografiei. Ba chiar un adevărat binefăcător al omenirii, prin acele mii de însuşiri noi descoperite.

In tinereţe dobândise cunoştinţe de metalurgie. Mai târziu ajunse la rezultate practice în domenii necunoscute prin observaţiuni asupra magnetismului, geologiei şi meteorologiei. De aceea prinţii începuseră să-l socotească un fel de magician şi de făcător de aur: paşa Egiptului şi un prinţ hindus se interesară de el. Nişte planuri noui l-ar fi dus chiar până în Asia, căci călătoriile îi lărgeau orizontul şi-i trezeau curiozitatea, în loc să-l sature. In 1804, pornind dela Washington a cutreierat şi a studiat două luni de zile statele Americii de Nord cu intenţia de a scrie o istorie a lor.

Parisul socoti pe acest German ca descoperitor al unei lumi noui şi cu atât mai extraordinar, cu cât se întoarse din călătorii chiar în ajun de încoronarea împăratului Napoleon, de care societatea pariziană lega atunci tot ce apărea ca celebru şi sanzaţional. Humboldt întâlni pe un tânăr Creol blazat, milionar şi snob, care-şi plimba melancolia petrecând prin lume. Germanul povesti Creolului despre patria lui, pe care n'o cunoştea, despre plantele şi animalele de acolo şi trezi în strein curiozitate: era Simon Bolivar.

Exploratorul, pe atunci de 35 de ani, fu atât de impresionat de triumfurile, al căror secret numai Parisul îl deţine, încât se simţi cu totul Francez.

După un an, cei doi fraţi se întâlnesc la Roma şi au sute de convorbiri intime. Se stabileşte o simfonie frăţească, născută din discuţii despre artă, natură, din străfulgerări de tot felul de idei asupra vieţii publice. Se scrie în Italia o pagină despre spiritul german: vechiul vis al Sudului, dar schimbat.

Când Alexandru s'a întors acasă — multă vreme lumea îl socotise mort — fratele său, Wilhelm, i-a dedicat versuri mişcătoare. Alexandru închinase şi el fratelui său una din cele mai frumoase cărţi „Consideraţii despre Natură". Acum li se spunea „Dioscurii germani" iar ei începeau să se simtă forţe unite. Wilhelm, pentru care antichitatea constituia model de simplitate, apărea prea în lumină pentru firea sa. Regele îl chemă la Berlin ca ministru al Instrucţiunii Publice. Intr'o vreme de sclavie — Napoleon dictând încă —, 1810, el izbuti să întemeieze universitatea din Berlin, ceea ce numai un idealist putea s'o facă. Chemă şi pe frate-său, dar acesta refuză să părăsească Parisul, deşi n'avea să se despartă decât de un cerc de prieteni. Astăzi statuile amândurora le putem admira la intrarea principală a grădinii universităţii, reprezentându-i cu figuri de poeţi, ceea ce întradevăr au şi fost.

Amândoi fraţii, în calitatea lor de conducători spirituali în Germania, au adus critici amare poporului lor. Alexandru scria: „In întinsa lume franceză ai scăpat de batjocura şi de critica mică burgheză care stăpânesc la Potsdam şi la Berlin.... Trăiesc aici o vieaţă respingătoare. Firea oamenilor e mai urâtă decât pustiul fără vegetaţie şi decât cenuşiul de plumb al cerului". Wilhelm scrie soţiei: „Viena este negreşit dumnezeiască faţă de Berlin. Opere de artă nu sunt aici, iar împrejurul tău puţine lucruri cu adevărat desfătătoare... Nu-ţi poţi de seama de lipsa de suflet, de uscăciunea şi de răceala care stăpânesc aici. Aş vrea să plec şi să spun acestei ţări adio. Iţi face şi-ţi va face mereu frică". Totuşi, în cuvinte minunate. Wilhelm a ştiut să rezume problema germană. „Dragostea de Germania este întradevăr altceva decât dragostea altor popoare de ţara lor. Se păstrează prin ceva nevăzut. Nu constă atât în legătura cu pământul, cât într'o aspiraţie către spiritul şi sentimentul german, aspiraţie pe care o încerci oriunde te-ai afla şi o poţi transporta pretutindeni".

Fraţii se revăd în 1814 într'un fel de scenă de comedie,

când unul se duce la cartierul general aliat contra lui Napoleon, ca să caute pe celălalt, pe Jumătate-Francezul, în mijlocul liniştitelor sale lucrări şi ca acesta să-i arate statuile furate de Napoleon la Roma şi aflate azi la Luvru în Paris.

Numai bătrâneţea şi-au trăit-o fraţii împreună la Berlin, între 60 şi 70 de ani, deşi nu întracelaşi cerc, fiindcă Alexandru era favoritul regelui, iar Wilhelm aproape disgraţiat, dar în mare armonie.

Când a murit Wilhelm, frate-său a scris: „N'am ştiut că ochii mei, la vârsta lor, aveau încă atâtea lacrimi".

IV.

După ce Napoleon a redus la tăcere două părţi din teritoriul german, Prusia şi Austria, iar pe a treia parte a făcut-o aliată, sub numirea de Confederaţia Rinului, a urmat, dela 1807 la 1813, o perioadă, în care Germanii s'au copt pentru liberarea lor. Unele pricini ale căderii lui Napoleon le găsim în Rusia şi în Spania, dar pricina hotărîtoare a constituit-o renaşterea armatei germane. E drept că numai o mână de oameni izolaţi şi hotărîţi au îndrăznit să refacă armata şi guvernul Prusiei, în ciuda tuturor piedicilor şi cu mari suferinţe, dar armata prusiană, câştigată la ideia războiului, însemna mai mult decât trupele austriace.

Aceşti oameni hotărîţi, şi de astădată, nu erau Prusieni, adică nu credeau că renaşterea se poate datori numai nobleţei, antrenamentului şi supunerii. Cei 6 oameni de stat şi cei 6 generali care conduseră mişcarea nu erau din naştere Prusieni şi putură astfel, mulţumită firii lor, să înmlădieze dârzenia prusiană. Pentru întâiaşi dată unii dintre aceşti generali proveneau de jos şi li se putea permite ceea ce nu se permitea Junkerilor. Printre ei se afla Gneisenau, cu interpretarea sa rigidă a datoriei. Reprezinta tipul perfect al generalului protestant care-şi slujeşte conştiinţa şi pe rege.

Scharnhorst, băiat de ţăran, cu capul mare, se născuse în Saxa-de-Jos. Plin de închipuiri şi, la nevoie, romantic. Fusese prizonier în Franţa şi apoi liberat.

Aceşti doi oameni s'au distins prin energia şi viclenia lor, căci trebuiră să înarmeze ţara, contra dispoziţiunii tratatelor, — cum s'a întâmplat mai târziu cu Republica germană.

Alături de ei apăru din necunoscut Jahn, părintele gimnasticii. El antrenă pe Germani prin sport şi educaţie fizică. „In mişcarea politică a extraordinarului Jahn — scrie Treitschke — se şi vedeau câteva din caracteristicile caraghioase ale nouei Germanii: Xenofobie îngâmfată şi brutală, lăudăroşenie sgomotoasă, dispreţ faţă de orice amabilitate şi faţă de manierele rafinate, cu excepţia celor rigide. Ceea ce era cu atât mai vătămător tinerimii noastre, cu cât Germanul e din fire pornit să confunde nedelicateţa cu sinceritatea. E trist că fiii acestui popor spiritual să fi onorat ca maestru al lor pe un barbar sgomotos".

In acest pasagiu, al istoricului dela Curtea Prusiei, găsim, acum o jumătate secol, definiţia clasică a nazismului.

Regele Frederic-Wilhelm III era un Hohenzollern îngrijit şi econom între doi prinţi nestatornici şi romantici. Inţelese şi el la urmă că trebuia să se facă din nou o armată contra lui Napoleon, dar nu înţelese că la temelia ei trebuia să se afle masele populare.

Era loial, contra tradiţiei din familie, şi s'a purtat foarte bine în rolul greu de bărbat al unei femei frumoase şi atrăgătoare ca regina Luiza. Poate chiar că n'a fost laş, după cum s'a pretins. Ii lipsea pasiunea, nu putea iubi, dar nici urî, deşi soarta îi era să facă şi una şi alta, ba încă cu violenţă. Ca să întinereşti, fără un comandant extraordinar, o armată pe jumătate adormită din vremea lui Frederic-cel-Mare, trebuia să fi schimbat Dreptul Civil, dar tradiţia unui stat poliţist, datând de 300 de ani, stătea în cale.

Omul care îndrăzni să atace de-a-dreptul spiritul vechei Prusii fu baronul von Stein (1757—1831). Fire independentă, ochi albaştri, nas urît, baronul reprezintă pe adevăratul erou al epocei. Porni să facă de sus o revoluţie, pe care un popor îndrăgostit de libertate ar fi făcut-o de jos. Nu era nici rege, nici prusian şi atârna de dispoziţiile schimbătoare ale acestui suveran strein, a cărui familie era probabil mai puţin veche decât a lui. Izbuti numai când lucrurile se schimbară în rău pentru rege, întocmai ca un doctor care reuşeşte numai după o criză să hotărască pe bolnavul său încăpăţânat a-şi face operaţia care-l va salva.

Avea dreptate regele să-i fie frică văzând pe Stein că vrea să-i dărâme cele două coloane ale tronului: privilegiile Junkerilor şi iobăgia ţăranilor, cele două elemente constitutive ale armatei, ofiţeri şi soldaţi. Ce putea gândi un rege absolut din Prusia când citea raportul plin de ură al acestui mare

senior, baronul von Stein: „Cincisprezeçe milioane de Germani stau la bunul plac al celor 36 de despoţi. Totuşi aceşti autocraţi n'ar trebui să uite că poporul de jos e liber prin graţia lui D-zeu".

Ura lui Stein ţintea pe Junkeri, pe care-i cunoştea bine. Trăise în Renania mult timp, în capul unei mari administraţii. Aflase prin amici şi prin vizitatori despre aroganţa şi laşitatea acestor seniori prusieni privilegiaţi. Purta interes ţăranilor apăsaţi tocmai pentrucă îi ştia victimele Junkerilor. Încă înainte de catastrofă, el arătă cauzele care puteau aduce căderea. Era atunci în vârstă de 50 de ani. Numea castelele „peşteri de fiare sălbatice care distrug totul împrejur; dacă aceşti domni ţin să păstreze conducerea statului, să se lase de pretenţii, cai şi câini".

Tocmai unui astfel de om să fi încredinţat regele conducerea treburilor publice? Nu. Îi convenea mai bine umilinţa elegantului baron von Hardenberg: acesta s'ar fi descurcat mai bine păstrând sistemul existent; dar când se simţi strâns mai rău după întâia pierdere, regele chemă în ajutor tot pe periculosul baron. Indată se iviră neînţelegeri între Stein şi Hardenberg. Regele, furios, apostrofă pe Stein: „Văd acum cine eşti: încăpăţânat şi nesupus, prea încrezător în geniul d-tale, fără niciun interes pentru stat; capriciile te scot din fire, patimile şi urile personale te stăpânesc". Cu aceste cuvinte, Stein se putea aştepta să fie îndepărtat şi a fost în curând.

Puţin după acestea, Napoleon interveni în favoarea lui, fără să-şi dea seama cât rău îşi făcea. Rău informat, când află la Tilsit despre neînţelegerile dintre Hardenberg şi Stein, sfătui pe rege să îndepărteze pe cel dintâiu, socotind că slăbeşte guvernul Prusiei, dacă întreţine duşmănia dintre cei doi rivali.

Aceasta în 1807. Napoleon, în culmea puterii, făcând şi desfăcând regi, strivind Prusia şi în stare de a încerca orice, înlesnea tocmai atunci duşmanului său de moarte un drum prin care avea să se piardă.

Regele, cu o scrisoare rece şi scurtă, chemă pe Stein în fruntea treburilor publice. Aceasta se întâmpla la opt luni după îndepărtare. Baronul se găsea bolnav în pat, dar dictă îndată răspunsul că primeşte, fără să ceară scuze, nici să promită ceva. Luni întregi cât stătuse, neputincios, în castelul său din Nassau, primind veşti despre prăbuşirea Germanilor, îşi frământase mereu mintea cum să schimbe total organizarea Prusiei şi prin ce mijloace s'o scape. Inarmat pentru întâia oară cu a-tot-puternicia, porni din Memel la acţiune.

Stein nu se putuse duce dela Berlin la Memel decât prin ocoluri cu vaporul, căci toată ţara se afla ocupată de Francezi. Având în urmă treburi la Berlin, părea un trimis strein într'un oraş francez. Nimeni nu ştia atunci cât trebuia să plătească Prusia, Franţei. Trupele inamice ocupau teritoriul pentru a asigura plata despăgubirilor şi pentru a se apăra pe Elba de un atac posibil al Rusiei. Invingătorul cerea sume fantastice. In cele şase luni de ocupaţie, Prusia a plătit un miliard de franci, deşi nu înnumăra decât trei milioane de locuitori. Numai într'o situaţie groaznică de felul acesta se putu întâmpla (fapt fără precedent în istorie) ca un rege al Prusiei să depună frânele puterii în mâna Ministrului de Interne şi să-l aşeze deasupra tuturor — chiar deasupra lui şi a Junkerilor. Timp de un an, numai pe temeiul însuşirilor lui, Stein fu cel dintâiu dintre dictatorii germani. Partea comică din acest fapt eroic consta în aceea că dictatorul fusese instalat nu de popor, nici de rege, ci de Napoleon.

Stein lucră în timp-fulger: în opt zile schimbă temelia statului, după ce, adevărat, se pregătise douăzeci de ani. N'a fost vorba de o revoluţie ca cea franceză din 1789, căci Stein nu proceda ca un iacobin: el a vrut tot pentru popor, dar numai o parte prin popor. L-am putea mai curând compara cu marchizul de Mirabeau, care încercă şi el să salveze situaţia prin concesii; dar Germanul e, în acest moment, mai puternic, fiindcă lucrează fără parlament, iar regele se socotea ca şi abdicat.

Stein a procedat prin decrete: într'o zi a desfiinţat iobăgia ţăranilor, întralta pedepsele corporale, apoi sistemul consiliilor de guvernământ, apoi a promulgat că şi moşiile Junkerilor pot fi împărţite, a redus lefurile la jumătate şi a introdus serviciul militar obligator pentru toţi, — deci şi pentru Junkeri.

A redat oraşelor dreptul de a se administra singure, drept pierdut de 300 de ani, ridicând prin aceasta sentimentul de demnitate al supuşilor şi câştigându-le încrederea. Voia să treacă dela consilii comunale alese la consilii generale de provincii (Landtag), apoi la un consiliu general al statului (Reichstag) şi astfel să meargă dela cercuri restrânse spre cercuri din ce în ce mai largi, cum face astăzi Uniunea Sovietelor. O conducere aristocratică legată de o administraţie autonomă,

sistem imitat după Anglia, nu după revoluţia franceză. Din acest moment Junkerii puteau să se dedice comerţului şi industriei, iar burghezii şi ţăranii puteau dobândi averile nobililor. In felul acesta statul bazat pe diviziunea în caste fu desfiinţat dintrodată.

Când începură să vină din Spania veşti despre slăbirea puterii napoleoniene, Stein îşi lărgi proiectele sale naţionale: într'o scrisoare particulară din 1808 el admise că se poate încerca o revoluţie. Scrisoarea căzu în mâna Francezilor, care o publicară în Monitor, ca dovadă a perfidiei ministrului prusian. Fu înlăturat, iar bunurile confiscate. Fugi în Boemia prin munţii plini de zăpadă ai Sileziei. Işi vându argintăria şi ajunse până în Rusia.

Ţarul Alexandru nu mai ştia bine, la această epocă, dacă este ori nu prieten cu Napoleon, dar acesta simţea că ţarul vrea să-l înşele, cel puţin în gând. Alexandru, scoborîtor din autocraţi slavi, deci încă întrucâtva barbar, fusese crescut de un Elveţian în ideile lui Jean Jacques Rousseau. Fire nestatornică, temperament nervos, oscila între entuziasm şi descurajare. Când Rusia nu putu suporta blocusul contra Angliei, impus de Napoleon, acesta trezi în Alexandru ambiţii spre Bosfor, Mediterana, Finlanda, Atlantic.

Câţiva aventurieri şi patrioţi încercau „putsch-uri" separate, precursoare ale mişcărilor naţionale şi-şi găseau moartea într'un eroism nefolositor. Intre revoltaţi nu fu niciun nobil. Numai un burghez, un ţăran şi un fiu de pastor protestant îşi puseră vieaţa în primejdie. Cel din urmă încercă la Viena un asasinat contra lui Napoleon.

Burghezul se numea Schill şi se născuse în Ungaria. Plecase din Berlin în 1809 cu o ceată de husari hotărîţi în spre Nord, nădăjduind într'un ajutor englez. Fu prins la Stralsund şi împuşcat. In acelaşi an, tânărul cioban tirolez, Andreas Hofer aflând că împăratul Austriei a făcut iar pace cu Francezii, nu-i veni să creadă şi continuă războiul împreună cu câţiva partizani. Luptau mai ales contra unui ministru bavarez, prieten al Franţei ,dar şi pentru împăratul lor şi pentru credinţă. Câtva timp avură succese, ajutaţi de strâmtorile Alpilor, recuceriră chiar Innsbruckul, capitala lor, dar nu putură rezista fără ajutorul Vienei şi trebuiră să se predea. Toţi cei trei fură executaţi. In nicio parte a teritoriului german nu s'a încercat un războiu al poporului, ca în Spania: un războiu pentru libertate nu-i în firea germanului.

Napoleon ajunsese pentru a treia oară, stăpânul Germanilor: pe jumătate învins în 1809 aproape de Aspern, fu învingător peste două săptămâni la Wagram. Prin pacea dela Schoenbrun luă Austriei teritoriile de lângă mare, precum şi altele, dar se hotărî în acelaşi timp să ia de soţie pe fiica împăratului. Omul de stat care primi şi, în parte, chiar pregăti faptul acesta era Metternich (1773—1859).

V.

Ca să comparăm spiritul austriac şi cel german în cei mai buni oameni, produşi de cele două naţiuni, e de ajuns să comparăm pe Stein cu Metternich. Ca precursori naţionali ei sunt unul faţă de altul ca Maria-Thereza faţă de Frederic-cel-Mare. Amândoi erau din Renania şi cu totul independenţi. S'au pus de bunăvoie în serviciul a doi prinţi şi a două ţări, a căror natură se potrivea cu a lor.

Din aceşti doi Renani, Metterninch seamănă cu un vin spumos din podgoriile Moselei — chiar de acolo era —; celălalt, Stein, cu vinul Rudesheimer, care miroase a pământ şi face pe băutor din ce în ce mai serios.

Reputaţia lui Metternich vine de acolo că a guvernat 50 de ani, pe când Stein numai un an.

Amândoi au învins pe Napoleon, dar Metternich îşi frământa mintea pentru o Confederaţie europeană a popoarelor şi realiza oarecum o viziune europeană, iar Stein avea numai viziuni germane. Cel dintâiu, mare senior, se simţea şi se declara absolut antisocial, celălalt era cu toată inima prietenul celor de jos. Metternich dorea o Europă cârmuită de o nobilime internaţională, Stein ţinea ca oameni de neam german să fie răspunzători de soarta poporului lor. Cel dintâiu, cinic, nu credea în nimic decât în clasa sa, cel de al doilea, idealist, credea în tot, afară de clasa sa.

Priviţi capul lui Metternich: foarte frumos, sensual şi plăcut. Metternich era născut să-l iubească femeile, inteligent, dar fără voinţă. Capul de piatră al lui Stein era mai mult urît şi cu o privire nostalgică. Un leopard alături de leu. Amândoi inteligenţi, dar Metternich mai mlădios. Acesta era în stare să ţină piept lui Napoleon în discuţii, Stein n'ar fi scos o vorbă. Pe când Metternich putuse suporta o jumătate

de secol de tulburări fără să introducă cea mai uşoară reformă în stat, ba din contra dându-l înapoi, Stein a vrut în câteva săptămâni să trezească un stat feudal adormit şi ar fi îndeplinit şi mai multe lucruri dacă nu şi-ar fi redus, prin sinceritatea sa, putinţa ajungerii la putere. Credea în Adevăr, în Libertate, cuvinte de care Metternich făcea haz.

Stein n'a fost vanitos, Metternich foarte mult. Primului nu-i trebuiau bani, celuilalt prea mulţi, de aceea Stein a rămas toată vieaţa independent, pe când Metternich a primit cadouri dela oraşe şi dela prinţi pentru serviciile făcute. Intr'o parte a imperiului german, Stein-Faust; în cealaltă, Metternich-Mefisto, care spunea odată, din mijlocul pânzei atât de fin urzite, că paianjenul i-e prieten.

S'au născut în castelele strămoşilor. Neamurile lor, foarte vechi, pornesc din vremurile ceţoase ale epocei carlovingiene. Totuşi Metternich-ii au ajuns „reichsunmittelbar" numai de curând. Strămoşii, tatăl şi bunicul, fuseseră ministru, unul, înalt funcţionar, altul, pe Rin şi se gândiseră desigur la aceste cariere când şi-au crescut copiii. I-au trimes la studii în Anglia. Când izbucni marea revoluţie, ea avu o influenţă hotărîtoare asupra lui Metternich, pe atunci de 16 ani. Revoluţia punea casa părinţilor săi în primejdie. Pe atunci Stein, care se apropia de treizeci de ani, se afla la cârma provinciei sale.

Sguduitura suferită în tinereţe lucră puternic asupra caracterului influenţabil al lui Metternich. Atunci se aşterne el pe studiat în Anglia vieaţa aristocratică a lorzilor şi a frumoaselor „ladies". Stein studie şi el, dar Parlamentul şi Istoria. Metternich se apropie de aristocraţie, iar Stein de democraţie. Religia catolică a lui Metternich îl împingea spre cosmopolitism, protestantismul lui Stein îl făcea să-şi simtă mai curând responsabilitatea personală.

Metternich şi-a făcut ucenicia politică în societatea vieneză, apoi la curţile din Berlin şi Dresda. Ca ambasador al Austriei la Paris, dela 1806 la 1809, a dobândit o desăvârşită îndemânare în arta intrigei, pe care o favorizau noile forme ale imperiului francez. Apucăturile plebeiene ale curţii franceze îi displăceau, iar de manierele lui Napoleon făcea haz. Era şi destul de fin ca să simtă geniul şi primejdia; de aceea căuta căi de scăpare. L-a ajutat mult încrederea acordată de suveranul său, devenit, dela 1806, Francisc I al Austriei. Prinţul acesta, după spusa unchiului său, împăratul Iosif, era „ascuns şi nepăsător", dar prea leneş, ca să ajungă trădător. Oricând

puteai avea dreptate cu astfel de şef, cu capul tare, dacă rezistai. Lui Metternich i-a fost uşor să lucreze cu suveranul său, de care îl lega prietenie încă din tinereţe şi alături de care şi-a trăit cea mai mare parte din vieaţă. Lui Stein i-a fost mai greu, deoarece regele Prusiei era prea slab ca să conducă şi prea încăpăţânat ca să-şi dea seama de asta.

Când Metternich luă frânele Austriei, după ce-a fost învinsă în 1809, făcu să se creadă prin proclamaţiuni că pacea, care distrugea ţara, reducând-o la starea de putere mijlocie, însemna din contra liberarea poporului. In acelaşi timp se întoarse la vechia tactică: legăturile matrimoniale, care de trei sute de ani înlesnise Austriei să-şi păstreze situaţiile, deşi războaiele le pierdea.

Nu era tocmai uşor să duci o fată de împărat, născută la umbra unui copac bătrân, într'o grădină cu totul nouă, unde creşte numai laur. Să mai adăugăm şi faptul că, şaisprezece ani mai înainte, celei din urmă femei din familia de Habsburg i se tăiase capul tot la Paris. S'a văzut în deajuns talentul lui Metternich tocmai pentrucă a dus la bun sfârşit lucrul acesta şi a schimbat, îndată după războiu, pe cei doi duşmai în ginere şi socru. Ba el văzu şi mai departe. Pe când conducea pe arhiducesă ca soţie lui Napoleon, se şi gândea cum s'o scape, pregătind o nouă alianţă cu Rusia şi Prusia, fie şi pentru mai târziu. Chiar îi trebuiau câţiva ani pentru alianţă şi reînarmare. Aceşti ani trebuiau să fie ai blondei şi rozei Maria-Luiza şi ea-şi împlini atât de bine rolul, încât dete împăratului pe fiul dorit: singurul lucru pe lume, pe care nu-l putea face singur. Doi ani după aceea, retragerea din Rusia a constituit semnalul pentru toate popoarele oprimate. Tot atunci şi Stein îşi reia locul în destinul Europei.

Stein a convins pe ţar să transforme războiul Rusiei în războiu european. El vedea în gând renăscând vechia strălucire imperială germană. Micii regi vor cădea repede din cuibul lor, asemenea şi în Vest, dar vulturul rusesc îi va apăra pe toţi. Alexandru, care rar pierdea simţul calităţii, atrăsese la curtea sa pe acest emigrant dispreţuit. Acolo, acest om tăcut a rostit cele două-trei toasturi din vieaţa sa. Când vestea că Napoleon se retrage dela Moscova ajunse la Petersburg, Stein se ridică şi zise: „Adesea în cursul vieţii mi-am lăsat bagajele în urmă. Să bem, să fim bravi, fiindcă trebue să murim". Cuvinte frumoase ca din Beethoven.

In cursul acestor săptămâni, ţarul a fost cucerit de Stein.

Acesta sta în legătură cu câțiva ofițeri prusieni, în vederea unei alianțe între Prusia și Rusia, chiar și peste capul regelui. Prietenia dintre cele două armate era veche, iar o pereche de generali hotărîți înțeleseră chemarea momentului. In 1812, generalul Yorck von Wartenberg, de fel din Scoția, fraterniză în mod spontan cu șeful armatei ruse din apropiere. Niciodată un ofițer nu cutezase așa ceva.

Totul se petrecu fără să se fi consultat poporul. Acesta vrea, dar tăcea: regele nu vrea, dar îl constrânseră. Intre cei doi, o pereche de oameni convinși, ca Stein și Yorck, preparau acte definitive ca să-l facă pe Hohenzollern-ul nehotărît să lanseze o „Chemare către poporul meu", la Breslau în 1813. Atunci s'a înființat Crucea de fier. Lipsa de imaginație a Prusienilor, vădită atât de limpede în steagul alb și negru, luă aici o frumoasă formă: decorația reprezintă datoria, care n'are culoare, iar nu gloria, care are.

La Leipzig, în Octombrie 1813, Napoleon fu bătut de aliați și repede izgonit din teritoriu. Ca învingător se da prințul de Schwarzenberg, dar se ridică tot atunci figura mareșalului Bluecher, care se bătu mai bine decât scria și care se ridica de jos.

In timpul „bătăliei națiunilor" dela Leipzig, regimente saxone și wuertenbergheze au trecut dintr'o tabără întralta, din tabăra lui Napoleon într'a aliaților. In cursul celor trei războaie, Saxonii și Wuertenbergezii fuseseră constrânși să lupte alături de un popor strein și contra fraților lor germani. De astădată au trecut de cealaltă parte și și-au dat cu toții mâna.

Un popor iubitor de libertate i-ar fi ucis pe loc pe acești principi care, numai pentru a ajunge regi sau duci, sacrificaseră pentru o cauză nedreaptă vieața și onoarea supușilor. Și apoi, ca regi și duci, nu arătaseră oare în fața lumii întregi nepăsarea lor pentru soarta Germaniei, dacă nu le era în joc puterea, titlul sau banii lor? Dar nici acum și nici mai târziu poporul nu s'a ridicat împotriva acestor trădători. Ceea ce s'a petrecut la Leipzig, contra dominației străine, a fost remarcabil pentru Istorie, ceea ce nu s'a petrecut a fost remarcabil pentru caracterul german.

Când aliații intrară în 1814 în Paris, orașul acesta trebui să îndure — pentru întâia dată după o mie de ani — groaza stăpânirii streine. Parizienii simțeau că renaște în sufletele lor starea de spirit a Romanilor în fața celei dintâi năvăliri

barbare. Aveau însă drept să se plângă, ei care purtaseră în lume devastarea și un războiu sălbatic și brutal? Francezii învinși uitau, privind pe Ruși defilând pe piețele lor, văzând barba aspră a lui Bluecher și pe el cu sabia încovoiată în fruntea Prusienilor, ce făcuse Napoleon?

La Congresul din Viena se întrunea o adunare strălucită pentru întâia oară după patru sute de ani și anume dela conciliul din Constanța. Din acest punct de vedere, Congresul a fost cu totul opus posomorâtei Conferințe dela Paris din 1919. Regele Prusiei, care nădăjduise să se întoarcă acasă după trei luni, a stat la Congres nouă. Impăratul Francisc, în vârstă numai de 40 de ani, făcea pe domnul în vârstă și-și ascundea răutatea și viclenia țărănească sub gluma și sub dialect vienez. I se zicea „tată a doi fii-eroi", făcându-se aluzie la țar și la regele Prusiei: trei denumiri toate greșite.

Din grupul Metternich mai făceau parte un mare senior, prințul de Schwarzenberg, elegantul Hardenberg și Talleyrand, cel mai fin dintre toți. Stein și Wilhelm Humboldt constituiau un grup aparte. Țarul Alexandru, care voia să încânte pe toată lumea, căzuse, după asasinarea tatălui său, într'o neliniște curioasă, dansând, făcând curte, mereu prefăcându-se. Iși învăluia nevoia de a domina în fraze romantice. De regele Prusiei, care se înfățișa plin de mânie și de ură, pedant, neliniștit, nehotărît, râdeau toți la Viena, fiindcă vorbea numai la infinitiv. Cel puțin trei dintre acești oameni, Metternich, Alexandru și Schwarzenberg, se socoteau ca singurii învingători ai lui Napoleon.

Nu ne vom ocupa de luptele din Congresul dela Viena. Pe atunci nu exista opinie publică și poporul german nu fu chemat să asiste nici cel puțin indirect. Intocmai ca la pacea din Vestfalia, faptul că trei mari puteri streine luau parte la desbateri împiedica Congresul să devină izvor de putere germană; dar fără această participare nu se putea, dacă voiai ordine în Europa după un cutremur de pământ de 20 de ani.

La Viena s'a jucat atunci o tragedie între două filosofii politice: să se creieze state naționale sau grupuri de puteri? Pe Metternich, nici ca European, nici ca Austriac, nu-l putem învinui că s'a opus din toate puterile la creiarea de state naționale. El prevedea de pe atunci un secol de lupte naționale încheiate prin căderea imperiului Habsburgilor. Cele două evenimente s'au produs, deși el a izbutit să introducă o ge-

nerație pacifică și, prin aceasta, reacționară. Soluțiunea n'a fost posibilă decât cu condițiunea să lase — ori să restitue — principilor germani ai Confederației Renane teritoriile. In scopul acesta, după bătălia dela Leipzig, Metternich propuse lui Napoleon restabilirea hotarelor naturale ale Franței pe baza unui acord cu dușmanii săi. Numai după ce împăratul a lăsat să treacă acest moment favorabil, cu nădejdea în alte victorii, numai atunci Metternich a admis înaintarea spre Vest, adică în contra Parisului.

Soluția a indignat pe baronul von Stein, — și posteritatea l-a simpatizat pentru aceasta. El cerea distrugerea tuturor prinților germani care, timp de șase ani și mai bine, domniseră prin grația lui Napoleon și au dus războiu contra Germaniei alături de el. El voia să vadă renăscând un imperiu german național, pentrucă ținea la libertatea popoarelor și supraestima maturitatea Germanilor. Stein voia, pentru a doua oară, să facă o revoluție de sus, voia un imperiu sub controlul poporului după sistemul englez, un imperiu mai modern decât cel întemeiat mai târziu de Bismarck, omul născut chiar în 1815 într'un domeniu pomeranian. Altă propunere venită dela Weimar vedea Prusia, ca și Bismarck cu cincizeci de ani mai târziu, învestită cu putere imperială germană. Arndt și prietenii săi preferau să vadă restituindu-se împăratului Francisc vechia-i putere. Ceva mai înainte, Fichte declarase că „cine n'a luptat în acest războiu, nu poate fi autorizat prin niciun decret să facă parte din poporul nostru". Idealiștii însă rămaseră izolați, glasurile lor se pierdură în vânt.

De ce a căzut ideia imperiului, de ce Stein n'a reușit, de ce prinții germani intrară aproape în întregime în stăpânirea teritoriilor pe care le avuseseră sub stăpânirea franceză? De ce accentul s'a pus pe vechea dușmănie dintre Prusia și Austria? Pentrucă poporului german i-a lipsit avântul necesar ca să lupte pentru propria-i libertate. Pentrucă supușii, mereu recunoscători, au permis prinților întoarcerea acasă și urcarea pe vechile tronuri. „Marea luptă — a spus Stein cu amărăciune — se sfârșește ca o farsă, dacă nu aduce altceva decât cearta dintre familiile Capulet și Montaigus".

Din contra Metternich a reușit, în cursul acestor certuri nerodnice, să scoată Austria din sfera de influență a Germaniei reale și a întemeiat pentru viitor ceea ce avea să se cheme dualismul. Metternich nu voia pentru Austria, Alsacia și Lorena — ceea ce s'ar fi putut obține —, el voia Muntenia și Moldova. El nu tindea spre Vest, ci spre Marea Neagră. Prusia se mări pe Rin și pe Mosela și nu atât pentru mărimea teritoriilor, ci pentru buna lor așezare: de aci înainte Prusia devine, pentru întâia oară, vecină cu Franța pe mare întindere, ea ține în mână soarta Germanilor. Toți prinții germani își întorc privirile spre Austria, — până întratât le e frică de Prusia.

In felul acesta, în loc de vechiul imperiu german, se întemeiază în zece ani Confederația Germană (1815—1866). Treizeci și nouă de prinți vor fi reprezentați cu drepturi egale la Dieta dela Francfort.

Totuși Congresul dela Viena avu și un rezultat european: Germanii nu se mai băteau între ei. S'a ajuns la ceea ce numea Metternich echilibru european și întradevăr Germania n'a mai luptat nici într'un războiu, fie militar, fie civil, timp de jumătate de secol. Se creiase, cel puțin ca formă, o „Universitas christiana", o Sfântă Alianță în care, printr'un contract politic în regulă, intrau cei trei suverani învingători „ca membri ai unei aceleiași națiuni creștine", al cărei suveran e D-zeu. Regii jurară în fața lumii că se vor purta de acum încolo față de supușii lor ca niște părinți. Mai târziu cea mai mare parte din prinți intrară și ei în Sfânta Alianță, ea reprezenta oarecum forma unei Uniuni Europene, numai că se întemeia pe monarhii absolute: nu ținea seamă de Revoluție.

Dacă massele rusești puteau sta în nemișcare vreme de un secol, nu tot astfel se petreceau lucrurile în centrele intelectuale ale Vienei și Berlinului, fiindcă lipsea tocmai cel mai însemnat lucru: constituția. In afară lumea lua în râs credința eternizată a supușilor germani și spunea că ambasadorii dela Francfurt erau sergenții despoților contra poporului. Lordul Byron socotea această Treime ca o încercare de a se contopi într'un Napoleon.

Da! era o pace pentru Europa, ba o pace durabilă, după ce cuceritorul avea să fie din nou bătut, când avea să încerce a mai ridica capul, dar libertatea pierise din această parte a lumii.

VI.

Pe când fiul Mediteranei își petrecea ultimii ani, neputincios, pe îndepărtata sa insulă din Atlantic, marele său adversar nordic va mai trăi ani mulți în camera sa din Viena și-și va sfârși misiunea. Dacă cuceritorul latin tăiase adânc, cu sabia sa, în destinul Germaniei, geniul german avea să pătrundă în lume într'un sbor desarmat. Dintre toți contemporanii, numai Beethoven se poate compara cu Napoleon ca cuceritor. Goethe era un înțelept, nu un luptător. Ideile de suveranitate care subjugară lumea, gustul de putere, de triumf, de glorie, care și azi, după o sută de ani, umple sufletele celor tineri, sunt ațâțate prin exemplul lui Napoleon, ca și prin simfoniile lui Beethoven.

După luarea Vienei de către Napoleon, într'o zi pe când se cânta simfonia a treia, un ofițer se sculă în picioare și strigă: Acesta-i împăratul!

Ințelesul adânc al întâmplării arată bine legătura: mii de inimi au simțit-o de atunci încoace. De ce nu se gândește nimeni să compare pe Napoleon cu Mozart, ori cu Kant, ori — cu atât mai mult — cu Bach sau Shakespeare? De ce Beethoven nu s'a entuziasmat pentru niciun bărbat din vremea sa ori din trecut și să-i dedice o operă? Napoleon și Beethoven s'au născut la date foarte apropiate și seamănă la statură, deși Beethoven mai îndesat, după cum ni-l arată prietenii săi. Pe vremea Marei Revoluții erau de aceeași vârstă. Ca tineri au respirat amândoi aerul acestei lumi neo-păgâne care se opunea absolut lumii creștine pe planul moral și al plenitudinii vieții. „Ieri — scrie tânărul Beethoven — vorbăria d-tale m'a întristat. La dracu! Nu vreau să știu nimic de morala d-tale. Energia oamenilor care se disting de alții, — iată morala lor și a mea". Și întraltă parte: „Vreau să iau Destinul de gât, nu mă va face să mă plec". Sau, adresându-se unui violonist, care zicea că un anume pasaj nu se putea cânta, el strigă ca Napoleon și inspirat ca Prometeu: „Crede el că eu mă gândesc la nenorocita lui vioară când Spiritul mă inspiră?" Avem aici doar câteva fraze, căci el trăia și crea în izolare, dar ele sunt întovărășite de sute de opere. Când n'am ști nimic despre el, când totalul operei ne-ar veni într'un cufăr închis, întocmai ca a unui necunoscut, când filologii

s'ar obosi ca să ghicească pe Titan, atunci mai ales înrudirea dintre cele două genii ar fi vizibilă.

Bineînțeles, să nu ne gândim la Napoleon în afaceri de stat, nici la cel din planurile de luptă, ci la Napoleon din scrisorile de dragoste din tinerețe, la câteva ordine de zi către armată sau la cuvinte rostite la S-ta Elena. Cu atât mai mult n'ar trebui să cităm adagiurile plângătoare, idilele Pastoralei sau Sonata primăverii.

Când două cercuri se întretaie, au numai un segment comun. Numai în acest segment putem face comparația. Beethoven gânditor sau frământat, nu seamănă cu Napoleon gânditor sau frământat: unul își strecoară durerile în melodii nesfârșite, unul își strânge măselele până tac. Impăratul în contact cu lumea sau cu femeile nu seamănă cu muzicantul în contact cu lumea sau cu femeile, căci acesta cedează, pe când celălalt poruncește și stărue. Deosebire totală între acești doi oameni, dintre care unul nu se oprește să jertfească mii de vieți, pe când celălalt ține seama de sensibilitatea unui nepot infidel.

Dar voința înflăcărată de a învinge, pe care Beethoven o exprimă mereu în finalele operelor sale, ne ajută să pătrundem adânc în dorințele și în visurile sale tainice și ne descoperă sentimentul suveranității în care trăiește. Dacă n'ar fi așa, nu ne-am explica cum el, care a reînoit cu totul Sonata și Simfonia, ar fi repetat mereu acest urcuș către victorie, și nu l-ar fi înlocuit printr'o plângere finală decât după ultima lui prăbușire, — după S-ta Elena sa. Acest artist, nelegat de nicio tradiție, și-a concretizat viziunile cu atâta stăpânire ca și cuceritorul și a fost ridicat deasupra celorlalți oameni prin același sentiment al personalității care servea celuilalt de impulsiune.

In 1803, cuceritorul smulsese mari bucăți din Germania și Austria și învinsese cele două armate în lupte numeroase. Renan și vienez, Beethoven fusese dureros impresionat, ca mulți alții. Compunea atunci Simfonia III-a și scrise cu creionul pe prima pagină: „Operă despre Napoleon", iar pe prima copie manuscrisă însemnă două nume:

Buonaparte — Luigi von Beethoven.

Dedicația este singura în opera beethoveniană. Beethoven a dedicat multe lucrări prinților care-i cumpăraseră dreptul de autor sau îl protejaseră, unor prieteni care îl respectau, unor femei pe care el le respecta. Cele dintâi sonate le dedicase

lui Haydn, al cărui elev se simţea. Tot în felul acesta s'a bucurat şi micul rege al Prusiei de o dedicaţie. Beethoven însă n'a dedicat niciodată vreo lucrare a sa unui om mare dela care nu primise nimic şi nu aştepta nimic, nici măcar lui Goethe, pe care-l respecta ca pe nimeni altul, şi nici lui Haendel, nici lui Bach. Niciodată nu şi-a scris numele său întreg alături de al altuia. Aici o făcea deplin conştient de egalitatea nivelului. Se vede în micul spaţiu cum a scris solemn cele două nume. De ce?

Fiindcă dela Napoleon i-a venit inspiraţia. Agitaţia aceea războinică din ultimii ani s'a spiritualizat în lucrările sale. Geniul său întrevăzuse în omul care se ridica pe Omul Destinului, aşa cum îl va numi mai târziu lumea. Prăpastia adâncă separând Simfonia II-a de a III-a dovedeşte până la ce grad artistul acelui timp se impresionase — mai puţin de evenimente şi mai mult de om — şi fusese împins ori să urască ori să divinizeze. Intradevăr pe Napoleon îl introduce el în prima frază, în acorduri de terţe bine precizate, ca să pună ordine în confuziunea din lume; iar în ultima frază, învingătorul şi triumfătorul este tot Napoleon. Artistul cunoaşte însă tragedia oamenilor mari, de aceea introduce la mijloc un marş funebru eroic.

A pecetluit apoi totul cu o dedicaţie, care — destinată tiparului — nu-i va servi, ba din contra îi va aduce rău.

Omul în care celebrează ostentativ pe învingător, în această lucrare de o noutate groaznică, este duşmanul patriei sale. De sigur că va lupta contra ei şi mâine. In momentul în care cugetători francezi atacă pe propriul lor stăpân şi preferă să părăsească ţara victorioasă decât s'o cânte, un strein, un German, îl omagiază. Chateaubriand a recunoscut geniul lui Napoleon, dar s'a ferit de el, deşi patria era victorioasă. Beethoven, deşi printre cei învinşi, se întoarce spre erou.

Mai târziu cu un an, un elev al lui Beethoven îl anunţă că în curând Napoleon se va încorona ca împărat — reiese aceasta dintr'un manuscript de sub caietele de muzică, ce n'a fost tipărit: „Cum se poate?" — strigă Beethoven. „Este şi el om ca toţi ceilalţi! Acum va călca în picioare Drepturile Omului şi-şi va da drum ambiţiei! Se va aşeza mai sus decât toţi, va deveni tiran". Apoi acest mic magician pasionat se îndreptă spre masă, unde totul stă în neregulă, scoate pagina cu titlul, o rupe în bucăţi şi o aruncă pe jos.

Cel puţin dacă ar fi venit veste de vreo nouă victorie a cuceritorului în contra poporului lui Beethoven! In clipa aceea Beethoven s'a ridicat deasupra lui Napoleon, fiindcă-i place libertatea. El aplecase urechea la partea eroică a războiului şi-l descrisese strălucitor în această operă şi în multe alte locuri, bineînţeles transpunând. Singura dată când, fără transpunere, scrie după comandă un imn Waterloo-ului, cu imitaţii de sgomote de tunuri şi de tragere de infanterie, rămâne cu totul inferior lui însuşi.

Geniul însă se interesează întâi de geniu şi numai în rândul al doilea de patrie. Scena aceea, unul din momentele mari ale istoriei germane, ridică caracterul german la înălţimea la care Simfonia ridicase muzica germană.

După ce se linişti, Beethoven scrise din nou prima pagină, îi dete numele de Simfonie Eroică şi adăugă deasupra, în italieneşte: „Pentru a onora memoria unui mare om". Pe alt exemplar chiar a precizat: Napoleon. Intâmplarea avu şi un sfârşit comic: lucrarea a fost dedicată unui oarecare prinţ Lobkowitz, care cumpără dreptul de execuţie pe câtva timp.

După cinci ani, când Impăratul se afla pentru a doua oară ca cuceritor la Viena, era aşteptat la un mare concert de opere de ale lui Beethoven, la care acesta trebuia să cânte Concertul pentru pian. In ultimul moment Napoleon a fost reţinut şi n'a putut veni. După câteva zile însă, un ofiţer superior dela Marele Cartier General, amator de muzică, se prezentă la Beethoven şi-l pofti la Paris: îi rezervase şi un loc în trăsură. Muzicantul, care pe atunci încă mai auzea, înţelese şi răspunse că era supărat pe Francezi, fiindcă le plăcea să aibă împărat. Măreaţă libertate de exprimare, planând ca un vultur deasupra naţiunilor. Apoi, împins de emoţie şi de curiozitate, întrebă cu oarecare accent de ironie:

— Trebue să prezint omagiile mele Impăratului?

— „Nu, dacă nu veţi primi ordin", răspunse ofiţerul, care ţinea să-l convingă cu orice preţ.

Apoi Beethoven întrebă iar:

— Şi credeţi că voiu primi ordin?

— Oh! ştiţi, Impăratul nu pricepe mare lucru din muzică.

Aici se sfârşeşte povestea şi Beethoven rămase la Viena.

In sute de lucrări fără cuvinte, Beethoven şi-a exprimat dragostea de omenire, dar de trei ori a exprimat-o direct. O singură dată a făcut-o în forma unei partituri de operă, şi atunci a fost în întregime beethovenian: „Mi-ar fi cu neputinţă

să pun pe muzică texte ca ale lui Mozart", zicea el; „îmi trebue ceva moral, ceva care să exalteze". De aceea alese Fidelio, care este un imn al dragostei conjugale, dar și un imn al libertății. Intr'o concepție cu totul modernă, el aduce pe scenă pe prizonierii politici și-i pune să cânte în cor.

Își desăvârșește opera prin aceleași fanfare ale libertății, cu care se termină, la această epocă, Simfonia Cincea. Trompetele care la urmă anunță pe guvernatorul salvator, tocmai când era să fie ucis prizonierul nevinovat, ar putea foarte bine, în zilele noastre, să cheme la revoltă popoarele oprimate. Intr'o zi și într'un anume loc se va reprezenta din nou Fidelio.

Mai târziu în a sa Liturghie Solemnă, Beethoven a dat o nouă expresiune simbolică a sentimentelor sale față de lume. Nu textul sfânt l-a inspirat: în 24 de măsuri el termină tot atât de repede cu dogma ca noi aici cu războaiele din istoria germană. Lucrarea fu terminată douăzeci de ani după Eroică și opt ani după marile războaie. In momentul precis al pasajului „Dona nobis pacem", când cere lui D-zeu pace, lucrarea este o muzică militară plină de autoritate, întovărășită de trompete amenințătoare. In punctul însă unde Liturghia se înalță spre nemurire sau când cerurile se sfâșie la cuvântul „Omnipotentem", în pasajul „Gloria dionysiaque", nu mai este vorba de imagini, nici de măsuri creștine. Și totuși lucrarea se termină cu o detașare de pasiune.

In cea din urmă lucrare importantă, în Simfonia IX-a, terminată numai cu trei ani înainte de moartea autorului, apare încăodată revoluționarul, luptătorul, învingătorul. Intre Simfonia III-a și a VIII-a s'au scurs numai opt ani, au trebuit însă doisprezece pentru desăvârșirea celei de a IX-a și pentru planul celei de a X-a. Tot așa planetele cele mai depărtate se mișcă în spații dincolo de corul celorlalte. Încă din tinerețe, Beethoven dorise să pună pe note Imnul către Bucurie al lui Schiller. In această ultimă frază apare din nou haosul, după ce s'a scurs plângerea în tăcere a doi muți care se roagă. Tobele bat, cerul tremură, violoncelul parcă pune întrebări apoi totul se înalță din nou. Criza lumii însă a trezit pe prizonieri. Sunt animale? Sunt sclavi? Cum își târăsc lanțurile! Instrumentele se revoltă, cer libertate. Continuă în același timp lupta între zi și noapte. Instrumentele parcă ar vrea să împrumute glas omenesc. Se aude o mare conversație între oameni scoși de sub farmece, între prizonieri treziți la libertate. Tot felul de ființe care întreabă mereu, arogante, încearcă să pornească pe drumuri cunoscute, dar degeaba. Deodată înaintează fără zgomot o gândire nouă, pornită din depărtări fermecate, toți se simt uniți și încep să fredoneze cântarea simplă, apoi o nouă cădere în mâna destinului, cu poruncile și oprelіștile lui, întoarcere la corupție și violență.

Iată că din mijlocul instrumentelor care parcă vorbesc se înalță o adevărată voce omenească, al cărui prim cuvânt e „bucuria", iar al doilea o rezistență: „nu așa!". Tăcere, puteri întunecate, eliberarea omenirii începe! Indrăzneala noului Prometeu atrage mii de oameni, glasul Fatalității se vede acoperit de coruri omenești. Apoi un cortegiu ca în povești înaintează: „Un erou spre victorie". Toba, instrument de luptă, vestitorul destinurilor violente s'a pus în serviciul omenirii. Corul tace. Numai contrabasele vorbesc agitate limba nouă, până când oamenii, apoi femeile poruncesc cu îndrăzneală unirea tuturor ființelor omenești. Trompetele îi însoțesc cu largi acorduri: „O! mii de ființe, îmbrățișați-vă". Toți clădesc noua lume frățească aducând Tatălui laude pe-de-asupra boltei înstelate. Din mulțime se desprind încet glasurile a două femei și a doi bărbați: repetă Imnul către Bucurie, urcând și scoborând cu valul armoniei lor. Mulțimea însă îi chiamă și, câteva secunde, femeile îndrăznesc să intre în Quatuor. Atunci începe vertigiul, cu dulceața și discreția viorilor, apoi rondurile vertiginoase cresc peste măsură, cei liberați încep să delireze și limitele dintre zei și oameni încep să piară într'o mare bacanală.

Napoleon a fost învins de un contemporan mai mare decât el: geniul german aducea Omenirii această ofrandă. Poate că odată acest imn va deveni al tuturor popoarelor.

VII.

Intre Napoleon și Beethoven, Goethe. El îi cunoștea pe amândoi. Fiecare din acești doi Germani cunoștea adâncimea operei celuilalt. Au rămas unice în istoria germană acele câteva seri de vară din 1812, când Goethe vizitează pe Beethoven (cu 20 de ani mai tânăr decât el și aproape surd de pe atunci) la băile Toeplitz din Boemia și-l ascultă cântând pentru el „la lumina tremurătoare". Niciodată nu s'au găsit față

în faţă doi Germani mai de frunte. Luther şi Carol Qvintul, Erasm şi Holbein, Goethe şi Schiller, — pălesc în comparaţie. Goethe, cu adânc sentiment muzical, — judecând după impresiile lui despre Bach, Mozart şi Beethoven — avea în faţă pe bărbatul care revela pe Egmont şi al cărui vis era să pună pe Faust pe muzică. Să ne gândim la emoţia pe care o simţea fiecare în contact cu celălalt. Scenă vrednică de dragostea Germanilor!

Ei o cunosc puţin. Cunosc numai ceea ce o femeie bolnavă a povestit despre această întâmplare, analizând-o. Tocmai povestirea întâlnirii de către Bettina von Armim — aceasta e femeia — a contribuit mult la greşita înţelegere a lui Goethe de către Germani. Povestirea este inventată pe-de-antregul. Se găseşte numai într'o scrisoare a acestei femei fără puterea de a ne convinge, având în vedere numeroasele neadevăruri pe care le cuprinde. In momente atât de rari ca întâlnirea aceea, se pare că spiritul şi omenirea se contopesc pentru a forma geniul german. Te simţi desarmat şi gata să uiţi tot răul. Goethe, în parte din opera sa, Beethoven în totalitate, sunt accesibili popoarelor streine. Şi unul şi altul au reuşit să părăsească coasta germană şi să călătorească pe marea întinsă a Omenirii. Nu e mai puţin adevărat însă că amândoi s'au întors mereu la ţărmul nordic al patriei lor şi că auditorilor unei alte naţiuni le scapă ceea ce au pus din ea în opera lor.

Şi în Dante şi în Shakespeare întâlnim un element naţional, dar nu-l putem compara nici pe-departe cu partea de germanism din Goethe şi din Beethoven. De altfel acest element nici nu-l putem defini. Am considera ca specifice germană întâietatea dată luptei şi suferinţei asupra bucuriei şi victoriei, — dar numai dacă reţinem bine faptul că această culoare naţională este cu mult mai slabă în operele lor decât conţinutul omenesc. Ceea ce la unul constitue „espressivo", iar la celălalt „luptă continuă" îi duce pe amândoi la desăvârşire. Nu e însă un sistem unic de cercuri ca la Dante-latinul, care simbolizează lumea în gândirile sale şi dragostea sa în construcţia lumii. Aici întâlnim un asalt repetat care se reînoeşte în cursul a sute de încercări.

Goethe şi Beethoven se deosebesc asemenea de Shakespeare-germanicul (deşi acesta nu mai încetează combătând o abundenţă asemănătoare de destinuri) prin căutarea pasionată a armoniei. Sunt în mod irezistibil împinşi să reuşească în

tragedie, după cum ne putem da seama din încheierea a aproape mai tuturor lucrărilor: prin aceasta fascinează ei pe oameni, cu atât mai mult cu cât amândoi sunt faustieni, când lucrarea începe.

Apariţia lui Napoleon în vieaţa lui Goethe l-a turburat, ca şi pe Beethoven. E drept că el n'a trebuit să rupă dedicaţii, fiindcă nici n'a făcut. A crezut mai mult în Impărat decât în Generalul care aservise patria sa germană şi chiar ducatul său de Saxa, pe care numai o minune sau un capriciu l-au ferit de distrugere. Da, Goethe credea în Impărat, deşi câţiva soldaţi francezi îi pusese vieaţa în primejdie chiar în casa sa, primejdie de care l-a scăpat soţia.

Intâlnirea celor doi bărbaţi la Erfurt (1808) a avut pentru amândoi aceeaşi însemnătate morală, — şi chiar aşa a înţeles-o Napoleon. Nimănui n'a spus acesta ce a spus lui Goethe, când înainta modest: „Iată un om!". Atât expresiunea întrebuinţată, cât şi mersul convorbirii dovedesc că el înţelesese prin aceasta „un om întreg": nici în Germania, nici la Paris nu întâlnise altul la fel. Intradevăr, Goethe, pe atunci, se afla în plină desvoltare, iar Napoleon — în măsura în care putea el — se bucura de o relativă linişte sufletească.

Marele cunoscător de oameni simţise dela început libertatea de care da dovadă Goethe şi care era mult mai mare decât a lui Napoleon. Acesta a simţit apoi libertatea lui Goethe când l-a contrazis de trei ori, ceea ce nu i se întâmplase de vreo zece ani. Acest German, nici el, n'a primit invitaţia la Paris, făcută de Napoleon însuşi. Are haz când ne gândim că cei doi mari bărbaţi ai Germaniei, care îşi criticau patria şi admirau pe Napoleon, au jicnit Parisul. In acest refuz găsim libertate şi curaj şi gloria provenită de aici răsplăteşte mii de micimi germane.

Goethe s'a ţinut departe de mişcarea liberatoare din Germania, ba chiar s'a ferit de ea. „Orice mişcare înalţă?" se întreba el. „Oare dacă te ia un vârtej, te înalţi?..... Scuturaţi-vă deci lanţurile, acest om e prea mare pentru voi!"

El îndură stăpânirea streină, care pătrunse chiar în ducatul său şi o îndură cu pasivitatea lui obişnuită; iar când lucrurile începură să meargă rău, se puse pe studiul geologiei chineze, apoi se cufundă în studiul poeziei arabe. Pe când Arndt şi Koerner scriau poeme despre libertate, el cântă vinul şi dragostea: sub o îmbrăcăminte arabă, el scrise poate cele mai frumoase versuri din limba germană.

Totuşi operele lui Beethoven şi Goethe către Omenire tindeau. Fidelio şi Faust se încheie cu preocupări de libertate. Când secolul german începea prin exilul Cuceritorului, cei doi fii mai nobili ai lui se găseau, ca patrioţi şi ca cetăţeni ai lumii, întraltă parte decât cu mulţimea.

De-a-lungul secolului, Germania a continuat să se depărteze de lumina sa şi s'a înfundat în umbra naţionalismului şi a supunerii, dar aceasta în contra exemplului şi în contra spiritului lui Beethoven şi Goethe.

VIII.

Umbrele se ridicau dela început pe de-asupra strălucirii victoriei.

Tot ce Stein şi regele Prusiei, prin intermediarul său, promiseseră supuşilor, numai ca să mântuiască ţara, s'a uitat şi s'a trecut sub tăcere, după câştigarea victoriei.

Nu le-a venit în minte Germanilor, după aproape treizeci de ani, că s'ar fi putut ridica prin propriile lor mijloace contra apăsării şi sclaviei. Ţărani, burghezi şi studenţi admiteau, fără să reacţioneze ,ca regii şi seniorii să nu-şi ţie promisiunile făcute, ca să-i atragă să facă războiu. Pe când Parisul, într'o singură noapte, cea din 4 August, desfiinţă toate privilegiile, Prusiei îi trebui încă două generaţii ca nepotul omului dela 1789 să ajungă în sfârşit liber în 1867.

In ceea ce priveşte pe lucrători, fu şi mai rău. Micile întreprinderi, în care erau de două ori mai mulţi patroni decât lucrători, continuară să apese pe cei din urmă, pe când lucrătorii englezi cuceriră în douăzeci de ani libertatea. mulţumită nouilor maşini. Meseria mecanică, rămasă necunoscută până în 1850 în Germaniaa de Est, aduse la Târgul din Leipzig produselele ţesătoriilor engleze, pe când ţesătorii din Silezia şi din Saxa, lucrătorii la domiciliu, se istoveau, hrănindu-se doar cu cartofi şi cicoare.

Din contra, în Renania, unde revoluţiunea franceză liberase clasele de jos, se aflau de multă vreme maşini de ţesut. Pretutindeni unde pătrunseseră ideile noui (ca în Sudul Germaniei), cetăţeanul dobândea mai multe libertăţi, decât câştigase prin lupte cu streinii. Intre studenţii care se întorseseră

victorioşi s'a schiţat o mişcare pentru dobândire de drepturi politice. Foşti franc-tirori întemeiară la Iena o societate a tinerilor, urmată şi de altele. Atunci s'a creat steagul negru-roşu-aur.

Autorităţile nu-şi ţinuseră cuvântul. Ar fi trebuit revoluţii, dar ele nu veniră.

Dieta germană fu mai curând un fel de „Casă a celor şapte somnoroşi". Semăna cu Societatea Naţiunilor din ultimii săi ani de existenţă prin faptul că agita idei fără să aibă vreo putere şi prin faptul că se retrăgea regulat în spatele armatelor mai puternice oridecâteori făcea vreun stat apel la ea pentru o mare călcare a dreptului. Dieta n'a obţinut pentru Germania nici fortificaţii, nici armament. Francfurtului i se zise „punctul de indiferenţă al politicii germane". Pe când delegaţii prinţilor în Dietă erau mereu gata să se sfâşie, un tablou oficial îi arăta stând liniştiţi şi eleganţi în faţa statuilor Concordiei şi a Justiţiei.

In timpul guvernării lor s'au desfiinţat toate reformele lui Iosif al doilea. S'au redeschis mânăstirile. s'au întemeiat altele noui, s'au reînoit concordatele cu Papa şi, după şase luni, s'a reorganizat şi Ordinul Jezuiţilor. Vechile titluri, care păreau că dispăruseră, reînvie. Suveranul din Hessen-Cassel introduce din nou la trupe catoganul (coada de cal).

Junkerii prusieni, speriaţi de curentul primăvăratic care pentru câtva timp suflase în cazărmi, se grăbesc să închidă din nou porţile. Mai înainte, regele Prusiei promisese să convoace o adunare populară din reprezentanţi aleşi, iar acum numea ca ministru al poliţiei pe cel mai brutal dintre prinţi. Stein, în castelul său, aşteaptă plin de indignare. Scrie unui prieten: „Prusia se va prăbuşi fără glorie şi fără a sfărni păreri de rău. Lumea se va bucura de pieirea unei puteri care din ambiţie a turburat Europa şi n'a îndeplinit niciuna din obligaţii către sine, nici către Confederaţia Statelor".

Cu prilejul împlinirii a trei sute de ani de când Luther arsese bula de excomunicare a Papei s'a făcut o serbare la Wartburg. Studenţii au ars atunci câteva peruci de Hessa şi câteva măciuci de caporal. S'a socotit aceasta drept o grozavă revoluţie! Urmă în curând şi un atentat. Metternich interveni atunci cu câteva decrete în felul acelora pe care dictaturile noastre le-au adus din nou la modă (Karlovy — Vary, 1819).

Numaidecât Dieta dela Francfurt începe să dea semne de

vieață, — e vorba de reacțiune! Naționaliștii fură socotiți trădători, presa, catedrele universitare fură supraveghiate, cele mai luminate minți fură umilite prin vizite domiciliare și destituiri, poeții nu mai putură cânta decât libertățile Poloniei și ale Greciei.

Iată două exemple de procedură ale censurii berlineze din 1828: 1. — Unul a scris că ziarul berlinez „Foaia intelectualilor" nu este decât o „Foaie de propagandă". Censorul înseamnă. considerând această afirmare ca un atac: „Deoarece susnumita foaie a fost astfel numită printr'o ordonanță regală din 1727, acest atac este inadmisibil"; 2. — In 1826 a pornit din cabinetul regelui un ordin către ministru, ca să se ia măsuri contra Gazetei lui Voss pe motivul că: „acea gazetă a făcut o dare de seamă despre sărbătorirea consilierului privat von Goethe și a profesorului Hegel cu așa lux de cuvinte și de amănunte cum nu s'ar fi putut face mai mult, dacă ar fi fost vorba de o sărbătoare a tronului".

Tot în vremea aceea (Iulie 1830), poporul francez se revolta din nou contra casei regale reinstalată de Burboni și punea în loc pe o rudă, pe regele-burghez. Țesătorii de mătase din Lyon, „mătăsarii", se revoltară, pe când cei din Silezia aveau să mai aștepte. Curând după aceea în Anglia, atitudinea amenințătoare a muncitorilor fu de ajuns ca să determine reforme electorale importante. Cele două revoluțiuni făcute de muncitori fuseseră confiscate de burghezi, singurii care profitară. Atunci, acum aproape un secol, începu lupta proletariatului. Deasupra luptelor planau cele mai frumoase minți ale celor două popoare streine. Delacroix pictă nemuritorul tablou al revoluțiunii din Iulie. Belgia căpătă independența, Polonia se revolta, alte revoluții se pregăteau în Italia și Spania.

Numai Germania nu se mișca. Conduceau dictatorii: nu era voie să se țină întruniri publice, nici să se planteze arbori ai libertății. nici să se arboreze steagul roșu-negru-aur. Studenții care aparținuseră „tinerilor franc-tirori" nu se mai puteau face advocați. nici medici, treizeci și nouă de studenți fură condamnați la moarte, apoi pedeapsa li se schimbă în treizeci de ani de închisoare. Profesorii care pregătiseră constituția fură și ei închiși. Tocmai cu 100 de ani înainte de nazism stăpânea în Germania același sistem.

In aceeastă micime, onoarea Minții o salvară șapte profesori. De fapt n'a fost o demonstrație, iar ei nu prea erau cunoscuți. dar s'au arătat oameni.

Când Victoria, principesă de Hanovra, se urcă pe tronul Angliei în 1837 și Hanovra rămase sub conducerea unui bătrân unchiu, acesta din proprie hotărîre desființă tânăra constituție, deși destul de sfioasă. Ziarele englezești, vorbind despre acest rege, spuneau că el comisese toate crimele, afară de sinucidere.

S'a cerut funcționarilor un nou jurământ. Șapte profesori din Goettingen (între ei și frații Grimm) declarară că nu pot înlocui vechiul jurământ prin altul nou, fiindcă elevii lor nu i-ar mai respecta. Numaidecât i-au scos dela catedră, iar trei au trebuit să plece din Germania în trei zile.

De fapt Prusia făcea persecuțiile, fiindcă micul rege din Hanovra era cumnat cu regele Prusiei, care-l învățase să spună că „nu se cuvenea supușilor să judece actele suveranului după măsura vederilor lor mărginite", — ceea ce n'a împiedicat pe rege să fie ce-a fost, iar Grimm un om mare. Asemenea lucruri se petreceau în Germania, pe când Englezii și Francezii se conduceau singuri — și încă de mult — și pe când jumătate din Germania aplauda din toată inima pe „cei șapte din Goettingen".

Voința națională se exprimă prin muzică și discursuri, fiindcă nu putea altfel. Nostalgia politică, de asemenea, se manifesta, în felul german, sub formă muzicală. Atunci s'au născut primele cântece politice, ca de pildă „Wacht am Rein" și „Deutchland ueber alles". Primul s'a bucurat de aproape șaptezeci de versuri muzicale. Al doilea, împrumutat din imnul imperial al lui Haydn, e mai frumos în cuartet de coarde decât cântat de coruri mari. Versurile lor sunt destul de slabe și vedem aici un nou semn al despărțirii dintre Stat și Spirit. Singurul popor care n'a avut niciodată curajul să răstoarne un tiran, nici să ucidă un polițist se mulțumea de cele mai multe ori, în secolul baricadelor să cânte în cor.

IX.

Dela 1830 înainte dăm peste o încercare însemnată de unire. Spiritul practic al poporului german, care inventase praful de pușcă și tipografia, trebuia să izbutească acolo unde

nu putuseră prinţii, mereu în certuri, nici neputincioşii lor supuşi. Voinţa de expansiune, atracţia către Italia şi dorinţa romantică de stăpânire a lumii din Evul Mediu luă în secolul XIX-lea forme mai realiste, care în secolul XX-lea se ridicară deasupra celorlalte porniri. Nu prin întâmplare cele dintâi drumuri de fier pe continent apărură în Germania. De asemenea multe din marile invenţii de transporturi mondiale se datoresc Germanilor. Imaginaţia şi energia mergeau alături la cei mai buni dintre ei. Aveau acum mijlocul de a uni curiozitatea şi dorinţa de stăpânire cu voinţa de îmbogăţire. Aburii şi electricitatea treziră simţul practic al Germanilor mai repede decât la celelalte popoare.

Când în 1835, cel dintâiu drum de fier străbătu în cincisprezece minute cele cinci leghe dela Nuernberg la Fuerth, firea germană găsi un câmp nou de activitate. Veacuri de supunere şi de exactitate pregătiseră pe Germanul militar la munca de precizie. De altfel, obişnuit să fie apăsat şi să îndure fără revoltă, muncea şi mai bine, dar şi mai ieftin decât alţii. Aici trebue să căutăm punctul de plecare al urmărilor ce s'au simţit tragic în zilele noastre în buna calitate a materialului de războiu, ca şi în înclinarea de a primi să mori de foame la comandă oricâtă vreme ar trebui.

Mişcarea porni de asemenea dela burghezi pricepuţi, care ştiură să se impună în întreprinderi, ca altădată Hansa. Silezienii Borsig şi Friedlaender construiră şini şi extraseră cărbuni. Fierarul Krupp fabrică, cu câţiva lucrători, arme, acum o sută de ani, iar în 1870 cu mii de lucrători. Şi acum prinţii rămaseră înapoia acestor burghezi care vedeau departe. In Bavaria, serviciul de higienă protestă contra drumului de fier, pe motivul că mersul prea repede provoca boli la creier nu numai călătorilor, ci şi celor care priveau trenurile. Regele Prusiei aprobă trenul Berlin — Potsdam cu justificarea că pe acea distanţă traficul era redus.

Tot atunci ieşiră din capete germane invenţii de mare însemnătate, ca să aplice ceea ce se ivise în altă parte. Astfel încă din 1809, savantul Soemmering din Muenchen aplică electricitatea la semnalizare. In 1833 învăţaţii Gauss şi Weber din Goettingen construiră primul aparat telegrafic cu ac şi telegrafiară dela Observator la laborator. In 1840—42, Robert Mayer şi Helmholtz descoperiră legea conservării energiei. In 1886, Heinrich Hertz formulă teoria ondulatorie, pe care se întemeiază telegrafia fără fir, şi în 1861, Filip Reiss a inventat telefonul. Asemenea noutăţi, care transformau faţa lumii, n'au devenit practice în Germania, ci datorită altor naţiuni, ca de pildă Americanilor.

Aceasta provine din vieaţa închisă a populaţiunii, din faptul că clasele sociale n'aveau contact cu autorităţile, nu se cunoşteau, nu-şi inspirau încredere şi se restrângeau pe specialităţi. Numai după un secol s'au născut legături între savanţii şi industriaşii germani, care nu se preţuiau: unii dispreţuind banul, ceilalţi ştiinţa. După cum Junkerul şi burghezul nu puteau să se vadă pe marea piramidă a statului german, tot astfel nu se băgau de seamă între ei intelectualul şi omul practic. Când în 1895 pentru întâia oară un învăţat îşi vându unei fabrici de produse chimice invenţia — aspirine —, universitatea din Breslau, căreia îi aparţinea, îl desaprobă.

Aburii şi maşina aduseră cea dintâi unire germană.

Uniunea vamală din 1833 apropie însfârşit pe cele treizeci de milioane de Germani într'o singură zonă vamală, binefacere de care celelalte state mari se bucurau de multă vreme. Cărbuni şi fier se găseau în diferite părţi ale Germaniei şi se începu transportul lor. Astfel se industrializară şi Sudul şi Estul, Vestul fiind industrializat mai dinainte. Prusia îşi scobori cele şaizeci şi şapte de tarife vamale, diferenţele de preţuri dispăruseră repede, drepturile de trecere se desfiinţară, monedele şi unităţile de greutate se egalizară, — şi aceasta spre marea iritare a Franţei şi Angliei care de mult cultivaseră sfâşierea Germaniei şi se temeau de unirea care se apropia.

X.

Spiritul german ia parte la mişcarea politică, pentru întâia oară dela Luther, în ajunul lui 1848. Nu mai sta în turnul de fildeş ca în epoca clasică şi aceasta nu s'a putut, de sigur, decât pentrucă se afla pe al doilea plan, ca să zicem astfel.

Cu moartea lui Goethe, intradevăr, geniul german pierduse suprematia şi cel francez îi lua locul. Intrecut de treisute de ani în artele plastice, de alte popoare, el da acum îndărăt şi în poezie şi în filozofie, deşi ţinuse primul loc dela Leibnitz la Hegel. Muzica germană însă rămase cea dintâi şi în cursul secolului al XIX-lea şi doar trei maiştri streini o ajunseră. Intr'o simetrie uimitoare, stelele apăreau şi dispăreau

împreună. Beethoven, Schubert, Weber, Hegel dispăruseră cu puțin înainte de Goethe. Se nășteau în schimb, foarte aproape unii de alții, noile spirite ale Germaniei: Schumann, Mendelssohn, Wagner, Bismarck, Marx.

Toți poeții și gânditorii dintre 1830 și 1850 — pe marele Schopenhauer lăsându-l deoparte, dar el stă afară de timp și spațiu și putea să fie tot atât de bine Grec sau Englez — fură activi politicește. De pildă Chamisso, Francez, dar ofițer prusian, care se făcu cunoscut cu cele dintâi poeme cu caracter social. Apoi Freiligrath, care, la început, își lăsă pasiunea revoluționară să viseze prin deșerturi, iar mai târziu puse să vorbească pe un desmoștenit, care compară societatea cu o corabie, în a cărei cală, la fund de tot, stă el. Tot astfel Herwegh, care străbătea Germania ca un rapsod, fu exilat, apoi se întoarse și pregăti revoluția prin cântecele sale. Grabbe, bețivul genial, fiul unui păzitor de închisoare, și funcționarul Immermann, fiecare creând imagini noui cu versurile și bucățile lor în proză. Heine și Boerne, amândoi exilați la Paris, unde-și puteau da drum liber vervei și melancoliei, combătându-se totuși cu furie. Contele Platen, unul dintre cei doi-trei poeți germani de neam nobil, se refugie în Italia, din cauza lipsei de libertate din Germania și scrise acolo versuri superbe, care-l așează între Hoelderlin și Lenau. (Aproape nimic nu s'a tradus din el, fiind de altfel greu accesibil streinilor).

Nimeni n'a răzbit în sufletele germane ca Heine. De regulă poporul nu adoptă total decât vreo jumătate de duzină de poezii. Faptul că cea mai populară dintre poeziile germane, Lorelei, este opera unui Evreu, ne demonstrează cât de puternică este în opera unui poet influența pământului și cât de slabă aceea a sângelui.

Intâlnim aici în câteva versuri visul Germanilor, despre zeii de apă, firea lor imaginativă și magică, urmărirea nevinovăției de către vrăjitoare și totul tocmai pe malurile Rinului, unde se nasc și mor toate legendele germane.

Acest German, de formațiune evreiască și franceză, se adânci în inima germană, exprimând totuși în versuri și în proză dragostea, dar și critica atât de cunoscută a țării sale. Ca să arătăm cât de mult presimțise ceea ce avea să se producă înainte de ultimul războiu mondial, cităm următorul extras din opera sa „Deutschland", apărută în 1834:

„Creștinismul — și aici stă meritul său — a micșorat într'o oarecare măsură această brutală sete germanică de luptă, dar n'a putut-o distruge. Când crucea, acest talisman al îmblânzitorului, se va rupe în bucăți, se va vedea respirând cu murmure sălbăticia vechiului războinic, furia nestăpânită a lui Berserker, de care sunt pline poveștile și cântecele barzilor nordici. Talismanul e acoperit de putregaiu și într'o zi va cădea. De sub dărâmături vor ieși vechii zei de piatră și-și vor șterge ochii de praful milenar. Se va înălța Thor și cu ciocanul lui gigantic va distruge catedralele gotice. Voi, Francezi, băgați de seamă! Când veți auzi sgomote și zăngăniri, nu vă amestecați! Lăsați-ne pe noi să descurcăm lucrurile. Când veți auzi o trosnitură cum n'a mai cunoscut istoria, să știți: în sfârșit tunetul german și-a ajuns scopul. Sgomotul va face ca vulturii să cadă din cer și ca leii din cele mai depărtate pustiuri ale Africei să-și strângă coada și să intre în regalele lor culcușuri. Se va reprezenta în Germania o piesă de teatru, pe lângă care revoluția franceză n'a fost decât o idilă nevinovată. Veți avea să vă temeți mai mult de o Germanie liberă, decât de Sfânta-Alianță, de Cazaci și de Croați la un loc. Când ne va veni pofta să ne luăm la luptă cu voi, nu ne vor lipsi motivele".

Heine n'a participat la vieața politică, fiindcă prefera pe cea estetică. Scrierile lui și ale prietenilor se interziseseră în Germania. De asemenea și orice ar mai fi încercat să scrie. De aceea spiritul său combativ se consuma în probleme nepolitice. Opera lui David Frederic Strauss, în 1835, în care îmbrățișează pe Iisus ca o legendă, nu ca pe o persoană, a făcut atâta impresiune, încât ai fi crezut că a apărut un profet nou sau un Antichrist. Feuerbach (1804—1872) merse și mai departe. Unul din cele mai frumoase capete ale galeriei germane, cu o înfățișare pe care ar trebui s'o aibă astăzi „fuehrer-ii", care cred în rasism. El spunea că ceea ce numim „ceresc" e numai un reflex, că cea mai înaltă lege e dragostea de oameni, nu de D-zeu. Tot așa de radical în politică, lipsit de dreptul de a preda, constrâns să trăiască într'un sat ticălos, a scris această frază lapidară: „Fără egoism, fără cap; fără comunism, fără inimă". I-a fost mai ușor lui Ludwig Buechner să împrăștie în mulțime asemenea idei. După el, în natură e numai forță și materie. Prin astfel de idei materialiste el contribui să întărească o greșeală și o simplificare, după cum avea s'o facă ceva mai târziu Marx cu ideile sale de același fel: amândoi, în vederile lor unilaterale, sunt fără inimă, ei scot vibrațiunile din natură și din istorie. Dacă scoatem din

natură ceea ce Goethe numea „Dumnezeu-natură", dacă scoatem din istorie influența oamenilor mari, dacă explicăm totul numai prin statistici ale materiei și gospodăriei, atunci lipsim fenomenele de lumină și pe scriitor de entuziasm.

Pe vremea aceea, reuniunile germaniștilor se numeau dietele spirituale ale poporului german și se caracterizau prin ideile lor înaintate. Acolo se întâlneau inteligența și știința.

Bătrânul Freiherr von Stein căuta să-și uite desamăgirile începând marea sa colecțiune „Monumenta Germaniae Historica". Niebuhr, Ritter, Schliemann, mari istorici, geografi, arheologi, răspândiră în lume numele german. La vârsta de optzeci de ani, Ranke începe o Istorie generală, a cărei încercare chiar, te pune în uimire. Mommsen studia vechile expediții ale Romanilor și oferi Italienilor istoria lor, ca un omagiu al poporului german. In acelaș timp unul scria contra altuia, fiindcă nu e istoric german care să nu fi învinuit pe altul, tot atât de valoros, de falsificare și neștiință.

Apariția cărților și periodicelor germane, deci a produselor spirituale, urma o curbă ascendentă, pe când puterea scobora și invers. In 1805, sub dominația napoleoniană, au apărut 4081 de cărți germane. In 1813, anul liberării, numai 2233. După aceea, pe vremea totalei desorganizări a statului, constatăm o urcare continuă a spiritului până în 1843, când apar 13.664 de volume. După marea victorie și după realizarea unității germane, în 1872, apar numai 11.777. Germania totuși deține recordul mondial al producțiunii. Gloria istoriei germane stă în aceste cifre și în opusculele muzicanților și poeților, nu în datele luptelor.

In timpul acestei desvoltări, gradul de intelectualitate al prinților germani se reflectă într'o frază, comunicată de Alexandru Humboldt unuia din prieteni, în 1842. Prințul ar fi spus la masă, de față cu vreo patruzeci de persoane, „că puteai, pe bani, să găsești oriunde profesori, prostituate și dansatoare, fiindcă aceste ființe se duc totdeauna unde li se oferă câțiva bani mai mult".

Tot pe atunci, Frederic List își construia sistemul său economic și îndemna poporul să creeze colonii. Bunsen, ambasadorul Prusiei la Londra, acum o sută de ani, voia să dobândească pentru Germania, California, pe atunci mexicană. In multe cercuri se făceau sforțări de a se găsi mijloace pentru plecarea din țară, astfel se întemeie chiar o societate de nobili germani ca să transforme Texas, pe atunci liber, într'o colonie germană.

In Europa creștea agitația în clasele exploatate. Ea pătrunse de astădată și în Germania. Țesătorii din Silezia se revoltară în 1844 din cauza foamei, dar fără plan, fără șefi. Când mașina începu să concureze lucrul de mână, n'a găsit supapă de siguranță, ca în Franța și Anglia, pentru protecția celor rămași fără lucru. Revoluția s'a pregătit de câtree societăți secrete și legături interzise cu Elveția și Franța. Lucrătorii umblau din oraș în oraș și duceau ideile socialiste pe-de-asupra frontierelor, în locuri unde se interziceau cărțile.

Karl Marx (1818—1883) se înălță repede la rolul de conducător. Fiu de advocat din Trèves, la început s'a ocupat de filosofie, ca elev al lui Hegel. A luat apoi atitudine contra lui Hegel, ceea ce se face și acum în Rusia. Faptul că tocmai Germania reacționară a produs pe filosoful și autorul sistemului comunist, Marx și Hegel, și i-au transmis altor popoare, e un nou simbol al temperamentului german.

Incă dela 25 de ani, Marx simțise partea slabă a Germanilor, când scria: „Trebue ca apăsarea pe care o îndură Germanii să fie mărită prin conștiința ce trebue să li se dea despre ea. Insulta să devină și mai insultătoare fiind făcută în public. Germanii au gândit în politică ceea ce alții au făcut. Abstracțiunea și înălțarea gândirii au mers alături de unilateralismul realității lor. Germanii respectă ideile până întratâta, încât nu îndrăznesc să le transforme în realități".

Marx scotea „Jurnalul renan". La 26 de ani fu obligat să-și dea demisia, fu expulsat, trăi la Paris și la Bruxelles, apoi multă vreme la Londra. Așa că un evreu german a scris la Londra o carte, mulțumită căreia, exact la o sută de ani dela nașterea sa, vezi portretul său pretutindeni la Moscova.

O a cincia pereche de prieteni răsare din istoria germană. Ca Luther și Melanchton, Hutten și Sickingen, Goethe și Schiller, ca și frații Humboldt, se uniră și se entuziasmară pentru o țintă comună. La fel cu Marx și Engels.

Intre ei s'a petrecut un fapt uimitor, că, deși amândoi creatori și luptători deopotrivă dotați, unul vrea negreșit să se șteargă în fața celuilalt. Nu e vorba de un Maecenas, care are lângă el un prieten genial, cum procedaseră prinții din Viena cu muzicanții, ci de un învățat care nu renunța la venitul din afaceri numai pentrucă astfel putea să-și ajute prietenul și familia lui. Nu e vorba nici de un ucenic care cară cărămizi zidarului, ci de un prieten în stare, ani întregi, să scrie în locul lui Marx articolele sale pentru New-York Tri-

bune, pe simpla considerație că scrie mai bine și mai ușor. Totul, în timpul luptelor neîncetate din sânul partidului, în apropierea unui om susceptibil, adesea de nesuferit, care cerea tuturor supunere. Chiar dacă Engels nu i-ar fi dat un ban prietenului, devotamentul său ar rămâne admirabil.

E un noroc pentru caracterul german că poate să înumere printre fiii săi un astfel de om.

Marx își dovedi tăria caracterului mai ales în greutățile exilului, când era să i se ia până și paturile din casă. Refuză o ofertă venită din Berlin, deoarece bănuia în dos mâna lui Bismarck. Curajul cu care și el și admirabila sa soție îndurară toate suferințele i-a părăsit foarte rar. Munca sa creatoare nu se întrerupse niciodată timp de cincizeci de ani.

Felul în care se impunea peste tot, cu toată îndesata lui statură și capul de leu, siguranța cu care vocea lui ascuțită scotea judecăți dela care nimeni nu l-ar fi putut abate, îi aduseră mai multă autoritate decât cărțile, înțelese de prea puțini, chiar în apropierea sa.

Frederic Engels (1820—1895), fiu de burghez renan, ca și Marx, trăind și el o copilărie mulțumită, împins și el la revoltă de altceva decât nevoia, negustor citit, elev al lui Feuerbach și Hegel, cunoscuse într'o fabrică a tatălui său, la Manchester, cum trăiau lucrătorii. A simțit îndată opozițiunea dintre burghezi și muncitori și a găsit deslegare în comunism. Tocmai agerimea ochiului și experiența le va aduce el mai târziu prietenului Marx, după cum observatorul Goethe le adusese gânditorului Schiller. Au stabilit împreună în 1844 în câteva zile programul și se înscriseră în 1847 dela Londra la Uniunea comuniștilor din Paris. Inlocuiră astfel vechiul sistem de conspirație prin propagandă deschisă. In 1848 Fevruarie publicau Manifestul Comunist care constitue azi pentru orice agitator, dogmă.

In acest timp, muncitorii parizieni detronară pe regele-burghez, întemeiară a doua republică, pe când la Londra cei dintâi muncitori intrau în parlament. Europa trecu prin sbuciumări tot atât de mari ca șaizeci de ani mai înainte: pentru a treia oară, în șaizeci de ani, tot Franța ducea torța. Mari mișcări urmară în Italia, Ungaria, între Cehi și Germani în Boemia, între Polonezi și Ruteni în Galiția, între Maghiari și Sârbi în Ungaria.

Dar iată că poporul german el însuși începe să se trezească.

XI.

Prinții moștenitori au fost foarte iubiți în Germania: ținuți strânși de părintele care domnea, și împărtășind prin aceasta soarta supușilor, făceau să se nască în ei mari speranțe, care nu se realizau când, la rândul lor, luau frânele, întocmai ca îndrăgostiții după ce se însoară.

Frederic-Wilhelm IV (1840—1858) părea un rege din vis: impresiona în deosebi pe femei prin frumusețea și farmecul său, prin spirit și inteligență, dar și pe oamenii de bine prin ideile sale înaintate despre un stat constituțional. Epoca se preta, Europa dădea exemple, nu mai lipsea, în statul cel mai puternic al Germaniei, decât un suveran modern, ca să asigure independența Germaniei sub conducerea Prusiei. Vorbea în public ca un orator strălucit, dar cu vocea puțin ascuțită. Când era bine dispus, părea puțin beat, dar spiritual și fermecător, cultivat și plin de imaginație. Făgăduia mult, dar nu prea se ținea de vorbă, își pierdea șirul și începu, chiar de pe atunci, să sufere această pierdere de șir, care se accentuă cu timpul din lipsă de control din afară.

La un om ca el, care trebuia să fie activ, amestecul german de energie și romantism, adesea dătător de atât de bune rezultate, nu era bine dozat, îi mărea nesiguanța și-l duse la urmă la nebunie. Regele își cunoștea slăbiciunea, căci avea pasiunea introspecțiunii — și aceasta germană — și-a făcut însuși o caricatură arătându-l cu un cap mare și pleșuv: ceva între tristețe și cinism.

Inclinarea spre romantism a Germanilor, legată adesea de dorința de dreptate, împingea deopotrivă pe acest om să ceară contrariul, ca să nu neglijeze nimic: puterea Prusiei și a Germaniei una și singura, dreptul și libertatea poporului, totul servit la un loc și stropit cu sos din Evul Mediu.

Timp de șapte ani, acest rege romantic a refuzat să împlinească făgăduelile pe care tată-său le făcuse timp de douăzeci și cinci de ani. Numai lipsa de bani îl constrânsese să convoace un fel de reprezentanță, ca să aprobe datoria statului, fiindcă Rothschild nu mai consimțea la noui împrumuturi decât cu această condiție. Hazul berlinez numise adunarea „instituție de pompat absolutism".

De îndată însă ce reprezentanții poporului semnară, regele, întraltă dispoziție, îi disolvă și respinse orice proiect

de constituție, pe motivul că „între D-zeu și țară nu trebue să strecurăm niciun act care să pară a fi o nouă providență". La deschiderea parlamentului îndemnă pe deputați „să facă cereri, dar să nu exprime păreri". In aceste cuvinte regale găsești toată istroia germană.

In Martie 1848, poporul se răscoală, furtuna izbucnește. Da, de astădată Germanii se revoltă în adevăratul înțeles al cuvântului.

Ceea ce cereau ei acum nu semăna cu modelul francez: iar întârziaseră cu o sută de ani. Pe când Parizienii detronau regimul burghez odată cu regele-burghez, tocmai la aceasta aceasta aspirau Germanii. Ei se aflau în 1789, nu în 1848. Intocmai ca satele care introduc gaz, când orașele introduc electricitate. Gândindu-ne la ce s'a petrecut în Germania de Sud, constatăm că nimeni n'a cerut republică. La început prinților li s'a cerut prin petiții și prin protestări respectuoase să desființeze iobăgia țăranilor, să dea libertate presei, să acorde cetățenilor dreptul de participare la vieața publică, sub controlul suveranilor. Foile volante și discursurile afirmau doar pe un ton inofensiv că prezidentul Statelor-Unite avea o leafă care nu întrecea cheltuelile unui prinț într'o călătorie de plăcere sau se compara ziua luxoasă a unui om de curte cu aceea, plină de griji, a unui țesător.

Se împliniseră oare aproape trei sute de ani de când strămoșii acestor țărani, în Baden și Suabia, aproape câștigaseră drepturile de care era vorba? Acum ei pătrundeau în curțile seniorilor, ardeau registrele de datornici, dar aclamau, în același timp, pe rege sau pe marele duce. Nicăieri nu curse sânge. Suveranii numiră miniștri liberali. Domnii din Dietă se speriară, se grăbiră să desființeze cenzura și arborară drapelul pe care-l interziseseră. Il păstraseră într'un dulap pentru orice eventualitate.

Dela Paris ajunsese în Germania mai mult suflul primăverii decât furtuna. Lumea a rămas mirată când a auzit că Herwegh își arătase intenția de a sosi din Franța cu 800 emigranți, instruiți să participe la luptă. Liebknecht, în vârstă de 20 de ani, făcea și el parte, dar Marx, deși venise dela Paris pentru revoluție, râdea de romantismul lor.

Furtuna a fost mai violentă la Viena, unde și apăsarea fusese mai grea. Mulțimea ceru înlăturarea lui Metternich (împlinise atunci trei sferturi de veac), care în ultimii 12 ani fusese ministrul unui dictator absolut și slab de minte; ba

și acolo răsculații aclamau pe Habsburgi, nimeni nu cerea republică. Pe când pe străzi se dădeau lupte între trupele imperiale și garda națională, în curs de formare, marii duci se adunară tremurând împrejurul bătrânului cancelar și-l rugară să demisioneze cât mai repede. După ce condusese patruzeci de ani, a fugit — luându-și tânăra soție, a treia — la Londra, cu bani de împrumut, pe drumuri lăturalnice și sub nume schimbat.

Habsburgii fugiseră la Insbruck, dar se întoarseră. Impăratul, slab la minte, fu detronat și înlocuit tocmai prin nepotul său, tânărul Frantz-Iosif. Nici la Viena, ca nicăieri, Junkerii, nici conții nu săriră în ajutorul prinților, dela care obținuseră de-a-lungul timpului toate privilegiile.

Ludovic I al Bavariei (1825—1848) începuse cu o guvernare liberală și puse curând în vigoare o constituțiune restrânsă. Tot ce a contribuit ca Muenchenul să fie numit „Florența germană" s'a clădit prin grija lui. A protejat pe pictori, poeți, muzicanți, a comandat portretele celor mai frumoae femei din vremea sa, fapt pentru care-i iertăm că l-a comandat și pe al său. S'a simțit mândru când a fost admis într'un cerc de învățați cu renume, ceea ce-l stimulă să facă din Muenchen oraș universitar. După revoluția din Iulie însă se sperie și, sub influența bisericii, dete din nou Iezuiților drepturi, deveni de asemenea mai reacționar și restrânse libertatea presei.

Acum apare pentru întâia oară în istoria germană o femeie, care, ca amantă, exercită influență.

Lola Montez, jumătate Irlandeză, jumătate Spaniolă, crescută în Indiile engleze, mai mult aventurieră decât dansatoare, ajunge, în cursul unei călătorii prin lume, la Muenchen. Regele Ludvic, aproape de cincizeci de ani, se îndrăgosti de ea. Lola încercă să-l îndrumeze spre ideile liberale, fiindcă băgase de seamă că el voia ceva mai bun decât ce făcea. Toți tinerii înnebuniseră după ea. Când însă influența ei deveni primejdioasă, vântul se întoarse. Miniștrii o atacară, preoții fulgerară blesteme. Cheltuielile importante făcute de Ludovic pentru artă și știință se socoteau lux absurd. Burghezii reproșau regelui nu atât risipa din vieața sa particulară, dar mai ales ceea ce cheltuia pentru frumusețe și inteligență. Când regele vru să încetățenească pe Lola Montez și s'o facă contesă, ministrul respectiv se opuse și fu înlăturat împreună cu întreg cabinetul. Regele își impuse voința.

Revoluţiunea din 1848 însă răsturnă totul. Sub influenţa ei, Ludovic se despărţi de Lola. N'avu curaj să se mai întâlnească cu ea. Mulţimea aruncă cu pietre în ferestrele Lolei şi-i strigă batjocuri, dar ea izbuti să se strecoare într'o trăsură. Regele însuşi asistă, îmbrăcat civil, la aceste scene, stând pe trotuarul din faţa casei, dar nerecunoscut de public.

Regele credea că prin acest sacrificiu şi-a salvat coroana, dar peste câteva zile fu silit să abdice. După el urmă Ludovic al doilea, care după părerea micilor burghezi-băcani se purtă şi mai nebuneşte şi care fu şi el detronat. Aici n'a fost amestecată nicio femeie.

In aceste fapte apar două lucruri noui în istoria germană: femeia politiciană şi detronare de regi. Când miniştri burghezi refuzară pentru întâia oară să se supună unui ordin, cauza fu că o femeie voise să aducă statului libertate, iar nu ca să risipească în găteli milioanele statului. Ludovic, cel mai liberal dintre prinţii germani, fu răsturnat din cauza toleranţei sale.

Caracterul german apare şi mai precis în revoluţiunea din Berlin, care urmă cu câteva zile după cea din Viena.

Exact la 400 de ani după ce Brandeburgezii fuseseră siliţi să depună jurământ de supunere margravilor de Hohenzollern, ei înaintară acestora pentru întâia oară o cerere de revendicări. Berlinezii voiau nu numai să-şi păstreze suveranul, ca locuitorii din Viena şi Stuttgart, dar şi întocmirea orăşenească şi ţărănească prusiană, cu care erau învăţaţi. Berlinezii făcură singura revoluţie din istoria lor într'o disciplină prusiană.

Intr'o seară de Martie (18 Martie 1848), caldă ca vara, mai multe mii de Berlinezi s'au strâns în faţa Palatului, ca să mulţumească bunului rege pentru decretul care făgăduia constituţia atât de dorită. S'au tras două focuri, — de unde, nu s'a ştiut, ca în toate revoluţiile. Mulţimea se înfurie. Se adunară din toate părţile şi alţii. In două ore s'au clădit două sute de baricade. Trupele regulate izbândesc, rămânând pe loc mai mult de o sută de morţi. Unde sunt însă Junkerii prusieni? E rolul lor să comande trupele şi să apere pe rege. S'au făcut nevăzuţi.

Regele, deşi învingător, e slab de nervi, mut din naştere. Se duce cu mintea la colegii săi decapitaţi în Franţa şi în Anglia şi dă trupelor ordin să se retragă, ceea ce ele fac într'o ordine exemplară sub huiduielile şi pietrele mulţimii. Intr'o

proclamaţie „Către iubiţii mei Berlinezi", regele făgădueşte poporului ceea ce putea. Stă în castelul său, încurcat, ascultă pe toată lumea, aprobă o gardă naţională, anunţă o amnistie, chiamă un nou minister.

Regele n'a cedat din dragoste către supuşi şi nici aceştia n'au acţionat din pasiune revoluţionară. Niciuna din cele două părţi n'a câştigat victoria; victoria a câştigat-o ordinea. Poporul a trecut morţii prin faţa palatului, de unde servitorii au adus flori şi lauri. Perechea regală, tremurând, trebui să iasă în balcon. Publicul strigă: „Jos pălăriile". Regele Prusiei şi-a salutat poporul în momentul acesta, cel puţin pe morţi. Moment unic în istoria Germaniei. Mulţimea se bucura că nu fusese nevoie să provoace desordine. La Paris, revoluţionarii cântaseră Marseieza, la Berlin „Doamne, credinţa mea", pe care şi regele putea s'o cânte, fiindcă era şi credinţa lui.

La 21 Martie, regele se puse în fruntea unei procesiuni prin oraş, şi răspândi misterioasa decizie: „Prusia se declară de azi înainte parte din Germania". Lumea trăgea nădejde că va obţine şi unitatea Germaniei, odată cu noua constituţie prusiană. Spiritele înaintate sperau chiar să vadă o unire a popoarelor. Se făcură convocări la o adunare scriindu-se în trei limbi: „Trăiască revoluţia europeană, trăiască lumea nouă!"

Cu un rege atât de slab şi cu un popor atât de răbdător nu se puteau desvolta revoluţii.

XII.

Germania trebuia să devină stat popular: o unitate menţinută nu numai prin delegaţi ai prinţilor, ca în timpul dietei, ci printr'un reichstag, căci diferitele straturi ale populaţiei votau. Tocmai chestiunea aceasta avea s'o hotărască Adunarea Naţională din Francfurt, când s'a deschis, în Mai 1848 în sunet de clopote şi de tunuri, la două luni după întâmplările dela Viena şi Berlin. Intr'o istorie de aproape două mii de ani, pentru întâia oară poporul alegea reprezentanţi. Poporul german devenise major.

Biserica Sf. Paul, unde se ţinea adunarea, are o sală boltită, sprijinită pe coloane, în stilul panteonului roman. Se află în alt cartier decât palatul unde lucra Dieta. Acum acelaşi

steag fâlfâia pe amândouă clădirile. In sala rotundă numai o minoritate lupta pentru republică, majoritatea deputaţilor fiind monarhişti. Cele două adunări se deosebeau întraceasta că în zilele mai de demult ale dietei se adunau mai ales seniori, pe când în adunarea cea nouă întâlneai un val de spirit cetăţenesc, învăţaţi, poeţi, funcţionari superiori, o adunare de o calitate atât de superioară, încât o puteai numi strălucită. Aci întâlneai gânditori, dincolo curtezani; aici, frunţi înalte, dincolo haine brodate. Cel dintâiu proiect de constituţie, al cărui autor fu istoricul Dahlmann, prevedea domnie ereditară, miniştri responsabili, parlament cu o Cameră de sus şi alta de jos, precum şi vot universal.

Indată toată lumea fu contra: Austria, fiindcă, într'o Germanie unificată, ea s'ar fi desfăcut în bucăţi, din cauza marelui număr de populaţiuni streine; Prusia, fiindcă regele romantic nu primea să stea în fruntea noului stat, iar statele intermediare din gelozie. Adunarea se văzu nevoită să pună un Administrator provizoriu. Pe cine să aleagă? Un cugetător? Un jurist liberal, ca mai experimentat? Un preot militant? Se putea găsi de toate în sala rotundă. Pe cine va pune pentru întâia oară în fruntea sa acest popor acum liber, dar cârmuit de trei regi? Un arhiduce austriac. A fost Hindenburgul din 1848. Germanii care acum trebue dintr'o dată să se mişte şi să ia hotărîri, simt frică întocmai ca nişte copii bine crescuţi, care se trezesc pe neaşteptate la plimbare fără profesorul lor şi care se 'ntorc repede acasă, neştiind cum să se conducă.

Cea dintâi furtună iscată în această adunare a poporului n'a fost provocată de chestiunea libertăţii interne, singura sa raţiune de a fi. A fost iscată de chestiunea Schleswigului, din cauza căruia nu se mai termina cearta cu Danemarca. In acel moment, regele Prusiei semnase o amânare a chestiunii cu regele Danemarcii. Majoritatea dietei dela Francfurt s'a agitat, mulţimea s'a răsculat, militarii au intervenit, doi nobili ofiţeri fură ucişi. Reaua impresiune a fost considerabilă, deşi motivul era patriotic.

Tot atunci începură mişcări în Ungaria. Se trimiseră din Viena trupe, pe care însă liberalii vienezi, disperaţi, le opriră la gară să plece. O nouă revoluţie se făcu în Octomvrie, când trupele imperiale o potoliră. Una din marile figuri dela Francfurt, care se repezise la Viena să intervină, Robert Blum, fu judecat şi împuşcat, fără să se ţină seama de imunitatea sa parlamentară. Cea dintâi lovitură a reacţiunii.

La Viena, prinţul Schwarzenberg trimete pe portar să închidă parlamentul şi băgă cheia în buzunar: procedura cea mai lesnicioasă din istorie.

La Berlin, în ziua când Blum a fost împuşcat, trupele sosesc cu tobe şi trompete şi împrăştie pe deputaţii din landtag. Bătrânul general Wrangel, scos parcă dintr'o cutie de pe vremea lui Frederic, înaintează asupra Berlinului cu 15.000 de oameni, mai mult sau mai puţin din proprie iniţiativă. Garda naţională se gândea serios să-i ţie piept. Când comandantul ei ajunge la şedinţa landtag-ului cerând o hotărîre rapidă, fiindcă armata lui Wrangel a ajuns la cele cinci porţi ale Berlinului, comisiunea de cinci discută. Cu trei voturi contra două se decide să nu se dea lupte. Cetăţenii vor ieşi cu flori înaintea generalului. Stare de asediu, dizolvarea gărzii naţionale, mutarea landtag-ului în provincie, iar acolo disolvare. Regele decretă o constituţie cu drept de vot în trei colegii, fără egalitate, nici secret. Astfel s'a terminat cu democraţia la Viena şi la Berlin.

Trupele prusiene sunt gata să dea ajutor acolo unde o ţară e ameninţată cu libertatea. In curând vor fi împrumutate ca să pună din nou pe tron pe regele Saxei, detronat de o nouă mişcare. Atunci, în Mai 1849, arhitectul Semper clădea baricade şi Richard Wagner îl privea entuziasmat. La Stuttgart, luptele pentru constituţie aduseseră din nou în discuţie vechia chestiune: să fie o Cameră ori două? Kerner răspundea că aceasta depinde de planul clădirii: dacă va avea o sală ori două. Apare aici Nemesis prusiană. La Karlsruhe, unde Adunarea poporului numise trei dictatori, au sosit două corpuri de armată, sub conducerea prinţului Wilhelm, de curând întors, şi au pus ordine, adică au impus supunerea. In acele zile, Karl Schurz scapă dela Rastatt, iar cu un an mai târziu scapă şi pe poetul prizonier Kinkel. Liberalul Hecker, venit din Statele-Unite ca să participe la luptă, trebui să se întoarcă. Marele duce de Baden, fugit, revine. Badenul jubilează. Unsprezece mii de lucrători şi burghezi radicali au fugit în Franţa şi Elveţia.

S'a înmormântat visul german de libertate, dar şi cel de unire. Stânga voia unirea Germaniei cu Austria, adică Anschluss. Alţii, ceea ce s'a numit Mica Germanie, fără Austria, făcută din atâtea populaţiuni diferite, dar în acelaşi timp o alianţă cu Austria, tocmai soluţia la care s'a oprit Bismarck cu douăzeci de ani mai târziu.

Moraliceşte se găseau faţă în faţă două puteri: diferitele state, armate; şi Adunarea Naţională dela Francfurt, fără arme. Intocmai ca, în timpurile noastre, marile puteri în faţa Societăţii Naţiunilor, atât timp cât au făcut parte din ea. Prestigiul Adunării Naţionale era încă atât de mare, încât putu să trimită, în quasi-unanimitate, o adresă regelui Prusiei, rugându-l să înlocuiască pe draconicul preşedinte al consiliului de miniştri printr'altul mai popular. Doisprezece domni în ţinută, printre care şi trei nobili, se găsesc într'o cameră a palatului dela Sans-Souci în faţa regelui. Regele e furios. Democratul evreu Jacoby, şeful delegaţilor, îl întrebă:

— Majestatea voastră nu vrea să asculte doleanţele delegaţiei?

Regele îi strigă:

— Nu.

Atunci Jacoby răspunde:

— Nenorocirea regilor a fost totdeauna că n'au voit să afle adevărul.

Regele, supărat, părăseşte camera.

Este una din marile scene ale istoriei germane, prima şi ultima de felul acesta. Nu s'a mai auzit o astfel de vorbă a unui burghez german către un prinţ german.

Sosi a doua delegaţie. Cu cât la Viena se ţineau mai mândri, cu atât la Francfurt se insista pentru realizarea naţiunii germane. In Ianuarie, regele Prusiei şi-a dat o jumătate de aprobare. O caricatură arăta cum va fi tras la sorţi împăratul Germaniei. Mulţi se declarau partizani ai unei prezidenţii pe vieaţă, care ar fi corespuns bine cu ceea ce existase în timpul imperiului milenar. Intâi s'a respins principiul eredităţii tronului. Apoi s'a adoptat cu majoritate de patru voturi. La urmă, o slabă majoritate s'a oprit asupra regelui Prusiei.

In Aprilie 1849 s'a prezentat la castel o importantă delegaţie ca să ofere regelui coroana. Nimeni nu ştia dacă va primi sau nu. Starea de spirit în sferele conducătoare era împărţită, dar mişcarea populară favoriza primirea. Toţi profesorii au făcut pe urmă să se creadă că Bismarck semnase o cerere către rege să primească.

Se vedea că regele însuşi nu ştia ce vrea. Era slab la minte şi aproape de a fi pus sub curatelă. Nu dete răspuns atunci, ceru amânare şi, după câtva timp, refuză. Intre ai săi spunea despre această coroană că era „un circ imaginar, făcut din murdărie şi noroiu". Poporul german, în măsura în care putea să-şi arate un sentiment intim, se simţi rănit de acest refuz. Cei dela Francfurt n'aveau puterea să se întoarcă la ideia republicii germane, pe care rău făcuseră când o părăsiseră. Adunarea se găsea în impas. La urmă, ce mai rămase din ea fugi la Stuttgart sau, în orice caz, se lăsă să fie disolvată onorabil, adică cu armele în mână.

Prusia merse în zig-zag încă o bucată de vreme. Prusia şi Austria mobilizară amândouă, se produseră încăierări între Bavaria şi Prusia. Parcă ar fi început iarăşi Războiul de şapte ani, după un veac. Dintre cei doi suverani nebuni dela Berlin şi Viena numai unul fusese detronat până acum. Când criza ajunse la punctul cel mai înalt, cei doi miniştri se întâlniră la Olmuetz, la sfârşitul anului 1850. Prusia cedă pe toate punctele şi se obligă chiar să demobilizeze cea dintâi. Austria dobândise ce voia: a scăpat şi de suprasuveranitatea Prusiei şi de realizarea imperiului german. Şi mai ales, ceea ce doreau toţi prinţii germani la un loc, să nu vie libertatea.

Aşa se sfârşi ceea ce s'a numit A doua revoluţie germană. In 1525, răscoala ţărănească fusese înăbuşită prin lupte groaznice, înecată în torturi şi sânge, de astădată pierderea de vieţi omeneşti a fost mai mică. Germanii începură să emigreze în America, pentru a respira aer mai liber. In cei trei ani după revoluţie plecară vreo trei sute de mii. De astădată însă înăbuşirea revoluţiei a fost mai gravă, fiindcă orăşenii se uniseră cu ţăranii, pentrucă se simţeau mai tari din cauza nehotărîrii prinţilor şi pentrucă spiritul vremii biruise şi în alte ţări.

Dorinţa de libertate nu se învaţă. Poetul german Hebbel prezisese: „fiindcă fiarele sălbatice sunt libere, Germanilor le e frică de libertate, ca să nu se sălbăticească. In caz de revoluţie, Germanii vor căuta să cucerească liberarea de impozite, dar nu libertatea gândirii".

Mii dintre ei căutară libertatea dincolo de mări. Foloasele trase de America din aşezarea pe continentul ei a intelectualilor germani, se pot compara cu cele trase înaintea ultimului războiu dintr'o situaţie asemănătoare. Totuşi, în amândouă cazurile, emigratul a tras mai multe foloase decât ţara primitoare. America s'ar fi desvoltat şi fără Germani, fiindcă emigranţi soseau din toate părţile, dar cine voia să scape de persecuţii traversând marea, n'avea de ales nici atunci, nici acum. Refugiatul aduce cu sine ce are mai bun în suflet, dar tot

refugiat rămâne. Greutatea recunoştinţei rămâne întreagă pentru el şi va rămâne în veci!

Astăzi (înainte de ultimul războiu) proscrişii care sosesc în America sunt elemente intelectuale. In 1848, mai curând masse de oameni îndemânatici, mai mult braţe decât creieri, mai mult minţi simple, decât inteligenţe remarcabile. Karl Schurz constitue o mare excepţie. Şi în cazul acesta, caracterul german îşi arăta puterea, dar şi slăbiciunile. Inclinarea şi siguranţa la lucru a muncitorului german fură dela început preţuite. Din contra, certitudinea politică îi lipsea (după cum se şi plângea Henry Clay, iar contele german Stollberg-Wernigerode considera încă din 1933 că Americanii germani „nu posedau instinctul anglo-saxon, care admite încrederea în partid, ca temelie pentru luarea puterii").

America a absorbit speţa cea mai bună de Germani, în sensul că nu erau Prusieni, cei mai mulţi, ci toleranţi şi liberali, care voiau să devină din supuşi cetăţeni. Bismarck — lucru de mirare — s'a recunoscut în ei. Convorbirile lui cu Karl Schurz desvăluesc ceea ce avea el comun cu amicul său american Motby. Caracterul lui Bismarck cuprindea şi partea aceasta americană că acest cal nobil nu suporta frâul. Deşi, prin naştere şi prin gusturi, ar fi trebuit, ca nobil trăit la ţară, să se fi simţit atras spre Sud, el preferase Nordul, — şi aceasta nu numai ca politician calculat. Şi mai târziu a păstrat aceaşi atitudine, fiindcă, scriind despre cai şi câini că nu se pot dresa cu biciul, spunea că e lucru neomenos şi lipsit de inteligenţă să faci caz de superioritatea albilor.

Bismarck nu s'a mărginit să deschidă frontierele şi propria-i casă lui Karl Schurz, fost revoluţionar fugar, întors acum ca general american. I-a oferit vin şi prăjituri, lucru superfluu la o vizită oficială. S'au înţeles admirabil şi Bismarck a asigurat pe acest emigrant, care impresionase prin întoarcerea lui, că s'ar fi ridicat şi el contra legilor. Momentul când Bismarck şi Schurz ciocniră paharele pline cu vin de Rin e rar în istoria germană şi probează că poţi întâlni, chiar în Germania, spirite libere.

XIII.

Figura lui Bismarck este unică în istoria germană pentru două motive. E singurul care reprezintă pe conservatorul-

revoluţionar, ajuns, în alte ţări, de mai multe ori la putere. Unei vieţi ca aceasta îi trebue lealitate faţă de rege prin moştenire, lealitate pe care al doilea om de asemenea fel, von Stein, o refuza regelui ales. Negreşit că trebue un rege care să se supună intelectualiceşte, după ce aparanţele, formele şi ţinuta îi sunt garantate. Ca să fi fost aşa ceva cu putinţă, ca un bătrân domn, pătruns cu totul de sentimente regale, să se fi lăsat condus douăzeci şi şase de ani de ministrul său şi să-i fi îngăduit a ocupa asemenea loc, a trebuit această a doua caracteristică a lui Bismarck, pe care n'o găsim la niciun alt om se stat german. Avea o inteligenţă atât de mlădioasă, de repede, de mobilă, încât poetul Mérimée spunea despre el că e un Humboldt ajuns diplomat „mai dotat intelectualiceşte decât se întâlneşte de obiceiu la un German". Zola l-a văzut la Luvru stând de vorbă cu câţiva oaspeţi ca un gigant căruia îi plăcea să glumească. Bismarck este întradevăr unic în felul său prin amestecul de greutate germanică şi de spirit latin. El constitue unul din puţinele exemplare unde întâlneşti Spiritul şi Statul, deşi întraltă formă decât la Luther, Hutten şi Frederic cel Mare.

Simţi sgomotul celor două torente ale originei sale. Ce este Junker în el, vine dela Bismarci, greutatea, vânătoarea, vinul, iubirea de arginţi, brutalitatea paternă. Neamul său a produs de-a-lungul veacurilor un singur om de valoare, cam ca şi neamul Humboldt. Ceea ce era spirit, cultură, vioiciune, ca şi mândrie, voinţă şi spirit de dominaţie, îi veneau dela mama lui, burgheză, care se trăgea din jurişti şi istorici de primul plan. Bismarck îşi ura mama, resentiment de Junker, care ar fi vrut să aibă toate darurile numai dela linia bărbătească. Pasiunea aceasta era de atâta tărie, cum numai la Luther o mai găsim. Bismarck n'avea niciun motiv pozitiv, ci numai consideraţiuni intelectuale, mai ales pentrucă mamă-sa se entuziasmase de revoluţia din Iulie şi pentrucă odată îi luase portretul unui bătrân Bismarck, ca să-i sfărâme mândria de castă.

Din aceste două izvoare se formă o fire nervoasă, plină de contradicţii. Curagios şi bătăios, nestând la gânduri să se lupte în duel chiar la vârstă înaintată, era adesea cuprins de grave depresiuni, căpătând forma unei melancolii romantice, un ipohondru care în momente de enervare plângea şi spărgea sticle. Ii plăcea la aer şi se simţea bine singur sub brazi înalţi sau stejari bătrâni. Violent, îi plăceau furtunile, marea

și vânătorile periculoase. Ii repugna să scrie, mai ales din lené, totuși se văzu nevoit s'o facă și încă zilnic. Dictator în toate și mereu mai orgolios, cu cât treceau anii, se văzu nevoit să ție seama de buna și reaua dispoziție a unui rege și să aibă, de obiceiu, pe cineva deasupra lui. In particular însă vorbea și de el ca de calul său, căruia trebuia să-i dea pinteni, înainte de a-l face să sară... Se obișnuise până întratâta cu puterea, încât foarte greu îi venea s'o părăsească ,chiar și la șaptezeci și cinci de ani.

Și la tinerețe și la bătrânețe a trăit mai mult ca german-păgân, decât ca creștin. Ca să-și împace sbuciumul sufletului, și-a construit pe la mijlocul vieții, un creștinism al lui, la care a ajuns printr'un legământ, ca să scape pe o femeie iubită. Seamănă în această privință cu Luther care a intrat în mânăstire tot în urma unui legământ, dar care mai târziu a explicat faptul ca urmare a unei nevoi.

A fost legat în vieață doar de soție și de câini, încolo nici de cei oprimați, nici de prieteni, nici de copii, cărora de asemenea ținea să le poruncească. O vieață exterioară aspră, plină de abnegație, — ceea ce e contrar unui creștin. Ii trebuia o astfel de construcție, fiindcă a găsit într'un mediu pietist pe fata care-i plăcea și deoarece, ca eretic — cum era considerat — nu putea să înainteze fără „convertire" și apoi pentru a putea sluji pe oricine „căci Hohenzollernii sunt o familie de Suabi nu mai veche decât a mea".

De altfel probabil că a crezut uneori în această convertire, cel puțin din înclinare către soția sa, care-l supraveghia. In această privință a urmat pe Luther și a interpretat în felul său concepția luterană a autorității.

Totuși Bismarck avea și a păstrat toată vieața această siguranță lăuntrică, absentă cu totul la Germani, când imaginația și activitatea sunt în conflict și încearcă să se desființeze una pe alta. De obiceiu, în Germania, o fire atât de problematică, o figură atât de vrednică de penelul lui Rembrandt, ca a lui Bismarck, e sortită ruinei. Frederic von Hohenstaufen și Carol Qvintul erau statornici în sentimentul lor de suveranitate, fiindcă nu trebuiau să asculte de nimeni. Wallenstein a trăit într'o lume mai aspră și se izolă în tabăra sa și în propria-i conștiință contra împăratului. Luther nu reuși de loc în privința aceasta, iar Frederic cel Mare oscilă, în chip primejdios.. Goethe și Schiller, din contra, putură avea nădejde în ei, deși cu feluri de a fi în totul deosebite. Bismarck

exercită în Germania aproape treizeci de ani o putere fără seamăn. El n'avea însă în față un monarh și o țară cum le-a avut Mussolini, ci un popor profund monarhist și un suveran care-l putea concedia fără risc, fiindcă Bismarck n'are nici armată, nici partid.

Siguranța lui interioară se exprimă în spiritul înalt care reiese din stilul său. Literatura germană nu înnumără o jumătate de duzină de scriitori epistolari de talia sa, dar înnumără o sută de autori care nu-l ajung. Un om de acțiune n'a reușit în Germania să scrie ca el, nici Luther, nici Frederic, nici Humboldt. Dacă întradevăr înfățișarea exterioară și stilul zugrăvesc caracterul, amândouă, în ce privește pe Bismarck, distrug legenda făurită de oameni împrejurul lui. Nu-i plăceau nici războiul, nici libertatea, fiindcă amândouă îl împiedecau de a guverna. Ii plăcea numai războiul lui și numai victoria lui contra adversarilor și propria-i libertate desfăcută de constrângeri streine. Cea mai mare parte a influenței sale o datora cunoștinței de oameni, socotelii, concluziunilor bazate pe analogii. Dispunea, în mijlocul Germanilor, de o claritate reală, de o adevărată vioiciune de spirit — amândouă latine —. De aceea procedeele brutale, după moda prusiană, îi erau streine, foarte rar se slujea de ele. Simțea o satisfacție personală să învingă în politica mare și războiul constituia unul din mijloacele de a învinge. Bismarck n'a fost om de fier, nici de sânge, ci de spirit și de oțel.

Sufletește se simțea legat de Goethe și de Beethoven. Pe Shakespeare și pe Schiller îi cunoștea profund. Sensibil, cu toată înțelegerea lui largă și cu analiza-i cinică. Subjugat patimilor, urii, ca și Napoleon. Aceasta era în el partea germană, partea de Junker, căci strămoșii lui, sărăciți și nevoiți să trăiască la țară, unde se plictiseau de moarte, se restrânseseră la o vieață interioară. Printr'o ciudată răsturnare a lucrurilor, Bismarck moștenise dela ambițioasa lui mamă voința de stăpânire, firea strămoșilor săi paterni. Oricum, succesele lui se explică prin ceea ce avea în el mai puțin german. „Muzica", spunea el, „mă îndrumează spre lucruri cu totul contrarii: războiul și idila". Tinerețea anarhică a acestui cavaler în genul lui Byron, care se scurse între vânătoare și țară, logodne și datorii, ne arată limpede dualitatea aspirațiunilor sale. Chiar și ca matur și în plină activitate se întoarce câte odată la plăcutele lui ceasuri din pădure. Trebuința de singurătate în mijlocul naturii era de asemenea germană.

De aci a rezultat un egoism şi o neîncredere în legăturile lui cu lumea. Amândouă se accentuară odată cu creşterea puterii sale. Totuşi Bismark n'a tolerat corupţia împrejurul său şi nici n'a practicat-o. A încercat să înşele fiscul şi şi-a cumpărat moşii prin subscripţie naţională. A obţinut daruri pentru victoriile câştigate, cum au făcut Englezii, dar niciun Prusian până la el. De asemenea plătea foarte prost pe oameni. Când a vrut să se îmbogăţească prin prevederi, şi-a încredinţat banii celui mai deştept Evreu din Prusia şi-i dete mână liberă să facă plasamente, să cumpere sau să vândă. Bancherul, mai totdeauna în secretele marelui său protector, se îmbogăţi odată cu el.

In tinereţe manifestase tendinţe republicane, dar îi fură înlăturate de familie, de tradiţii şi de ideia că poporul german nu se copsese încă. Acesta e şi motivul pentru care, în cursul ultimei sale lupte, el n'a făcut apel la popor. Ştia că Germanii nu gonesc niciodată pe rege, că-l aşteaptă să fugă singur. Violenţele sale din răzbunare îl deosebesc de Metternich şi de Hardenberg, iar mintea-i mlădioasă de von Stein. De aci a rezultat politicianul puterii. Din cuvântul său „Realpolitik", putem şterge cuvântul „reală", fără a-i schimba înţelesul. I se atribue afirmarea că „forţa e înaintea dreptului", dar n'a făcut-o niciodată, deşi, adevărat, s'a servit de împrejurări în care astfel de afirmare putea fi adevărată. Cu toată ostilitatea faţă de popor, explicată prin spiritul său de castă, n'ar fi voit să trăiască într'un stat fără legalitate, ca Germania dinaintea ultimului război.

Spiritul german, faustian, curgea în vinele lui adânc, nevăzut, sub jocul politic al forţelor, sub mizantropia şi voinţa sa de a stăpâni. Vorbea bucuros de numeroasele suflete din pieptul său, dar nu da voie nimănui să le înnumere. La bătrâneţe scrise odată surorii sale că „starea de azi îmi pare totdeauna mai neplăcută decât cele precedente şi mereu alergăm înainte fără odihnă cu nădejdea unor stări mai bune". De aceea îi plăcea Beethoven şi nu-i plăcea Mozart, de aceea, cu câteva volume de Goethe, s'ar fi retras bucuros într'o insulă pustie.

Cine studiază caracterul german, găseşte în Bismarck o mostră de o frumuseţe primejdioasă.

XIV.

Când Bismarck fu chemat la putere în 1862, căzu peste un vârtej care fierbea.

Vechia rivalitate austro-prusiană se înrăutăţise pe la 1850. Wilhelm I (1861—1888), fratele mai mic al regelui romantic, ajunsese mai întâi regent în 1858, în locul celui alienat, apoi îi urmase la tronul Prusiei la vârsta de şaizeci de ani. Poporul nu-l iubea din cauza atitudinii sale dela 1848, care tocmai îl legase de Bismarck. Ceea ce-l preocupa mai mult, era o armată tare. In timpul războiului cu Italia, a fost alături de Austria — ca bun patriot — contra Franţei. Când însă ceru comanda armatelor aliate, vienezii preferară să încheie pace şi să evacueze Lombardia, decât să dea atâta putere rivalului German.

Wilhelm se folosi de protestele ridicate la Berlin şi încercă să treacă o lege de reformă a armatei. Majoritatea landtagului îi acordă numai jumătate din cereri şi numai în mod provizoriu. In momentul când se suia pe tron, opoziţia contra lui se întări. Atunci chemă în fruntea guvernului pe ambasadorul său la Paris, Bismarck.

Cei doi bărbaţi erau uniţi prin curajul lor personal şi printr'o diferenţă de vârstă de aproape douăzeci de ani, ca dela un tată la fiu. Ritmul vieţii lor nu se potrivea. Primele conflicte între stăpân şi supus ne dau impresia, citindu-le, unor scene furtunoase între un rege şi moştenitorul tronului. Nici temeliile moralei lor nu se potriveau, fiindcă Wilhelm era un înflăcărat creştin. Când noul său cancelar îi vorbi de război, ca să cuprindă Schleswigul, regele îi spuse: „Dar n'am niciun drept!" Aceleaşi cuvinte pe care le adresase Maria-Thereza fiului său, cu un veac mai înainte. Când însă regele va fi, ici-colea, victorios, cancelarul va trebui să stăpânească pe ofiţerul şi pe cuceritorul din el. Când treburile mergeau rău, îşi pregătea abdicări, până într'atâta avea suflet de ofiţer. Regele era cavaler şi mărginit, Bismarck viclean şi fără consideraţii faţă de orice.

Nici într'un moment al carierei sale, regele n'a avut iniţiativă, dar Bismarck, cu prilejul a trei sau patru cazuri hotărîtoare, a reuşit să-şi impună voinţa prin crize de lacrimi şi prin ameninţarea cu demisia. „L-am suit pe tron pe umerii mei", zicea mai târziu Bismarck.

In Europa de atunci îşi făcea drum ideia naţională. Nepotul lui Napoleon ajunsese împărat prin lovitură de stat, Franţa părea mai tare şi din nou ameninţătoare pentru Germania. Pentru Bismarck lucrurile trebuiau să se coacă, de aceea căuta deocamdată prietenia Franţei. Inăuntrul Prusiei, unde Bismarck nu exercită nicio influenţă până în 1860, puterea Junkerilor crescuse prin strângerea lor în Camera Inaltă (sau de Sus), pe când pentru Camera Deputaţilor (sau de Jos), cetăţenii votau după venit, aşa încât un milionar alegea singur un deputat, iar cincizeci de mii de muncitori tot unul. Aşa au rămas lucrurile în Prusia până în 1918. Sistemul spionilor. Statul poliţist ajunge tot atât de tare ca pe vremea lui Frederic-cel-Mare. Predicatorii şi profesorii fură puşi sub supraveghere şi un Junker spuse odată că „ştiinţa trebue să dea înapoi", întocmai ca în zilele dinaintea războiului în taberele de concentrare.

După ce Bismarck ajunse în capul guvernului, se apucă să stârpească Fronda burgheză, care făcea opoziţie, dându-şi din ce în ce mai mult seama de puterea ei.

Mijlocul întrebuinţat, adică să ridici pe burghezi în contra lucrătorilor, nu era nou, dar la Germani da. Către 1860, burghezia liberală avea în frunte jurişti şi savanţi, formaţi printr'o filosofie luminată sau, ca Virchow, prin cercetări în domeniul ştiinţelor naturale. Oameni drepţi şi de mare curaj, ca acel deputat dela Francfurt care spuse regelui adevărul. Deşi nu erau bogaţi, judecau că nu trebuia să se atingă proprietatea şi, din acest punct de vedere, se deosebeau cu totul de nouile idei comuniste.

Muncitorii germani, pe atunci încă aproape fără ştiinţă de carte, fără conducători şi abia la început de organizare, trebuiau să-şi aleagă ca şefi burghezi trecuţi la ei. Astfel ajunse în fruntea lor Ferdinand Lassalle (1825—1864).

XV.

In 1850, cei trei Germani mai inteligenţi, afară de Bismarck şi Schopenhauer, erau trei Evrei: Heine, Marx şi Lassalle scrisese doar o slabă piesă de teatru ca teză, iar Marx în tâlnit niciodată.

Se cunoşteau şi se preţuiau. Câte-şi-trei fii de burghezi

renani sau silezieni, toţi trei botezaţi, fiindcă iudaismul îi interesa prea puţin şi constituia o piedică. La început toţi fură filosofi şi poeţi. Pe când Heine se înălţa fulgerător, Lassalle scrisese doar o slabă piesă de teatru, cu teză, iar Marx în tinereţe volume întregi de versuri. Lassalle şi Marx au reprezentat pe cei doi Heleni, Heraclit şi Epicur, deopotrivă depărtaţi şi de popor şi de politică. Heine a dus Francezilor filosofia germană. Primii doi erau comunişti, Heine predica mereu comunismul, fără a-l dori. Heine scria în germana cea mai spirituală, Marx într'o germană greoaie, bătută parcă cu ciocanul. Lassalle avea dar oratoric şi de aceea fără înclinare de scriitor. Heine, prea estet, nu se putea consacra acţiunii şi privea cu invidie binevoitoare pe tânărul Lassalle, venit la Paris să-i facă vizită. Marx chiar era gelos. Lassalle trecea de-a-dreptul la faptă. De altfel se şi bucura de o sănătate, care-i permitea să înfrunte oboselile.

Aceşti trei Evrei aspirară la femei neevreice. Marx n'a iubit în toată vieaţa pe nimeni afară de soţia sa, o brună aparţinând nobilimii germane. Lassalle fu legat prin dragoste şi prietenie cu două blonde nobile germane. Heine de asemenea, care a iubit atâtea femei, se pare că n'a avut legături cu nicio Evreică, afară poate de epoca întâiei tinereţi. Tot atunci, cele două interesante Evreice berlineze, Rachel Lewin şi Dorothea Veit, se măritau cu Germani curaţi. Atracţia celor două rase una către cealaltă era firească şi a determinat totdeauna o acţiune creatoare.

In măsură diferită, aceşti trei gânditori de prim-plan au avut de-a-face cu statul german: Heine dela Paris prin criticele sale, Marx ca teoretician politic, Lassalle ca conducător de muncitori şi luptător. Dragostea lor pentru Germania i-a făcut mai puţin severi în criticile lor decât pe alţi cugetători germani: părerile aspre a vreo douăzeci de Germani, citaţi de noi aici, nu se întâlnesc la aceşti trei Evrei. Deşi au fost când prizonieri, când expulsaţi, deşi li s'a interzis intrarea în ţară, deşi Heine şi Marx şi-au petrecut cea mai mare parte din vieaţă în străinătate — sau poate că tocmai din cauza aceasta — lor le plăcea Germania. Durerea lui Heine când fu obligat să-şi părăsească ţara răsună la fel ca părerea de rău a lui Goethe şi a atâtor Germani, când se vedeau nevoiţi să se întoarcă prea repede din Italia.

Caracteristicile şi darurile evreeşti şi germane, care se încrucişau în toţi trei, nu-şi puneau piedici niciodată, ci mai

curând se măreau unele printraltele. Ca şi cum ar fi pornit din acelaşi izvor, ambiţiunea stăpânea pe câteşitrei. De asemenea susceptibilitatea nervoasă, care le-a făcut deopotrivă de rău, aparţinea dublei lor origini. Heine, mai amabil şi mai resemnat, înclina mai mult să admită pe ceilalţi, dar Lassalle, nici Marx nu puteau suferi pe nimeni alături de ei şi se certau. Nu erau mai puţin dictatori decât Bismarck.

Toţi trei formulară gândiri profunde despre glorie. Voinţa de a nu fi uitaţi după moarte fu mai pasionată decât dragostea de vieaţă: fiecare gustase, fără să se fi săturat. Dacă s'ar fi gândit la bogăţii şi la plăceri, ar fi reuşit, cu luminoasa lor înţelegere a lucrurilor, să ajungă noui Rothschilzi. In loc de aşa ceva, un creier ca al lui Marx îndură toată vieaţa lipsa de bani. Nici cosciug pentru copilul său mort n'a avut cu ce să-şi cumpere. Toţi trei se simţeau împinşi să formuleze cugetări şi sentimente, dar şi spre glorie, în lumea în care părinţii lor evrei suportaseră tratament de sclavi. Reuşiră întradevăr, dar la grade deosebite.

Heine presimţea că, deşi pe jumătate Francez, va fi socotit într'o zi ca poet german, — tocmai ce dorea. Marx, a cărui operă principală rămase atunci fără influenţă, nu putea gândi decât pe secole, ca să nu cadă în descurajare. Lassalle din contra vedea că totul se poate şi prezicea iubitei sale blonde că va trece cu ea pe sub arcul Brandeburgului, în trăsură trasă de patru cai albi, ca preşedinte şi preşedintă ai Republicii Germane. Să fi fost orgoliu semitic sau imaginaţie germană? Să fi fost mistică germană sau sens profetic evreesc? Poate că era mai genial decât ceilalţi, dar muri repede. Heine rămase nemuritor prin poemele lui. Marx prin sistemul său social, pe când Lassalle reprezintă doar o trecere, căci fu ucis de tânăr în duel de un mic baron.

Deşi Marx, Engels şi Lassalle n'au ieşit din clasa muncitoare, deşi n'au trăit printre muncitori, totuşi nu erau nepotriviţi pentru rolul de şefi. Pe atunci alt conducător al poporului nu se găsea. Hutten, în care Lassalle voise chiar să se incarneze, nici Sickingen n'au fost ţărani, totuşi au putut să ajungă în fruntea ţăranilor. Visurile lui Lassalle erau atât de strălucitoare, locuinţa sa atât de luxoasă, ca a unui mare senior romantic, încât personal rămase străin de muncitori, deşi graţie talentului său oratoric reuşi să-i entuziasmeze. La corp şi trăsături amintea pe acei distinşi Evrei portughezi, — cărora aparţinea şi Spinoza —. Prin temperament, numai

dorinţă de putere, fusese împins în tinereţe să unească pe Evrei iar mai târziu pe muncitori. Dacă ar fi trăit mai mult, ar fi vrut, după ce ar fi ajuns la culme, să unească pe Germani şi tot prin sabie, ca Bismarck. Exalta, în piesa sa de teatru, puterea armelor, după cum în discursuri şi scrisori exalta Prusia, iar pe Austria o ura mai mult decât Bismarck.

Chiar Marx, cosmopolitul clasic, nutrea sentimente naţionale. Critica făcută de el Germanilor nu ajunse niciodată pe a lui Goethe, nici pe a lui Nietzsche. Înfuriase pe Rusul Bakunin când îi spusese că Ruşii trebue educaţi de Germani, stăpâni pe o cultură superioară. Epilog ironic: astăzi el a devenit la Slavi Maestrul. A avut deci dreptate în ce a spus, dar într'un fel pe care nu-l prevedea atunci. Cât se simţea legat de ţara sa, reiese din nostalgia care-l cuprindea când trăia departe de dânsa. Pasiunea lui Lassalle pentru Germania se exprimă prin superlative grandilocvente. Felul în care aceşti trei Evrei îşi manifestau sentimentul faţă de ţară îi arată mai naţionalişti în fundul sufletului decât Goethe sau Alexandru Humboldt. Din aceste trei exemple remarcabile reiese cât de folositoare a fost în Germania emanciparea Evreilor, începută de Napoleon şi desăvârşită în 1848. Copiii acestor noui emancipaţi deveniră şi mai naţionalişti, iar printre nepoţii lor, adică în secolul al XX-lea, întâlnim mii de Evrei foarte cultivaţi, a căror ambiţie a constat în a ajunge înalţi funcţionari germani, pe cât posibil ofiţeri şi apoi să lupte şi să moară pentru ţara lor.

XVI.

In iarna 1863—1864, Bismarck şi Lassalle păreau făcuţi ca să se înţeleagă: amândoi contra Austriei, amândoi liberali. Muncitorii, care pentru întâia oară, se grupaseră într'o Uniune, nu se încredeau în Junkeri, dar urau şi pe burghezi. Asemănarea de metode, credinţa în forţă şi neîncrederea în Parlament triumfară, atunci ca şi acum, asupra prejudecăţilor şi deosebirilor de clasă. Bismarck, care vedea înaintea lui golul, s'ar fi unit şi cu dracul. La fel şi Lassalle, care căuta un prim sprijin pentru social-democraţia născândă. Fiecare se gândea că drac e celălalt.

Fiecare, în acelaşi timp, se arăta încântat de celălalt.

Bismarck se întâlnise prieteneşte cu Lassalle prea puţin, totuşi îl socotea ca pe omul cel mai deştept şi mai vrednic de apropiat din câţi întâlnise. Lassalle cânta mereu pe Bismarck prin scrisori stăruitoare. Unul, conform tradiţiei şi carierei sale, preferase pe Rege; celălalt, mulţimea. Deşi aceástă alianţă proiectată n'a fost pusă în practică, constituia, în orice caz, o trăsătură de geniu.

Cei doi oameni aflaţi acum faţă în faţă, erau de statură egală, dar unul înghemuit ca buldog-ul său, celălalt subţire. Amândoi nervoşi, cultivaţi, amândoi adorau Prusia şi amândoi hotărîţi, dacă s'ar fi înţeles, să se înşele unul pe altul cu atât mai mult. S'ar fi realizat mult atunci, chiar sufragiul universal, pentru care Lassalle voia să convingă pe Bismarck şi pe care acesta l-a realizat după opt ani. Moartea timpurie a lui Lassalle distruse un acord foarte cu putinţă între două personalităţi ce se simţeau atrase una spre cealaltă.

In 1863, cu prilejul unei schimbări în succesiunea la tronul Danemarcei, Danezii încercară, în contra tratatelor, să anexeze Schleswigul, legat de ei numai prin persoana regelui. Chestiunea avu şi un răsunet în parlamentul german, unde opoziţia burghezo-liberală refuză mărirea şi reorganizarea armatei. Când mişcarea din 1848 reîncepuse, când întradevăr toată Germania, prinţi şi popor, se încălzi pentru înglobarea Schleswig-Holstein-ului în Federaţia Germană, Bismarck singur încercase să câştige pentru Prusia cele două provincii sau, şi mai bine, deoarece trebuia să ţină seama de Austria, încercase să se înţeleagă cu ea, pentru a-l cuceri. Sub conducerea Prusiei, câştigară împreună victoriile dela Duppel şi Alsen (1864). Intr'un joc de zaruri complicat cu marile puteri, Bismarck, între două lupte, linişti neîncrederea Austriei, mânia lui Napoleon al III-lea, desaprobarea opiniei publice din Germania. Ba găsi chiar un mijloc de a învinge opoziţia regelui său, iar cele două provincii căzură, ca început, în domeniul comun al celor două puteri. Pentru aceste operaţiuni s'a slujit de un prinţ, ceea ce l-a făcut să spună mai târziu: „Injugasem ca bou la plug pe ducele de Augustenburg. După ce plugul s'a pus în mişcare, am dejugat boul". In această frază întâlnim calitatea stilului său plin de imagini şi dispreţul pentru prinţi al gentilomului dela ţară.

Avem până acum doar prologul, căci Bismarck urmărea să scoată Austria din jocul german. N'a stat la gânduri să

excludă opt milioane de Germani, căci era mai mult Prusian decât German şi deloc European. Metternich, care era European, încercase aşa ceva în felul său, dar n'a reuşit. Dacă Metternich merită gloria de a fi asigurat o lungă pace Germaniei, graţie politicii de echilibru, trebue s'o recunoaştem şi lui Bismarck: pacea lui Metternich a ţinut treizeci şi nouă de ani, a lui Bismarck patruzeci şi trei. Ba chiar după plecarea lor, pacea dură: doisprezece ani deoparte, douăzeci şi patru de alta. N'a fost deci vorba numai de armistiţiu, ci de reorganizarea Europei. Amândoi au avut însă şi un defect: vedeau numai aspectul naţional, nu se interesau de aspectul social.

Soluţiunea zisă a „Marei Germanii", care urmărea unirea tuturor Germanilor şi căreia i se dedicaseră cei mai buni din deputaţii dela Francfurt, nu se putea realiza decât odată cu sfârşitul dinastiei de Habsburg. Numai pierderea unui nou războiu de către statul austriac putea aduce un asemenea eveniment, ceea ce s'a întâmplat abia în 1918. Vechiul imperiu, mai mult decât prin înţelegerea unuia din suveranii săi sau prin devotamentul uneia din populaţiuni, rezista prin forţa inerţiei.

Dacă Bismarck ar fi voit, cum au susţinut unii, să înfăptuiască „Anschluss-ul", ar fi trebuit să libereze şase popoare pe Dunăre şi să întroneze şase regi sau preşedinţi, — ceea ce ar fi fost prematur în 1860. Totuşi, războiul fratricid dus contra Austriei de acest Prusian în 1866, cercetat din punct de vedere moral, apare mai puţin vinovat decât cel început în 1760 de Frederic-cel-Mare. Amândoi voiau să întărească Prusia, dar Frederic a dorit doar o provincie şi a obţinut unirea aproape a tuturor Germanilor.

Acest războiu l-a pregătit şi l-a impus el singur şi, din cauza aceasta, a ajuns omul cel mai detestat din toată Prusia. Totul se ridicase contra lui: liberalii, din pricina concepţiei lor despre lume; muncitorii, din cauza fraternităţii; preoţii, din cauza moralei; regina, fiindcă-i era frică; prinţul moştenitor, fiindcă ţinea la pace; în sfârşit regele, fiindcă era de aproape şaptezeci de ani. Austria, după cum a spus ţarul cu un cuvânt ce trebue reţinut, s'a resemnat şi-a făcut războiul. Bismarck n'avea de partea lui nici armata, ci doar câţiva generali, printre care mai ales pe generalul Roon, corect în felul său. A mai avut de asemenea în partea simpatia lui Napoleon III, căruia îi făcuse vizită ceva mai înainte şi pe

care-l câştigase cu multă dibăcie. Mai avea de partea sa pe tânăra Italie, pe care o obligă, printr'o alianţă, să intre curând în războiu contra Austriei alături de Prusia.

Totul depindea de acest hipernervos, pe jumătate suferind, pe jumătate furios, în vârstă de 51 de ani. Iată că un tânăr, ziua înamiaza-mare, pe Unter den Linden la Berlin, trage asupra lui două focuri de revolver. Bismarck nu obişnuia să umble cu agenţi după el, nici cu soldaţi, nici nu purta armă. Era însă voinic. Se repede la agresor şi-i aruncă revolverul din mână înainte de a trage a treia oară. Astfel s'a salvat singur. Pământul întreg a regretat nereuşita atentatului. Puţin a lipsit ca omul să fie mort şi războiul evitat.

Pe vremea aceasta, Karl Marx scria la Londra că istoria lumii constă numai într'o serie de statistici economice.

Puţin după aceea, în Iunie, Bismarck se folosi de o ruptură de acord din punct de vedere formal de către Austriaci şi începu luptele. Ocupă, fără să tragă o lovitură de puşcă, micile state, cărora le trimisese ultimatum: Saxa, Hanovra, ducatul de Hessen-Kassel. Apoi armata prusiană, deşi fără niciun entuziasm, birui prin curaj şi disciplină, prin generalii ei capabili, printr'un armament mai bun decât al adversarului şi mai modern.

Tot atunci, Italienii, care atacaseră pe la Sud, pierd luptele dela Custozza şi Lissa. Bătălia de lângă Koenigsgraetz (Sadova) în Boemia, decise soarta războiului, care durase doar câteva săptămâni Benedek, cel mai bun general austriac, bun cunoscător al Italiei, a fost trimis contra voinţei sale în Boemia, sub pretextul că arhiducele, care trebuia să comande, nu se putea expune la o pierdere. Casa de Habsburg căzu deci în parte, numai ca să-şi apere prestigiul. Atunci pierdu la Sud, Veneţia.

Prusia nu ceru nimic. Regele şi generalii aţâţaţi de sânge, de sgomotul tunurilor şi de drapele, vrură să înainteze asupra Vienei îndată după victorie, dar ei găsiră în faţa lor ca un colos tocmai pe omul care pusese la cale războiul. Soldaţii aceia nu ţineau seama nici de enormele pierderi, nici de holera care ameninţa şi mai puţin încă de starea de lucruri din Europa. Napoleon al III, speriat, intervenise la marele cartier general prusian. Bismarck îşi dete seama că ar trebui să declare războiu şi Franţei şi poate că o făcea, dar a amânat. El dete dovadă atunci de aceea „măsură", pe care cei vechi o aşezau în fruntea tuturor virtuţilor. N'a cerut învinşilor nici teritorii, nici bani, cu atât mai mult nu le-a impus umilinţa intrării învingătorului în Viena, ceea ce ar fi avut ca rezultat perpetuarea urii. Scopul lui era să cruţe pe duşmanul de ieri, ca să nu fie ispitit mâine a da ajutor Francezilor, alianţă în loc de cucerire, prietenie în loc de înjosire. In castelul dela Nikolsburg se petrecură scene violente. Regele strigă că principatul vinovat nu poate rămâne nepedepsit ,iar Bismarck dete acest răspuns demn de istorie: „Nu ne-am adunat aici, ca să judecăm, ci ca să facem politică germană. De altfel lupta pentru vieaţă dusă de Austria contra Prusiei, nu e mai de blamat decât a Prusiei contra Austriei".

Acum începură generalii să-l urască. Işi oferi demisia, ca să se întoarcă la regiment ca ofiţer, ba se gândi chiar să se arunce pe fereastră. Ştia bine că regele n'avea cu cine să-l înlocuiască, dar relaţiunile dintre ei durau doar de patru ani şi nu se transformaseră în prietenie, apoi toată lumea se ţinea de rege să se despartă de el. Regele cédă întradevăr, dar ca să ajungă mai târziu pentru toată vieaţa dependent de consilierul său. Decretul pe care-l semnă dovedi o furie comică şi-şi rupse condeiul scriindu-l.

Astfel legă Bismarck Austria cu sora sa Germania.

Bismarck ajunse la apogeu. Niciodată nu se va mai înălţa atât de sus.

XVII.

Prusia cucerise conducerea Germaniei şi se mărise prin anexarea Hanovrei, a Hessei şi a Schleswig-Holstein-ului. Junkerii îşi reprezentau acest fel de lucruri cum o făcuseră strămoşii lor, baronii briganzi, sau urmaşii lor, naziştii. De pildă nobilii funcţionari dela curtea din Berlin intenţionaseră, după anexarea ducatului de Hessa, să ia cu ei şi vinurile ducelui, fapt la care Bismarck se opuse râzând. După ce a disolvat „Uniunea Germană", întemeie numaidecât întâi „Uniunea Germaniei de Nord" (1867—1870), căreia îi dete steagul negru-alb-roşu, format din culorile prusiene şi ale Hansei. Anexiunea nouilor ţări mărise numărul voturilor Prusiei în Adunarea dela Francfurt, care la început se menţinu neschimbată. Regele Prusiei era preşedinte de drept, Bismarck, în calitate de cancelar al Adunării, purta responsabilitatea în faţa reichstag-ului

Germaniei de Nord. Nu se lămurise încă bine transformarea „Uniunii statelor" în „Stat confederat".

Aşa începu în Germania vieaţa parlamentară. Dacă Adunarea dela Francfurt plutise în nori, reichstag-ul Germaniei de Nord, de curând ales, acordă întâi unei părţi din poporul german dreptul de a refuza credite şi prin aceasta de a se pronunţa asupra politicii internaţionale. Războiul, pacea şi alianţele rămăseseră în mâna preşedintelui, regele Prusiei.

Ca să-şi întărească situaţia, Bismarck întruni în aceeaşi persoană — într'a lui deocamdată — funcţiunile de preşedinte al consiliului şi de cancelar al Adunării, — ceea ce dură până în 1918. Deoarece Bismark ţinea să fie numai el responsabil, adică să facă din miniştri funcţionari, ar fi fost necesar un control al parlamentului. Această constituţie n'a căzut ca un dar de sus, ci a fost votată de reprezentanţii poporului, de aceea controlul decisiv al guvernului s'a respins cu o mare majoritate contra a numai cincizeci şi trei pentru — şi aceasta după ce Americanii hotărîseră de o sută de ani să se conducă singuri, Francezii de asemenea, iar Englezii chiar cu 200 de ani mainainte. Deabea după cincizeci de ani, în 1918, poporul german a ajuns iar la conducere, dar a renunţat uşor după paisprezece ani.

Nouile parlamente ale diferitelor ţări din imperiul german rămaseră, aşa că, până la Republica germană, ne găsim în faţa unei concurenţe între parlamente. Bismarck primea situaţia numai fiindcă spiritul vremii o cerea. Se uita cu adevărată satisfacţie la rivalitatea dintre cele două parlamente în Prusia şi se gândea că ar trebui ca metodele noui să fie făcute de nesuferit prin exagerarea lor, după cum la început dai voie băieţilor de băcănie să se 'ndoape cu oricâte dulciuri.

Neînţelegerile interne din Prusia se sfârşiseră în mod automat prin victorie, după cum naşterea unui copil pune capăt certurilor dintre soţi. Bismarck se baza destul pe viclenia lui, ca să obţie şi mai mult. Liberalii se divizară, mare parte din burghezia prusiană deveni naţională şi chiar naţionalistă. In Germania totdeauna victoriile au micşorat puterea de gândire. Ivirea câtorva social-democraţi vestea timpuri noi. Nu era prea greu să conduci Prusia în acel moment. Ridicarea internă a Prusiei şi decăderea internă a Franţei în acei trei ani nu era simţită decât de câţiva cunoscători, căci dictatorii, cu fastul şi sgomotul lor, se înfăţişează totdeauna plini de

vieaţă până în cea din urmă clipă. Apoi se prăbuşesc deodată, mâncaţi în interior de descompunere.

Istoria războiului franco-german (1870—1871), pe care nu e locul s'o povestim din nou, ne obligă să lămurim la început un punct mereu şi totdeauna pus înainte contra Germaniei. Un critic hotărît ar trebui să-l explice definitiv. Acest războiu n'a fost pregătit de Germania şi nu Germania a falsificat documentele care l-au făcut să izbucnească.

Negreşit că în anii aceia, Bismarck căuta să prindă orice prilej care ar fi putut realiza unirea germană, cu sau fără consimţimântul Franţei. Au fost momente când s'a izbit mai greu de statele din Sudul Germaniei, decât de Napoleon al III-lea. Acest războiu fu pornit dela Paris de o curte pe jumătate orgolioasă, pe jumătate fricoasă, care simţea că opinia publică murmura contra ei, şi de aceea căuta o ieşire. Orgoliul împărătesei, prostia ducelui de Gramont, slăbirea popularităţii împăratului, pe scurt vechia lege a dictaturilor care nu se pot menţine nici în momentele bune, nici în cele rele dacă nu dau mereu probe de puterea lor: totul pregăti un războiu pe care adversarul îl dorea, fără să ia însă iniţiativa. Cele două popoare n'aveau niciun rol în chestiune.

Când începu a se ivi un conflict în jurul succesiunii la tronul Spaniei, Bismarck la început cedă; dar când trimisul lui Napoleon îşi îndoi pretenţiile, ca să ajungă fie la umilirea Prusiei, fie la războiu, regele Wilhelm îl concedie. Că faptul s'a întâmplat pe promenada dela Băile Ems, unde bătrânul domn lua aer, arată îndeajuns orgolioasa nerăbdare a partidului francez partizan al războiului. Regele telegrafie întâmplarea ministrului său la Berlin încredinţându-i anume lui — ceea ce constituia un ordin — grija de a o comunica ambasadorilor şi presei. Regele urmărea ca opinia publică să afle impertinenta pretenţie franceză, fapt absolut justificat atât pe plan personal, cât şi pe cel politic şi conform cu uzanţele.

„Telegrama dela Ems" cuprinde douăzeci şi patru de linii şi se resimte de greutatea a douăsute de ani de stil administrativ, transmis prin ereditate unui consilier privat. Era telegrama servitorului unui rege, către ministrul său, destinată a fi transformată în „ce mai e nou" pentru lume. Asemenea telegrame se pregătesc cu sutele de sute de miniştri ori secretari.. Nu-l interesa, în orice caz, pe Bismarck s'o publice întocmai. A redus telegrama la douăsprezece linii, i-a îndulcit unele expresii, dând ocazie, în mod conştient, conjuraţiei pa-

riziene pentru războiu să se agraveze, fiindcă şi el acum îşi însuşea tonul Parisului. Ii sta în putere s'o facă şi ca om politic, şi ca funcţionar, şi ca stilist. „Telegrama d..a Ems" poate înfrunta judecata unui tribunal, ori a unui parlament, ca şi pe a Istoriei.

După câteva săptămâni de războiu, Napoleon al III-lea fu învins şi luat prizonier la Sedan. Atunci scopul războiului se schimbă. O parte din socialişti votaseră creditele pentru războiu, dar două părţi se abţinuseră. Dar după ce Germanii continuau războiul contra tinerei republici franceze, toţi socialiştii germani votară contra nouilor credite, dar se alipiră mişcării care cerea imediat dela Franţa, Alsacia şi Lorena. Numai poporul german ar fi putut obţine cu forţa încetarea războiului, dar victoriile neîntrerupte îi dădeau gust de războiu.

Generalul Moltke, Danez pe jumătate, apare ca o personalitate a epocii: faţa-i slabă, inteligentă, mutismul şi câteva încercări poetice îl deosebesc deopotrivă de generalii prusieni dimprejurul său. Astfel de tip de general de stat major german a existat totdeauna ca o excepţie, dar chiar oamenii aceştia serioşi şi foarte cultivaţi nu puteau învinge tradiţia meseriei lor prusiene. De aceea Moltke a scris că pacea eternă e un vis, adăugând „şi nici măcar un vis frumos".

Inaintarea asupra Parisului şi bombardarea lui fuseseră înlesnite de neorânduielile provenite din stabilirea momentană a guvernului Comunei. Cuceritorul simte mare satisfacţie când scapă de o nenorocire pe cei care-l urăsc şi nu l-au chemat în ajutor. E de mirare doar că după secole, cei din spatele cuceritorului, se lasă amăgiţi de asemenea pretexte.

In toată cariera sa, Bismarck s'a arătat om de stat constructiv, ceea ce-l deosebeşte de succesorii săi distructivi dinaintea celui de-al doilea războiu mondial. El se preocupa mai mult de realizarea unităţii germane, decât de distrugerea Franţei. S'a mirat şi el că a reuşit la începutul războiului, să atragă şi statele din Sud. Acum fiii poporului german luptau amestecaţi şi victorioşi. Iată momentul să surprindă şi el pe prinţi cu propuneri. El a pregătit imperiul cum pregăteşte bucătarul îndemânatic o omletă surpriză.

Lui i-a venit ideia, încă înainte de armistiţiu şi de luarea capitalei, de a face încoronarea împăratului în vechiul castel al Burbonilor. O inspiraţie poetică, negreşit, dar nu de om de stat, căci făcu tocmai ce voise să evite cu patru ani mai

înainte la Viena. Alegerea Versailles-ului năştea pentru zeci de ani răzbunare în inima oricărui Francez. Pe poporul german nu l-a întrebat nimeni, căci delegaţia reichstag-ului, venită la marele cartier general, nu aducea regelui Wilhelm coroana, cum se făcuse pentru fratele său la 1849, ci trebuia doar să se declare de acord cu hotărîrea prinţilor.

Ca şi fratele său altădată, Wilhelm nu vru să primească delegaţia. Cedă numai după insistenţele lui Bismarck. Poporul german n'a fost reprezentat la proclamaţia dela Versailles. In Galeria Oglinzilor s'au văzut numai uniforme. Singura excepţie, predicatorul curţii, dar şi acela purta uniforma preoţească.

Nici prinţii nu se simţeau atât de bine cum ni-i arată tablourile ocazionale. Regele Bavariei, constrâns să transcrie o scrisoare redactată de Bismarck, prin care îşi oferea rivalului său, mai mult sau mai puţin detestat, coroana, luă doliu puţin după aceea. Prinţul moştenitor numi totul un haos artistic întocmit. Wilhelm era furios. Nu vrea „să-şi schimbe strălucitoarea coroană prusiană pe o coroană de murdării". Chiar în ajun, cu toţi cei şaizeci şi trei de ani ai săi, se afla între suspine şi lacrimi, ca logodnica în ajunul nunţii şi pe care o plictiseşte rochia de mireasă. Mai întâi că nu voia să fie „împărat german", ci „împărat al Germaniei", dar Bismarck nu putea să încadreze aşa ceva în dreptul public german. Bătrânul se supără până întratâta, încât faţă cu toată lumea, la Versailles, se sculă de pe tron fără a da mâna cu Bismarck şi se duse în schimb să întindă mâna generalilor şi prinţilor. Cu o mie de ani mai înainte, Carol cel Mare se încoronase tot aproape fără voia lui.

Regele s'a răzbunat la semnarea păcii. Impreună cu Junkerii şi generalii câştigă, în contra lui Bismarck, o victorie plină de urmări. Ceea ce reuşise acesta, în cazul Austriei, pace fără anexiuni, n'a mai obţinut acum.

Chiar în ultimii ani, Bismarck nu se gândise deloc la Alsacia-Lorena. Nici într'un act oficial, nici într'o scrisoare de a lui nu e vorba, deşi se găsesc în schimb mărturisiri de altă natură, de care ne mirăm. Soluţiunea avută în vedere era constituirea unui stat independent sau neutru, ori cel puţin un plebiscit. Generalii pretinseră ca o linie franceză dela Alpi la mare — cam ce a fost mai târziu linia Maginot — ar putea fi admisă numai dacă ar exista o flotă germană, ca o contrapondere. Regelui de asemenea i se părea că partea din Alsacia care, aproape de Wissemburg, intră în Ger-

mania, împărțea în două pe Germanii din Sud. Bismarck cedă în fața acestor obiecțiuni, dar el cedă de fapt în fața stării de spirit a învingătorului, pe care o posedau militarii, și în fața atitudinii amenințătoare a regelui, care se simțea înșelat pentru a doua oară. Se mai putea vedea însă și faptul că Bismarck simțea plutind în fața-i obligația cavalerească de a recuceri pentru Germania țara pe care strămoșul său o cedase Regelui-Soare, cu câteva veacuri mai înainte.

Bismarck nu se sluji de niciunul din argumentele cu trecere în Germania. „Alsacia, veche provincie germană, asta e idee de profesor", zicea el. „Nouă ne trebue fortărețe... Socotesc anexiunea Lorenei ca ceva nu tocmai de dorit, dar generalii țin la Metz, care ar echivala cu o sutădouăzeci de mii de oameni". Astfel două milioane de ființe, ale căror clase de jos vorbesc un grai compus din două limbi, s'au aflat, aproape cincizeci de ani, destul de nenorociți sub cisma prusiană, dar în niciun fel satisfăcuți între 1918 și 1940.

XVIII.

Bismarck Junkerul, învingătorul, reacționarul, era un liberal. In reichstag-ul german — rezultat din lărgirea reichstagului statelor de Nord prin adăugirea statelor de Sud — a guvernat între 1871 și 1878 cu liberalii. Probabil că aceștia știau dincotro bătea vântul. Junkerii cei mai proști, se depărtaseră de el după războiul austriac, verii și prietenii săi profesionali îi urmară curând. Devenise prea puternic pentru ei și în plus el nu iubea pe catolici. Se considera ca ceva distins pe atunci la Berlin să fii catolic... în particular, dacă nu erai de fapt; împărăteasa se găsea în capul mișcării.

Bismarck ajunsese în conflict cu partidul catolic de curând constituit, Centrul, îndată după întemeierea imperiului. Umbrele Henricilor și Grigorilor, care făcuseră să răsune tot Evul Mediu german, apăreau din nou. Dacă Papa făcea o declarație de infailibilitate, Bismarck o lua în râs, fiindcă el nu considera pe nimeni infailibil, nici măcar pe el însuși. Nu trebue să-l socotim ca pe un protestant introducând o nouă reformă, ci numai ca pe un dictator care nu tolera în țară nicio altă putere și mai ales nu o putere internațională. La acestea se mai adăugau și dușmanii personale.

Windthorst, fost ministru al Hanovrei, acum anexată, combătea Prusia ca Guelf, ca partizan al regelui detronat al Hanovrei și se afla tocmai în fruntea acestui partid catolic. Pe acest om uscat, desagreabil, sălbatic, de o inteligență redusă, trebue poate să-l socotim ca primul și ultimul parlamentar german. La început totul se petrecu în mod amabil, se puseră doar oarecare piedici preoților opozanți. Atentatul unui catolic fanatic contra lui Bismarck în 1874 înrăutăți situația. Statul introduse controlul școlilor religioase, cununia civilă, un aviz prealabil pentru numirea parohilor, se făcură destituiri și arestări, se interziseră ordine religioase, mii de parohii rămaseră părăsite. Mai ales la Posen și în Alsacia, unde regimul german întâmpina opoziție, aceste măsuri măriră și mai mult încordarea. Centrul ajunse în reichstag la 90 de voturi. Pe atunci în Germania, chiar când un partid era combătut, se găseau deputați ca să-l apere în fața lumii.

In acești ani 1870, reichstag-ul german a dat națiunii un nou mijloc de exprimare. Această reprezentare, prima aleasă printr'un vot adevărat, deveni instrumentul unei educații popolitice, pe care statele din Vest o posedau de două secole; ea ar fi putut constitui din nou acel instrument.

Din acest moment, adică dela 1870, poporul german, participând la guvernare, poartă răspunderea tuturor evenimentelor întâmplate în Germania. Clasele și prejudecățile au rămas și mai sunt, dar de când poporul german cunoscu buletinul de vot și-a luat o parte din răspundere, cel puțin în fața istoriei. Ceea ce face și mai ales ceea ce nu face, desvălue de aci înainte nu numai caracterul prințului și al Junkerului, dar și caracterul poporului german.

Mulți gânditori și luptători au reprezentat în reichstag națiunea. Pe atunci, stânga cuprindea mai mulți deputați de felul acesta, decât dreapta. Oameni ca Virchow și Richter fură vrednici urmași ai Reformatorilor. Se deteră lupte pentru idei. Spiritualitatea germană se manifestă pentru întâia oară într'un organism de stat. Și dreapta fu reprezentată prin câțiva bărbați de înaltă cultură.

Tot atunci veni o epocă de mare prosperitate economică, apoi o criză puternică, apoi iar prosperitate. Timpul a ceea ce numim „figurile creațiunii" înseamnă ceva nou și de scurtă durată, căci speculația nu se potrivea încă cu caracterul german. Ca un eveniment apărură cele aproape cincisute de întreprinderi noui cu un miliard și jumătate de mărci

capital. Atunci s'au întemeiat cele şase bănci germane, dintre care cea dintâi, e adevărat, începuse să funcţioneze din 1851. Faptul că între 1870 şi 1890 numai şi-au întreit capitalul, dovedeşte atitudinea stăpânită a Germanilor în faţa afacerilor în vremea aceea. Cele două mari companii de navigaţie, care există şi astăzi, Hapag şi Lloyd, luară avânt. Numărul Germanilor, de treizeci şi cinci de milioane în 1850, ajunse în 1890 la cincizeci. Atracţia oraşelor se simţea în lumea întreagă şi în 1890 jumătate din Germani trăiau în oraşe. In 1895 nu se mai aflau în Germània decât 19% muncitori agricoli. Trecerea aceasta, care a fost rapidă şi întralte ţări, a stricat caracterului german, dar a folosit bogăţiei naţionale. Toate popoarele simt nevoia acestei masse mari, lipită de pământ, care răsună în sgomotul oraşelor ca orga în mijlocul corurilor. Germanii însă se smulseră dela pământ mai repede decât alţii, în mod mai pasionat, cu mai multă neliniște. Ceea ce numim nesiguranţa germană se găsea, bine înţeles, mai puţin la ţară şi s'a mărit la oraşe. Buna stare a crescut în Germania odată cu reprezentarea poporului în parlament, cetăţenii din oraşe putură fi reprezentaţi mai uşor, şi numai de ai lor, decât ţăranii în sate. Se săpă un şanţ între cele două clase sociale poate mai adânc decât întralte ţări.

Incepu şi aici lupta dintre capital şi muncă. După moartea lui Lassalle, social-democraţia se diviză. Cei doi socialişti care, în reichstag-ul Germaniei de Nord se abţinuseră şi care apoi, tocmai când războiul contra Franţei era în toiu, apărară libertatea franceză, se numeau Bebel şi Liebknecht.

Bebel a fost primul lucrător care intră în vieaţa politică germană, foarte târziu, căci nu fusese revoluţie. Era fiul unui sub-ofiţer şi nepotul unui paznic de închisoare, aşa că încă din copilărie cunoscuse cruzimea germană. A fost omul poporului, cum ar fi vrut să fie Lassalle, dar glasul lui n'a răsunat dincolo de hotarele partidului său. Liebknecht părea mai important: provenea dintr'o familie de învăţaţi, înfăţişa numai claritate, cinste, sforţare, Germanul în ce are el mai bun. Se scobora din Luther. Dacă nu chiar seamănă cu el după un tablou din tinereţe, aduce în orice caz a reformator. A făcut parte din „Asociaţia tinerilor" şi, ca student, a vrut să plece în Wisconsin într'o colonie comunistă. Revoluţia din 1848 nu l-a îndemnat să fugă în America, ci din contra l-a împiedicat.. Mai târziu fu condamnat, apoi amnistiat.

Cei doi oameni, turnătorul şi omul politic, întemeiară în 1869 la Eisenach partidul muncitoresc social-democrat, al cărui scop imediat era o constituţie după model elveţian şi, mai ales după modelul cantonului Zurich, cu miliţii, plebiscit, libertate de presă. Ideia de republică venea mai în urmă. Fură condamnaţi la închisoare în fortăreaţă, destul de uşoară. Ba le aduse şi noroc: Bebel, sărac şi bolnav, avu ocazia să se întremeze pe socoteala statului şi să înveţe cu Liebknecht limbi străine, istorie, împlinindu-şi multe lacune. Ca altădată Sickingen şi Hutten, s'au aflat la vârsta de treizeci de ani unul profesor şi celălalt elev; iar vesela grădină a fortăreţei nu se deosebea probabil mult de grădina oraşelor.

Luptele parlamentare dintre Junkeri şi liberali, liberali şi lucrători, biserică şi stat, se urmară aproape normal timp de şapte ani.

Tot atunci, preoţi şi scriitori întreţineau în Franţa ideia de revanşă. Statuia Strasburgului la Paris era în doliu. In biserici se făceau rugăciuni pentru întoarcerea provinciilor pierdute la Franţa.

Păru cu putinţă o unire a celor trei puteri catolice contra noueı Germanii. Pământului întreg îi era frică de Bismarck, care în timp de şase ani făcuse trei războaie. Regina Victoria îl socotea ca un alt Napoleon. In Balcani se înmulţeau neorânduielile şi înlesneau lui Bismarck pretextul dorit de a ataca din nou Franţa slăbită.. Moltke, cu gigantica lui armată, se şi aştepta la războiu în 1876. Astăzi istoricii nazişti învinuesc pe Bismarck că n'a distrus atunci Franţa.

El nu mişcă. Păstră pacea în Europa douăzeci de ani. Dacă i-ar fi trebuit mai multă glorie, mai multe teritorii, dacă ar fi dorit acea stăpânire a lumii, despre care ştia din istoria germană, ar fi putut să obţină, în orice caz ar fi putut să încerce, împrejurul anului 1870. Păstră însă măsura, nici măcar nu ameninţă.

In 1878 schimbă orientarea politică germană. Stătuse retras luni întregi ca să studieze, la şaizeci şi doi de ani, economia politică. Când termină studiul, rămase cu idei protecţioniste. Tot atunci se împăcă şi cu noul Papă Pius al IX-lea fără ca lungul războ ideologic să fi avut, cu adevărat, un învingător. Bismarck era antiliberal şi acum devenise pe faţă antisocialist. Pretextul ca să înceapă lupta fură două atentate contra kaiserului, pe atunci de optzeci de ani. Deşi se păru că la temelia unuia din atentate sta acţiunea nihilistă rusă,

el învinui pe socialiştii germani. Bismarck se răzbuna acum pe partidul absolut nevinovat, numai pentrucă dispunea de jumătate milion de voturi şi edita mai mult de douăsute de ziare. Bismarck trecu la conservatori şi pregăti cu ei legi de excepţie contra socialiştilor.

Cu cât un om mare înaintează în vârstă, cu atât creşte interesul pentru el, fiindcă experienţa, înţelepciunea, stăpânirea de sine apar cu un caracter din ce în ce mai purificat. Iisus, deşi a murit tânăr, a crescut moraliceşte în ultimii săi ani. Napoleon şi-a atins apogeul uman la S-ta Elena. Goethe, în ultimul an, se înalţă până la sfârşitul lui Faust, Beethoven până la Simfonia IX-a. Bismarck, ca şi Cromwell, Luther şi Metternich aparţin categoriei acelora a căror linie se îndoaie când îmbătrânesc. Cauzele sunt multe.

In politica externă a continuat să dicteze în a doua decadă de cancelar. Congresul din Berlin (1878), în cursul căruia se rezolvă chestiunea balcanică, aşeză din nou Germania în centrul chestiunilor europene, ca şi congresul dela Viena, iar în ce priveşte Berlinul şi Prusia, pentru întâia oară în istorie. Raporturile cu Franţa se îmbunătăţiră an cu an. Se încheiară alianţe complicate cu Austria şi Rusia, aşa încât Bismarck scăpă de obsesia grea a unor pacte contra tinerei Germanii.

La temelia cugetării bismarckiene stă situaţia Germaniei în cei douăzeci de ani după unitatea sa. El gândea că lungile hotare terestre din Vest şi din Est, ar obliga Germania să se apere pe două fronturi şi o opreau să facă cuceriri. Primejdia unui războiu pe două fronturi o putea înlătura numai o armată puternică. Dacă înlocuim cuvântul „armată" prin cuvântul „flotă", dăm peste situaţia de azi a Americii de Nord. Işi punea şi problema unei mari flote şi a unor achiziţii dincolo de mări, dar lucrul era primejdios: pe-de-o parte Germanii n'aveau înclinare de navigatori, pe-de-alta Englezii n'ar fi lăsat ca cea mai puternică forţă militară să dispună şi de flotă puternică. Rămâneau deci pentru siguranţa imperiului german alianţele cu Rusia şi Austria, prietenia cu Franţa, nicio duşmănie cu ţările străine. De aceea n'a încurajat deloc la început expediţiile coloniale, iar mai târziu foarte puţin. Karl Peters, Luderitz, Wormann fură adevăraţi precursori. Când întreprinse şi autoriză, în anii 1880, o politică prudentă colonială, o motivă astfel (autorul a aflat motivul dela un martor autentic): „Entuziasmul pentru noul imperiu slăbea, poporului german îi trebuiau alte idealuri". Astfel, politica lui externă,

timp de douăzeci de ani, n'a fost imperialistă, ci mai curând contrarie.

Politica lui internă însă descoperă lipsa de înţelegere de care a dat dovadă faţă de timpul şi de poporul său. Ii părea rău că acordase sufragiul universal, spunea că făcuse prin aceasta greşala cea mai mare din vieaţă şi voia să-l suprime şi să facă a le trece pofta la mii de oameni. Incercă să desfiinţeze prin trei mari legi de stat puterea de propagandă a socialiştilor, introducând, în acelaşi timp, asigurările contra boalelor, accidentelor şi bătrâneţii şi făcându-le obligatorii, pentru a apăra pe muncitori contra capriciilor patronilor: reforme de mare originalitate, aplicate mai târziu în alte ţări şi care azi, după cincizeci de ani, se întind şi în America, cu variante.

Tot atunci însă, şi chiar mainainte, sub pretextul atentatelor, votă legi de excepţie contra socialiştilor, interzise şase sute de ziare şi periodice, exilă nouăsute de şefi socialişti, puse la închisoare o mie cincisute, aducând atâta nenorocire în familiile acestor şefi şi trezind ură în sufletul altor milioane. Se arăta dictator şi reformator în acelaşi timp, ceea ce se potrivea de minune cu metoda germană. Voia să meargă în linie şi cu dreptatea socială şi cu violenţa şi-şi căuta în ţara autorităţii un alibi moral. In felul acesta a slujit de model la sute de guverne care s'au succedat în Europa şi, până la urmă, chiar urmaşilor săi dinaintea ultimului războiu în ceea ce priveşte modul de a desfiinţa partidele, de a pedepsi opiniile, de a sâcâi gândirea.

Nu e de mirare că până la urmă această mare greşeală i-a grăbit căderea.

XIX.

„Bismarck a făcut Germania mare şi pe Germani mici", a scris unul din ambasadorii săi, exprimând astfel un îndoit adevăr.

După unirea germană, în anii 1870 şi 1880, Germanii se găsiră în situaţiunea de parveniţi, trăiţi rău până atunci şi care, mulţumită evenimentelor, fără nicio sforţare personală, se trezesc dintrodată milionari. Priceperea lor, statornicia în sforţări, vitalitatea lor neobosită, tot ce caracterizează pe bur-

ghezul german, le atrăsese întradevăr consideraţia altora, iar ca indivizi, nu ca membri ai unei naţiuni. Burghezul german n'avusese niciodată prilejul, ca compatriot, de a fi mândru de patria sa: ceea ce atrăgea după sine resemnarea unanimă a conducătorilor spirituali. Pe vremea când exista un puternic imperiu german, până la războiul de treizeci de ani, nu burghezul, ci nobilul susţinuse imperiul; când burghezul ocupă un loc mai înalt, imperiul se prăbuşi şi bucăţile împrăştiate rămaseră în mâinile prinţilor şi Junkerilor. La începutul secolului, părinţii şi copiii lor îşi vărsaseră degeaba sângele pentru libertate, fiindcă nu li se acordară drepturile făgăduite. Primele aşa zise constituţii le aduse doar desgust. N'avură forţa de a se revolta, iar când încercară, fură reduşi la tăcere.

Acum, în 1871, imperiul apărea din nou, de la o zi la alta, nu numai unit, ci şi temut, mulţumită strălucitoarelor victorii asupra celebrei armate franceze. Tocmai atunci li se acordă, ca o recompensă, dreptul de a participa la guvernare. Negreşit, câştigaseră acest drept sub uniformă militară, dar numai de câţiva ani se bucurau de el şi nu fusese pregătit politiceşte decât prea puţin. Lustrul care strălucea înafară, mulţumită unirii şi imperiului, bogăţia nouilor întreprinderi, respectul străinului, totul părea datorit numai puterii armelor, — şi întradevăr aşa era.

N'ar fi fost normal ca cei care comandaseră şi guvernaseră să fi determinat poporul să-i admire şi să-i imite în momentul când se puteau ridica alături de ei? Pe vremea lui Frederic, orice locotenent era un Junker, iar în timpul războaielor de liberare lucrul se petrecea la fel cu aproape toţi generalii. In timpul celor trei războaie ale lui Bismarck, serviciul militar obligator şi spiritul timpului înlesnise intrarea burghezilor în casta închisă. Locotenentul de rezervă se şi putea considera în purgatoriu şi trăgea nădejde să se înalţe de jos până la cer. Asemenea lucru întâmplându-se unui popor anume educat pentru scopuri războinice, mai ales Prusienilor, dresaţi de mai bine de douăsute de ani, a provocat oarecare zdruncin, foarte firesc, înălţând conştiinţa naţională.

Faptul se producea aici cu un temperament nesigur şi şi desprindea orgoliul, în spatele căruia se ascund ezitările unui aventurier ajuns sus.

Cu primele lor succese mondiale, după veacuri de lâncezire naţională, Germanii începură să-şi arate părţile lor urîte

şi anume apărură orgolioşi şi plini de ei înşişi. Două sau trei generaţii se înţepeniră în această atitudine. Atunci nouii Germani fură primiţi rău de restul lumii. Ei începură să se plângă că lumea-i nedreptăţeşte şi nesiguranţa lor naturală se transformă în aroganţă şi în ton tranşant, provocând contra lor o antipatie din ce în ce mai violentă.

Cei deştepţi îşi deteră repede seama de temeiul acestei antipatii. Nietzche care, ca şi Goethe, s'a gândit mai serios la problemele germane, descria astfel, încă din 1870, tonul nouilor Germani:

„Ai căuta zadarnic în Europa ţinută mai respingătoare. Ceva sardonic, rece şi indiferent, neglijent în glas: aceasta numesc Germanii „distins". Găsesc dorinţa unei asemenea distincţii în vorba tinerilor funcţionari, a tinerilor profesori, a femeilor, a negustorilor. Până şi fetiţele imită această germană de ofiţer. Ofiţerul, şi anume ofiţerul german, a inventat asemenea tonuri. Acelaşi ofiţer, care, ca militar, ca profesionist posedă un simţ admirabil de modestie, care ar putea ridica pe toţi Germanii, între care şi pe toţi profesorii şi muzicanţii. Cum deschide însă gura, cum se mişcă, devine încarnarea cea mai puţin modestă şi cea mai contrarie bunului gust al întregei Europe vechi, fără să-şi dea seama, aceasta e sigur. Tot astfel nu-şi dă seama Germanul cumsecade când se crede individul celei mai bune societăţi şi al celei mai distinse şi caută să dea tonul în toate.

„Şi întradevăr îl dau! Il imită întâi sergenţii majori şi subofiţerii, făcându-l şi mai vulgar. Luaţi seama la comenzile militare răstite pe care le aud toate oraşele germane: câtă pretenţie, ce sentiment furios al autorităţii, cât de dispreţuitoare răceală în toate aceste răcnete!

„Sunt întradevăr Germanii popor muzical? Sigur este numai că au militarizat sunetul vocii. Probabil chiar că, dresaţi să vorbească milităreşte, vor ajunge până la urmă să scrie milităreşte. Obişnuinţa cu anume fel de sunete pătrunde în firea omului. Omul se deprinde apoi cu vorbele şi cu întorsăturile de frază şi curând chiar cu ideile care se potrivesc unui asemenea ton".

Noul orgoliu de cetăţean a vătămat spiritului german, tocmai pentrucă, de-a-lungul veacurilor, n'a fost pregătit pentru niciun fel de echilibru între spirit şi stat. Vechia lege, după care în Germania spiritul şi statul trebuiau să-şi stea

în cale unul altuia, în loc să se susţină, se manifestă puternic în timpul lui Bismarck şi dete înapoi spiritul german.

Marii gânditori şi artişti ai secolului avură momentele lor de glorie înainte de unificarea imperiului. Pictura germană, cu maeştri atât de mari în veacul al XVI-lea, înfăţişează o mare lacună de treisute de ani, Franţa trecând în frunte de multă vreme. Din trei sau patru pictori care răsar în secolul XIX-lea, numai Menzel, prin portretele cu subiect din vremea marelui Frederic, are legături cu ţara într'o oarecare măsură. Marées, Feuerbach şi Boecklin reînoiesc trăsăturile romane şi împrumută din Italia caracterul lor, în mare parte. Dintre sculptori şi arhitecţi abia dacă unul sau doi au exercitat influenţă afară din ţara lor.

Schopenhauer, care şi-a scris cele două opere mai importante între 1810 şi 1820, foarte tânăr şi în epoca naşterii lui Bismarck, aparţine istoriei germane numai condiţionat, fiindcă bunicii săi au fost Olandezi, dar părinţii urau întratât Prusia, încât părăsiră Danzig-ul împreună cu copilul de 5 ani, numai pentrucă oraşul devenea prusian. Totuşi educaţia sa şi limba au fost germane, iar preferinţele literare ale mamei, care şi-a petrecut maturitatea la Weimar, determinară parte din viitorul fiului. Indemnul hotărîtor îi veni dela Goethe. Incă o dovadă a bogăţiei de spirit germane o găsim în faptul că Schopenhauer şi Hegel, duşmanul său de moarte, au putut, în acelaşi timp, să îndrumeze lumea în două direcţii cu totul opuse şi să constitue şi astăzi izvoare de gândire. Nicio filozofie în secolul XIX-lea nu lăsă atâtea urme ca aceea a celor doi Germani împreună cu a lui Nietzsche.

Hegel a aruncat bazele unei ordine sociale noui, Schopenhauer întemeie o filosofie considerată ca artă. Cel dintâiu a scris într'o germană, anevoe de citit, al doilea în cea mai frumoasă întrebuinţată vreodată de un gânditor german. In Schopenhauer se înfrăţeau, întocmai ca la Goethe, intuiţia înăscută împreună cu studiul particularităţilor, lirismul cu naturalismul, credinţa cu cunoştinţa. Internaţionalismul său, pregătit de un tată deştept, mulţumită călătoriilor şi studiului limbilor, îl ridica deasupra oricărei mărginiri naţionale şi-i dedea impresia că mai bine se simţea la Atena, la Londra sau la poalele muntelui Himalaia decât la Francfurt, unde a trăit necunoscut timp de treizeci de ani. A urmat de aici că despre Germani credea ce credeau şi Goethe şi atâţia alţii, de aceea a scris: „Indemânatici, greoi, rău trataţi de miniştri...

Ce demni sunt Francezii alături de ei, cu empirismul lor corect, care-i constrânge să înveţe totul dela natură ca să-şi creeze un drum, dar nu să-i dicteze legi. Ce fericire să fii născut în sânul unei asemenea naţiuni!"

Cei trei muzicanţi de după Beethoven creară de asemenea înainte de Bismarck, pe când Germania se afla încă sfâşiată: un austriac, un saxon şi un evreu. Toţi trei au murit tineri, n'au avut nimic a face cu chestiunile de stat, dar mult cu Germanii.

Weber, fiul unui cavaler de industrie, care s'a înnobilat singur, a făcut Germanilor trei daruri unice în operele sale magice. Niciun muzicant german n'a redat atât de nobil şi atât de bărbătesc totdeodată romantismul adânc al inimii germane, cu păduri, spiriduşi, nimfe, vrăjitori şi clar de lună; operele lui Mozart se petreceau toate pe Mediterana. Dacă tot ce constitue cultură germană s'ar prăbuşi şi dacă, după mii de ani, s'ar descoperi numai cele trei uverturi ale lui Weber şi Invitaţia la vals, ar trebui să conchidem că poporul dispărut a fost fermecător.

Schumann, şi el, pe care Francezii l-au adoptat aproape, este în fapt cu totul german, după cum probează destul textele şi lidurile sale. Mai ales când a pus pe muzică pe Eichendorff, a prins tonuri care scapă popoarelor străine, după cum muzica arabă scapă Europenilor. Găsim şi la el, ca la Weber, pădurea germană, vânătoarea, cornul şi altele încă, dar în fond e mai melancolic şi inima-i, cu ritm mai puţin repede, nu-l îndemnă prea mult, ca a lui Weber. Se spune de obiceiu despre Schumann că este ultimul beethovenian, dar pe nedrept şi pentru unul şi pentru celălalt. Ca să fim drepţi pentru el trebue să-l comparăm şi cu maestrul şi cu discipolul aceluia, deci cu Beethoven şi cu Brahms.

Mendelssohn, acest prinţ fermecător — fie şi numai sub această denumire suspectă cunoscătorilor — a realizat cea mai frumoasă încrucişare între spiritul german şi cel evreesc, mai impresionant decât la Spinoza şi Heine. Nepot al filosofului, crescut în casa intelectuală a tatălui, unde se întâlneau pe la 1820 toate minţile şi toate femeile interesante ale Berlinului, îşi începu cariera de artist în glumă, alergând prin capitalele Europei, la început ca copil-minune, apoi ca pianist şi compozitor, mai norocos decât Mozart. La treisprezece ani, descifrează direct un manuscript al lui Beethoven, aproape ilizibil, în casa lui Goethe. Câţiva ani mai târziu, ca un David tânăr, consolează la pian pe Goethe, atunci de optzeci de

ani, şi izbuteşte să-l scoată din melancolia în care căzuse. Momente mari ale istoriei germane, căci în acele ceasuri tânărul cuceritor mediteranean unea pe Gothe cu Beethoven şi toţi trei pluteau în spirit german. Când Mendelssohn, elev de şaptesprezece ani, scrise uvertura dela Visul unei nopţi de vară, probabil că spirite mitologice germane îi înflăcăraseră creierul şi inima, altfel nu ne putem explica fenomenul. Acest copil, evreu curat, cânta în aceste ritmuri cu spiritele apei şi ale văzduhului, cum făcuse şi germanul curat Weber, în aceleaşi luni, cu aceleaşi elemente, în „Oberon". Inaintaşii, oarecum vii încă, elementele, cultura ţării, le dăduseră la amândoi acelaşi avânt şi-i înlesneau să ajungă în acelaşi timp la două muzici deopotrivă de germane, încât poţi lua pe una drept alta. Ce amestec are sângele în toate acestea?

Tocmai atunci se constitui noul imperiu german. La o extremă a sa, în Hamburg, oraş al Hansei, se născu Brahms, dar ca şi Bruckner, fiu de institutor, avea să trăiască departe de imperiu, la Viena, şi toată vieaţa a simţit că aparţinea Sudului şi că e străin de tot ce însemna imperiu german. Acolo domnea Anti-spiritul. Răsăreau câţiva învăţaţi, dar şi epoca înfloririi lor, a lui Bunsen, Kirchhoff, Helmholtz şi Virchov, trecuse. Bismarck n'a cunoscut pe niciunul dintre cei care se distinseseră la Berlin prin intelectualitatea lor. Tot aşa scriitorii cei mai buni ai timpului, deşi au trăit la Berlin, n'au vorbit niciodată cu Bismarck, nici Keller, nici Fontane. Acesta din urmă, pe jumătate străin, scoborîtor din hughenoţi, a zugrăvit de minune pe Junkeri. Grillparzer şi Hebbel trăiau la Viena, ostili. Keller şi Burckhardt, Elveţieni amândoi, se îngrozeau de tonul prusian; şi Burckhardt, cel mai mare istoric în limba germană, a prezis, în plină desfăşurare a noului imperiu, prăbuşirea lui. Inţelegem mai lesne mizantropia mereu accentuată cu vârsta la Bismarck, când ne gândim la casa celui mai puternic dintre Germani şi o vedem goală de spirit ca şi curtea din Berlin, deşi Bismarck a fost cu mult mai cultivat decât regii şi oamenii lor. Voinţa lui de a fi puternic devenise atât de fanatică, încât îi lipsi la început timp, apoi gust, ca să citească ori să înţeleagă altceva, afară de politică. De altfel nu-i plăcea nimic şi nu ţinea decât la copaci, la animale şi la soţia sa. El care trăise atâta cu Beethoven a suprimat şi muzica, fiindcă-l excita.

Dintre cele două mari spirite ale epocei sale, Bismarck n'a cunoscut niciodată pe unul şi a urît pe altul: Nietzsche şi Wagner.

XX.

Dintre toţi Germanii creatori, Richard Wagner (1813—1883) a fost cel mai primejdios. A contribuit cel mai mult la confuziunea din ultimul timp şi este adevăratul părinte al sentimentelor actuale germane. Tot ce lumea atribue, în sistemul german de astăzi, din prejudecată, lui Nietzsche, se datoreşte de fapt lui Wagner. Nu prin întâmplare, Fuehrer-ul era wagnerian. Nimeni nu şi-a dat seama că Franţa a lăsat să intre la ea, odată cu Wagner, pericolul german. Şi aceasta din două motive: 1) a luat în seamă numai muzica; 2) a trecut cu vederea simbolurile cuprinse în subiecte, precum şi cuvintele. Contribuţia muzicală a lui Wagner, făcând abstracţie de popor şi de stat, rămâne nemuritoare. El a descoperit pentru orchestră, pentru armonie, noui continente şi o generaţie întreagă îi datoreşte drumuri noui. A descoperit şi inventat tonalităţi ,subtilităţi, pe care nimeni nu le cunoştea înainte de el şi care nu se vor uita. A făcut de asemenea ca teatrul să producă efecte tot atât de necunoscute. Trebue să exceptăm din opera wagneriană Tristan şi Isolda, căci numai marea pasiune a acestui erotic fără margini i-a îngăduit să ajungă la o mare şi unică armonie.

Ceea ce stabili Wagner, ceea ce considera ca idealul artei sale, ceea ce socotea că înnobilează prin cuvântul — de loc german — Gesamtkunstwerk, operă de artă totală, — aceasta e depăşit. Aici Wagner devine caz interesant de geniu patologic şi priveşte istoria artei, unde va figura odată poate între Bernini şi Edgar Poe.

Wagner s'ar simţi profund jicnit dacă lumea l-ar socoti numai ca muzicant, fiindcă a scris zece volume de proză, prin care urmărea o acţiune puternic naţională, în înţelesul tragediei antice, acţiune pe care căuta s'o exercite şi prin ultimele sale opere muzicale. Nu vrea să figureze în seria de muzicanţi germani şi nu-şi dă seama până în ce grad natura talentului său îi creiază un loc aparte. Apare întradevăr deosebit nu numai de cei şapte mari maeştri, dar se depărtează şi de romantici, iar contemporanul său Brahms îl ignorează. Totuşi ceea ce a urmat după el i-a rămas inferior şi n'a făcut decât să-i consacre geniul creator. Din contra, în ce priveşte teatrul, trebue să-l considerăm ca un discipol al lui Weber şi Gluck şi ca un îndreptar pentru urmaşi.

Teatrul, adică o realitate figurată, este concretizarea tuturor virtuţilor şi primejdiilor wagneriene. El, cel dintâiu, a descoperit în German pe cabotin şi a tras foloase. Posedând ca nimeni altul arta sugestiei putu să ducă la mare desvoltare această însuşire germană. El nu oferă niciodată muzică pură, ca să zicem astfel, ci totdeauna un amestec de vinuri care ameţesc, de aceea a plăcut foarte repede celor ce nu se pricep deloc la vinuri. Şi-a exercitat atracţia mai mult asupra popoarelor mai puţin muzicale decât Germanii, şi în primul când numai asupra cercurilor care nu cunoşteau muzica pură. Muzica lui Wagner este cea mai uşoară, fiindcă oferă tot felul de căi de acces şi pentrucă lucrează asupra sistemului nervos. Operele lui sunt comode, fiindcă ochiul găseşte cu ce să fie satisfăcut, când urechia se plictiseşte. Chiar cel mai mic copil se poate bucura dinainte la ideia că va vedea ţâşnind din culise cântăreţul chemat pentru cutare şi cutare motiv. Chiar cei incapabili de a reţine o arie de Mozart sau o variaţie dintr'un cuartet de Beethoven pot să urmărească uşor ceea ce se numeşte de obiceiu „melodia infinită", căci lipsa nesfârşită de melodie se însufleţeşte prin cuvinte. Operele lui Wagner cuprind o treime circ şi o treime revistă, de aceea plac publicului, care pe lângă părţile acestea poate înghiţi şi muzică.

Acest „geniu al obscurităţii germane", cum îl numeşte Nietzsche, simţea întratât nevoia de a se pune în valoare, încât îşi transforma slăbiciunile în sistem. Slab dotat pentru melodie, dar simfonist de primul ordin, înfăţişă ca ridicule „bucăţile de bravură" ale vechei opere, pe care era incapabil să le scrie. Acest om mic de talie, obsedat de sex, făcu din zeii şi eroii germanici giganţi ai sexualităţii. După propra-i mărturisire el s'a simţit toată vieaţa în prada unor stări dureroase între extaz şi deprimare. I-au trebuit mijloace extreme ca să se „remonteze" şi să ajungă să încerce ceva asemănător cu fericirea: transformă pe cavalerii şi pe femeile din legenda germanică, în mari nervoşi cum era chiar el, şi-i făcu interesanţi auditorilor, împrumutându-le o fire asemănătoare cu a acestora.

Cine erau însă aceşti auditori? Wagner n'a câştigat nici elita germană, nici massele. Cei mai mari artişti germani, creatorii contemporani lui, s'au manifestat ostil. In schimb l-au idolatrizat scriitorii decadenţi francezi. Poporul german, ca popor muzical, a continuat să rămână la liduri, şi în timpul şi după epoca wagneriană, la muzica religioasă şi la cea de cameră. Numai aceasta-i place. Poporul german a primit din operele lui Wagner numai pe cele dintâi trei, ca mai fabuloase şi fiindcă-i aminteau pe Weber. După ce a trecut cearta şi după ce s'a uitat moda, nici intelectualii, nici muzicanţii, nici oamenii din popor nu umplură sălile de operă. Niciuna din operele ultimei epoci, la care Wagner ţinea în deosebi, n'au atras pe Germani ca Nunta lui Figaro, Flautul fermecat sau Freischutz. Publicul lui Wagner consta din micii burghezi nemulţumiţi. Aici apare asemănarea dintre această influenţă şi a lui Hitler, care tot pe mica burghezie s'a întemeiat. In ce priveşte persoana lor, asemănarea constă în aceea că Wagner şi Hitler sunt fanatici puri şi actori desăvârşiţi.

Wagner, ca mic burghez, simţea puternic în el tot ce în caracterul german se găseşte ca aspiraţie surdă fără claritate, orgoliu fără preciziune, tot ce s'a aşezat la fundul fluviului de-a-lungul secolelor, scos apoi la suprafaţă de furtuni. Şi Luther a avut asemenea crize tulburătoare. Hitler deasemenea. Se pare că la amândoi s'au manifestat sub formă patologică. Wagner şi-a păstrat stăpânirea de sine, fiindcă a găsit mijlocul să-şi exteriorizeze tulburările, ca actor şi muzicant ce era. La Luther totul era credinţa, pe care a căutat s'o obţină în chip violent prin rugăciuni. Vieaţa lui Wagner se caracterizează prin aspiraţia către liberare, pe care o transpune în eroii şi mai ales în eroinele sale. Dacă e adevărat că felul de femei create de un artist ne desvălue tainele sufletului său, creaţiunile wagneriane, sălbatice, apăsătoare şi mereu consumate de dorinţi arzătoare ajung ca să ne releveze lumea interioară a autorului lor.

Printre eroine şi eroi, niciunul şi niciuna nu dovedesc echilibru — afară de figura lui Hans Sachs, ce trebue exceptată —, de aceea fiecare German mijlociu se simte la rândul său cuprins de un fel de aspiraţie mistică necunoscută. Wagner, ca şi Luther, ca şi marele Frederic, nu şi-a putut găsi armonia interioară. Din cauza aceasta, toţi trei au rămas mai populari printre Germani decât Goethe. Germanul se simte bine numai în neisprăvit, în fragmentar, mai ales când e vorba de propria-i vieaţă. In forma ei cea mai înaltă, această particularitate duce la Faust, iar în cea mai de jos la Alberich şi la Titurel.

Dealtfel Wagner deslănţueşte în micul burghez german în acelaşi timp excitaţia sexuală a sistemului nervos şi extazele institului de dominaţie. Nu trebue să ne mirăm deci că

Wagner, în scrierile sale mereu reînoite, s'a întors spre Bismarck şi că a compus Nibelungii tocmai când se năştea imperiul german. Wagner nu se da înapoi de a primi ori respinge orice convingere, numai să fie sigur de succes. Din revoluţionar ce era la început, devenise prietenul regilor; din duşman al Germanilor, patriot; din hedonist, pesimist. Dintre artiştii vremii sale numai el se putea apropia de Bismarck şi de imperiu şi întradevăr s'a apropiat.

Ca să se libereze de toate instinctele sale întunecate prin sunet şi cuvânt, trebuia să denatureze legenda germană. Străinii nu ştiu nimic, iar Germanii şi-au dat seama numai după ce au văzut la teatru marele poem al Nibelungilor de Hebbel. Wagner a ţinut să îngroaşe crimele, adulterele, incestele, pe care legenda le conţine, şi să exprime, amplificând, prin strigăte, blesteme şi sânge, ceea ce exprimă în câteva măsuri tragice Fidelio şi Don Juan.. In ceea ce priveşte idealurile n'avea decât să ia legenda germană întocmai: în ea nu găseşte nici libertate, nici credinţă, ci numai putere, trădare şi sex. Aşa încât micul burghez german găsea la Wagner un amestec de brutalitate şi nevinovăţie ,care-l interesau de aproape.

Mai ales opera principală „Inelul Nibelungilor" se caracterizează prin voinţa de stăpânire a lumii, exprimată prin patru motive diferite. Ca artist diabolic ce este, cât de bine se pricepe să amestece aceste motive cu ale liberării şi să învăluiască totul cu o ceaţă de nepătruns care ţine minute întregi! Lui Wagner îi e de ajuns să forţeze puţin limba germană, ca să transporte pe auditorul german într'o răpire mistică. Niciun străin nu înţelege ce s'a petrecut, fiindcă textul operei îmbracă o formă greu de înţeles.

Mulţi au maltratat această magnifică limbă, dar niciunul n'a desfigurat-o ca Wagner. Poeţii şi scriitorii germani şi-au râs de el, parodiindu-l, dar burghezii s'au extaziat, simţind, conform felului de a fi german, adâncime, unde de fapt nu era decât neînţelesul, confuzul, pe care-l preferă în orice caz clarităţii. Aliteraţia, sub care Wagner caută să ascundă lipsa-i de talent liric atinge caricatura. Dacă vrei să te bucuri de o plăcere comică completă, trebue să citeşti pe Wagner în pasajele cu pretenţie de poezie pură, ca de pildă în „Interpretarea unui vis matinal" al lui Walter în Maeştrii Cântăreţi. De altfel nu-i faci injurie lui Wagner comparându-i proza cu a lui Hitler.

Şi tineretul a suferit seducţiunea. La începutul operei

Walkiria sunt foarte lungi monologuri. Tineretul atunci are prilej să observe decorul. Şi ce vede? O sabie înfiptă într'un stejar, invocată în cântec vreo cinci minute, apoi luminată de sus şi smulsă de erou în mijlocul unor strălucite acorduri în *do* major. Sabia acţionează asupra tineretului ca un pumnal de onoare sau un revolver. După ce fiul acestui erou se naşte pe scenă („cortina cade repede"), tânărul în sală transpune suveranitatea mondială a acestui fiu asupra lui însuşi sau asupra şefului său. Toată partea, teatrală din fire, a noului tip german, toată arta de punere în scenă, toate acele intrări, toate acele steaguri şi fanfare de astăzi aú luat modelul dela Wagner şi anume din operele sale începând cu Lohengrin şi sfârşind cu Cavalerii Graal-ului.

Ca ultim mijloc de seducţie, Wagner adaugă la dominaţia mondială şi la defilări, la fecioarele arzând de dorinţi şi la walkiriile care se lasă bărbaţilor, la caii care nechiază şi la vârfurile de foc, la aur, la sabie, la sânge, — adaugă încheierea tragică prin care se desăvârşeşte cucerirea sufletului german.

Germanul, îndrăgostit de moartea romantică, se simte măgulit văzând că zeii nu numai că se dau de-o-parte, dar la urmă dispar şi că eroii cad sub sbuciumul sufletului lor. Dacă eroii şi chiar zeii trec, aceasta înseamnează că se sfârşesc şi că fără îndoială soarta lor se limpezeşte. Germanii stau muţi de admiraţie în faţa zeilor wagnerieni, fiindcă îi transportă într'o lume de autoritate şi supunere.

Ca să-şi ţeasă muzica, Wagner a recurs totdeauna la cuvinte şi la acţiune. Muzică adevărată, adică muzică fără cuvinte n'a scris, afară de preludii şi idila lui Siegfried. N'a lăsat nimic de felul acesta, afară de cele patruzeci şi opt de măsuri foarte frumoase şi inedite; introduse în partitura lui Parsifal, ca adio către soţia sa. In acel moment era întradevăr obosit.

Actor desăvârşit, el a întrebuinţat mereu oglinda, fie ea reprezentată numai de cuvinte. Perfect regisor, a recurs mereu la sugestia tribunii de onoare, a anului jubiliar, a evenimentului excepţional. Nu numai prin teatru, dar şi prin mânuirea desăvârşită a publicităţii, fapt cu totul nou pe atunci, el a învăţat pe deţinătorii puterii în Germania dinainte de ultimul războiu cum să procedeze, — aceştia amplificând apoi de mii de ori cu mijloacele statului.

Cu neobosită încăpăţânare, Wagner repetă neîncetat acelaşi motiv, transportat de Hitler în discursurile sale şi re-

comandat în cartea sa, ca să facă lumea să creadă totul şi chiar minciuna.

Wagner n'a reprezentat o primejdie pentru Germania muziciană (a combătut pe Meyerbeer cu jumătate de succes, în contra lui Brahms n'a obţinut nici atâta), dar a îmbogăţit-o. El a redescoperit pe Beethoven şi Weber. Noutatea felului său de a conduce orchestra şi de a forma vocile a influenţat într'o măsură extraordinară maniera în care operele anterioare s'au montat în urmă. Intrigile lui cu Liszt, Bulow şi Cosima aduseră, ca orice revoluţie, multe impulsiuni noui în vieaţa muzicală.

Exceptând însă latura muzicală, Wagner a otrăvit vieaţa naţională, sau, mai bine zis, a întărit-o în slăbiciunile ei: folosindu-se în rău de legenda germanică, împingând la răzbunare, la violenţă, la stăpânirea lumii, înfrumuseţând atitudinea nesigură, punând în scenă ardoarea febrilă, convulsiunea şi strigătul de liberare. A paralizat vieaţa artistică a unei generaţii, până în 1910, când farmecul fu rupt. A pus stăpânire totuşi şi pe generaţia următoare în mod mai adânc şi mai larg, ajungând cu influenţa lui, atunci când cunoscătorii de artă îl părăseau, la micul burghez, care se trezea şi în el. Acum mulţimea se apropia, fiindcă i se da mereu concerte, marşuri, reprezentaţii de Wagner. Mulţimea îl cunoştea după ilustraţii, după uzul numelor scoase din operele sale, după reînoirea unei religii germanice, devenită din nou familiară ochilor şi urechilor prin motivele şi teatrul wagnerian. Atunci când generalul Ludendorff a creat un nou păgânism germanic n'a avut nevoie să recurgă la izvorul primitiv, ci la „Aurul Rinului" şi la „Amurgul zeilor".

In anii când pe rugul gigantic al acestui Amurg al zeilor, se ardeau în acelaşi timp, sub un fum des, muzica absolută, legenda germană şi gustul, la Paris şi la Viena se înălţau două focuri uşoare şi transparente, aprinse de alţi doi muzicanţi germani: Offenbach şi Johann Strauss. Pe Offenbach trebue să-l considerăm German doar pe sfert, căci din naştere era Evreu şi fusese crescut la Paris. Din contra, Johann Strauss era de origină mai sigură germană decât Wagner, a cărui filiaţiune precisă nu se cunoaşte. Pompoşii wagnerieni ar fi râs cu poftă de cine ar fi îndrăznit să prezică vieaţă lungă acestor operete. Şi totuşi „Liliacul" reprezintă tot atât de simbolic altă faţă a firii germane decât „Tannhauser". Dintr'un punct de vedere se pot chiar compara. Bachanala din

actul întâiu din Tannhauser şi cea din actul al doilea din Liliacul se petrec în aceeaşi atitudine de sărbătoare erotică, iar la început se aseamănă şi mai mult printr'o atmosferă de vis. Negreşit că satirii şi nimfele din Venusberg îşi pot exprima cu mai multă libertate erotismul decât doamnele şi domnii într'o serată dansantă din Viena. Tema însă e aceeaşi: dansul şi muzica în slujba plăcerilor, sgomotul făcut de o sută de perechi de îndrăgostiţi beţi. Cele două forme de coruri cântând dragostea erau noui pentru lumea în care Germanii o aduceau, — Strauss la sfârşitul unei tradiţii, iar Wagner la început. Astăzi încă ele îşi produc efectul într'o sală de operă sau într'una de bal. Excită pe auditorul sănătos şi-i pun pasiunile în fierbere. Deosebirea dintre efecte, când muzica începe a produce excitaţia, provine din izvoare deosebite ale firii germane. Germanul greoiu şi îndesat, mai ales cel din Nord, se simte sexual excitat prin fortissimi-i din Venusberg — mai ales dacă ţinem seama de textul revăzut la Paris —, jovialul German din Sud se simte îndemnat spre mângâieri. Tipul barbar al Germanului îşi închipueşte dragostea sau ca un act de violenţă germanică în contra fecioarei Brunechilda, sau ca voluptatea din serele calde ale zeiţei Venus. Pasiunea n'o înţelege. Ceea ce Wagner, în dispreţul său pentru alte culturi, numeşte „comun-omenesc" (şi mai bine ar fi zis „comun-animalic") stă faţă de fineţa austriacă întocmai ca înfierbântarea sexuală faţă de arta iubirii. Cele două tradiţi trebue să fi coexistat în Germania, ca să se fi putut naşte într'un mod atât de desăvârşit, ca să fi putut cuceri lumea şi ca să fi rămas neîntrecute aproape un secol. Strauss, al cărui tată la Viena era legat de Schubert, a încântat lumea, pe când Wagner o excită în chip periculos. Cel dintâiu, a cărui muzică pare a face parte din însăşi societatea, a adus în lume acea parte din Germania ale cărei tonuri nasc surâsul, — celălalt a deschis calea unei întoarceri către barbaria vechilor Germani.

Nietzsche (1844—1900), inteligenţa care s'a opus lui Wagner, a fost preţuit mai târziu şi mai anevoie, fiindcă nu-l poţi prinde cu ochii şi cu urechile, ci cu gândul. Nu ca poet a rămas el nemuritor, ci ca gânditor. Ca un far luminează secolul dela o extremă a coastei, pe când dela altă extremă îl luminează Goethe. Ţărmul german atâta ţine: dela unul până la altul. Nimeni nu s'a ridicat mai sus, nimeni nu poate întinde mai departe pe mare raze turnante, cum împrăştie fa-

rurile. Deşi numele lui Nietzsche va supravieţui acelora care în ajunul ultimului războiu pretindeau a fi jucat rol de seamă, ne simţim obligaţi să-l prezentăm în rea tovărăşie, căci lumea, deşi pe nedrept, îl socoteşte ca inspiratorul şi justificarea a ceea ce s'a petrecut până ieri sub ochii noştri. Ca să-l apărăm trebue, numai în câteva rânduri, să citâm din această mare minte, ca să-l ferim de atacurile prezente. Mişcarea lui Hitler datoreşte lui Nietzsche mai mult decât s'a gândit el. Ceea ce numim astăzi morala stăpânilor, supraomul, formarea unei rase superioare, educarea unei elite, înlăturarea celor slabi, se găseşte la Nietzsche şi constitue scopuri naziste. Amândouă şcolile sunt eugeniste, anticreştine şi antidemocratice. Se deosebesc însă prin aplicarea lor la Germani şi mai ales la Germanii din zilele noastre. Se deosebesc prin metoda şi lipsa de spiritualitate, precum şi prin elementul barbar. Nietzsche a murit cu patruzeci de ani înainte de apariţia discipolilor săi, de aceea nu i-a putut desaproba direct. Găsim în schimb desaprobarea în atitudinea sa faţă de noul Imperiu şi în explicaţiile amănunţite despre Germani şi rasă.

Nietzsche, romantic, filosof, istoric, n'a creat el aceste idei. Le-a găsit la scriitorii dela Machiavelli la Gobineau, dar le-a înnoit prin stilul şi limpezimea creierului său. Pe la treizeci de ani, în apogeul tinereţii, a trăit întemeierea imperiului, victoria şi unificarea patriei. Nimic mai firesc decât să fi salutat o astfel de realizare sau cel puţin mijloacele prin care s'a împlinit. Totuşi el şi-a întors ochii cu desgust dela tot ce se petrecea în ţara lui, fiindcă ceea ce-i impresiona vederea nu era spiritul, ci uniforma. Acelaşi om care, ca şi Goethe, se entuziasmă pentru Napoleon şi găsi vină Germanilor că au stat în calea concepţiilor europene ale acestuia, tot el îşi întoarse privirea dela Bismarck şi mai ales dela Germanii de sub Bismarck. „Ce duşmani — scrie el în Decemvrie 1870 — ai credinţelor noastre se nasc acum pe pământul plin de sânge al acestui războiu! Mi-e frică de mai rău, dar sunt cuprins şi de nădejdea că am să văd ici şi colea răsărind floarea de noapte a cunoştinţei din excesul suferinţei şi al fricii". Şi ceva mai târziu: „Nu mai am niciun respect pentru această Germanie, oricât de împănată cu arme ar fi. Reprezintă cea mai stupidă ,cea mai desfigurată formă a spiritului german. Nu iert pe niciunul care s'ar împăca cu astfel de stat". Dacă asemenea sentimente îi inspira lui Nietzsche un imperiu, căruia

puteai cu dreptate să-i găseşti vină în lipsa de intelectualitate, cum să nu se fi indignat el contra unei societăţi ai cărei conducători excludeau pe faţă intelectualitatea, se împodobeau mândrindu-se cu numele de „barbari" şi distrugeau „dreptul", din care Bismarck se mulţumise a smulge doar câteva pene. Să ascultăm acum pe Nietzsche vorbind despre Germani în genere, despre acei Germani care vor să găsească în el îndemnul spre putere. „Deutschtum"-ul, germanismul şi rasa fac parte din problemele asupra cărora părerea lui nu s'a schimbat niciodată vreme de douăzeci de ani. Dacă gânditorii germani au fost critici mai severi ai patriei lor decât aceia ai altor ţări, Nietzsche îi întrece pe toţi prin ascuţimea spiritului şi claritatea exprimării. El a vorbit mai aspru decât Goethe, fiindcă ura forţa externă a epocei sale germane. Iată câteva citaţii dintr'o sută: „De câte ori mă gândesc la o speţă de om, contra căreia toate instinctele mele să se ridice, ajung mereu la un German. Un neam pe care nu-l pot suporta, cu care mă simt totdeauna în rea tovărăşie, căruia îi lipseşte cea mai mică idee de nuanţe. Germanii nu-şi pot da seama până în ce grad sunt de bădărani, dar bădărani în gradul superlativ... La urma urmei mă întreb pentru ce trebue să existe Germania, dacă nu vrea, nu reprezintă, nu exprimă ceva care să preţuiască mai mult decât orice putere pe pământ... Mă gândesc la continentul negru, Africa, unde ar trebui liberaţi sclavii, în vecinătatea Germanilor de Nord... Definiţia Germanilor: supunere şi picioare lungi... Zadarnic, iată ce a însemnat totdeauna opera Germanilor. Reforma, Leibnitz, Kant şi ceea ce se numeşte filosofia germană, războaiele de liberare, imperiul — de fiecare un „zadarnic" pentru ceva care exista dinainte, pentru ceva care nu se va mai întoarce niciodată. Imi sunt duşmani aceşti Germani, o recunosc. Dispreţuesc în ei toate formele de necurăţenie a ideilor şi valorilor, toate aspectele laşităţii în faţa unui „da" ori „nu" hotărît. De o mie de ani, au transformat în meschin şi au răsturnat aproape tot ce au atins cu degetele lor".

„Cât trăieşti între Germani, să te simţi fericit dacă dai vreodată de unul care să nu sufere de daltonism şi de minciună faţă de el însuşi. două vicii scumpe Germanilor şi pe care le cinstesc cu virtuţi... Nestăpânit faţă de micile plăceri, lacom de vis, dorind să se libereze măcar la teatru de o cumpătare severă înăscută, supus faţă de superiori, gelos faţă de egali şi totuşi în fond mulţumit de sine. Germanii sunt popor

periculos, ei știu ce e beția... Adevărații Germani, mai toți, au fugit din Germania, care astăzi a devenit post slav înaintat și pregătește căile pentru o Europă panslavă".

Nu este profeția aceasta îndeajuns, la sfârșitul unui Apocalips ?

Mai vine însă și teoria rasială, al cărei precursor se pare că a fost Nietzsche. N'am putea găsi un pasaj, unde acesta, chiar urînd pe Germani, să facă elogiul rasei pure? Iată ce spune el: „Trebue să fii șarlatan sau obtuz în cel mai înalt grad, ca să ridici o chestiune rasială în actualul mișmaș european, afară doar bine înțeles dacă nu ești din Borneo.... Tocmai unde rasele se amestecă întâlnești izvor de bună cultură... Maximă: ferește-te de cei care participă la înșelătoria mincinoasă a rasismului... Germanii, minunat amestec de rase, poate cu elemente pre-ariene dominante, sunt un popor mijlociu în toate înțelesurile acestui cuvânt. De aceea mai greu îți dai seama de ei, sunt mai nesiguri, mai plini de contradicții, mai surprinzători, mai înfricoșători pentru ei înșiși, decât sunt alte popoare pentru ei. Nu-i poți defini și constitue, din cauza aceasta, disperarea Francezilor.. Streinii se miră și rămân atrași de enigma pe care le-o prezintă contradicțiile din fundul inimii germane. Adâncimea germană este de cele mai multe ori o digestie greoaie și înceată. Cum toți bolnavii cronici și toți dispepticii aspiră la confort, Germanului îi place „sinceritatea" și „cinstea". Ce ușor e să fii sincer și cinstit!"

S'a mai spus despre Nietzsche că a fost antisemit. Cităm următoarele pasaje: „E o binefacere să te întâlnești cu un Evreu ,mai ales când trăiește între Germani... Evreii sunt fără îndoială rasa cea mai tare, cea mai rezistentă și cea mai curată din Europa de astăzi... Negreșit că Evreii, dacă ar vrea, *ar putea* chiar de acum să aibă suprematia în Europa, *ar putea* chiar să stăpânească. Tot atât de adevărat este însă că nu se ocupă de așa ceva și nici nu-și fac vreun plan... Lupta contra Evreilor a dovedit totdeauna răutate, gelozie și lașitate la alții; și cine mai participă acum la ea, trebue să aibă o mentalitate de om de jos... acum când an cu an, ei se încruscresc cu cea mai bună nobilime europeană și vor constitui în curând o bună descendență trupească și sufletească. Intr'o sută de ani vor face figură distinsă, așa încât supușilor să nu le fie rușine a-i avea de șefi... La acea dată ei vor fi inventatorii și îndrumătorii Europenilor..."

Iată ce gândea Nietzsche despre Germani și despre rase. Cu asemenea sentimente și idei nu se potrivește nici cu Bismarck, nici cu Wagner. A încercat la început să se apropie de Wagner, care a și spus despre el că e singurul care-l înțelege ca lumea. Nietzsche s'a depărtat apoi de Wagner și încă înainte ca acesta să se fi îmbolnăvit, pe vremea când mintea-i lumina cu cea mai tare strălucire. El spunea despre Wagner că suferea de o boală căreia trebue să i se găsească leac, înțelegând că se gândește nu numai la el, ci la toți Germanii. Lupta lui contra lui Wagner a însemnat lupta contra Germanilor. Negreșit că și Nietzsche era și el German, în înțelesul cel mai nobil, un romantic în stare să cugete, un filosof în stare de a fi muzicant. Il desparte de Wagner claritatea, siguranța sa interioară ,lipsa la el de orice parte teatrală, echilibrul său absolut: numai caracteristici de ale Mediteranei, unde acest mare German își recunoștea patria sufletului său.

Nietzsche a cunoscut numai un aspect al lui Bismarck, fiindcă nu se cunoșteau încă documentele particulare. Ar fi putut descoperi la el ceea ce Machiavelli descoperise la Cezar Borgia. Bismarck nu era și el dictator energic, de o inteligență luminoasă, dușman al poporului? In influența operei bismarckiene, Nietzsche a văzut numai ce era anti-intelectual, nu voia să vadă în Germani pe purtătorii unui mesaj pentru istoria universală. Niciun cugetător german nu le-a dorit stăpânirea lumii, niciunul nu le-a acordat pentru aceasta atâta încredere, nici chiar Bismarck. Numai un fanatic lipsit de inteligență, ca Hitler, o putea crede.

Nietzsche și Bismarck părăsesc scena aproape în același moment, unul bolnav, celălalt concediat, și mor amândoi cu zece ani mai târziu. N'au avut discipoli. Dacă la bătrânețe, Bismarck s'ar fi înălțat moralicește, în loc să fi decăzut, poate ar fi atras mai mult atenția lui Nietzsche. Este o întâmplare curat germană ca doi Germani, cei mai interesanți ai timpului, să nu se fi cunoscut, pentrucă unul era al statului, celălalt al intelectualității, două forțe care în Germania nu se întâlnesc, ci cel mult se privesc prin geam.

Nietzsche a fost și cel mai mare stilist al secolului. Pentru a patra oară, după Walter, Luther și Goethe, a reînoit limba germană și a introdus forme latine, care se opun lui Goethe cum s'ar opune arta romană celei gotice. Se simțea la el acasă și pe munte și pe mare, întocmai ca vulturul marin, fiindcă-i trebuiau ambele elemente, ca să-și ex-

prime cântecul şi ca să se înalţe cât mai sus. Asupra ultimului secol a planat şi a sburat în înălţimile pure ale lucrului nou.

XXII.

Sfârşitul lui Bismarck a reprezentat concluzia logică a ceea ce-l precedase. Dacă boala ori moartea l-ar fi silit să-şi părăsească funcţiunea, i-ar fi lipsit relieful. In mod simbolic, două forţe diferite s'au unit ca să-l răstoarne: sus, suveranul; jos, parte din naţiune. In ultimii zece ani ai guvernării devenise de o misantropie totală. Nu mai avea încredere nici în cei mai vechi amici, afară de Americanul Motby, de care a rămas nedespărţit încă din vremea studenţiei. Fără niciun motiv şi-a oprit fiul să se însoare din dragoste şi l-a făcut să ia pe o contesă din Boemia, nepoată a unui Evreu american. A pus în practică la bătrâneţe ceea ce afirmase în favoarea încrucişării nobilimii germane cu Evreii, — ceea ce totuşi n'a împiedecat rapida degenerare a familiei Bismarck. Cinismul lui n'avea margini. Nimeni n'a ştiut vreodată dacă el iubea Germania. Oricum ar fi fost, el rămase totdeauna Prusian, ca şi regele său,

Persecută pe socialişti, constrânse mii de Polonezi, la frontiera orientală, să se transplanteze şi fu în totul dictator, fără să-i pese nici de reichstag, nici de constituţie. Rămase neclintit pe un punct: nu suportă nicio încercare de dominaţie mondială şi înăbuşi în germene orice război. Ceea ce s'a numit imperialism în Germania, a izbucnit după plecarea lui.

A fost un dictator care a depins de un suveran, dar aceasta numai de formă în ultimii zece ani şi numai din cauza vârstei lui Wilhelm: un suveran de 80—90 de ani se desparte tot atât de greu de ministrul său ca un soţ de soţie. De aceea moartea bătrânului de 91 de ani schimbă situaţia. O schimbă cu atât mai complet, cu cât fiul său, bolnav, muri după o sută de zile de domnie, în vârstă de 28 de ani.

Wilhelm II (1888—1918) a fost la început ostil lui Bismarck şi avea dreptate. Dacă ar fi ştiut mai târziu să se afirme, istoria i-ar aduce fără îndoială omagii. Guvernarea sa însă ni-l arată tot atât de ostil poporului ca şi predecesorul său romantic, Frederic-Wilhelm IV, care începuse şi el cu

câţiva paşi spre libertate, dar nesiguri. Cu uşurinţa celor mai mulţi dintre principii moştenitori, Wilhelm se aruncă în reforme şi-şi închipui că putea să rezolve chestiunea socială cu câteva decrete binevoitoare. Sub influenţă clericală, luă hotărîrea să facă pe muncitori inofensivi, aruncându-le o concesiune oarecare. Aceasta îndârjea pe Bismarck în atitudinea lui de a lua lucrătorilor dreptul de vot, sub diferite pretexte şi printr'o lovitură de stat. Să-i facă a porni la mişcări de stradă şi a trage asupra lor. Alegerile din Fevruarie 1890 au dovedit că niciunul din cei doi bărbaţi n'aveau dreptate: reformele numai aparente ale lui Wilhelm şi ameninţările lui Bismarck avură ca rezultat urcarea numărului de voturi roşii până la un milion şi jumătate şi a numărului deputaţilor până la treizeci şi cinci. A fost cea dintâi mare victorie a partidului muncitoresc în lumea întreagă.

Wilhelm aruncă toată vina pe Bismarck, de care voia să se despartă chiar dela început. L-a scos din funcţiune atât de brutal, încât nu i-a dat nici timp să se mute cu casa, şi doar bărbatul acela condusese întâi Prusia, apoi Germania douăzeci şi opt de ani. Aceasta răsturnă situaţia. De fapt toate partidele se bucurau că au scăpat de stâncă, dar le cuprinsese mustrarea de cuget, apoi găseau că e romantic să se înduioşeze de soarta lui de mâine, fiindcă fusese dat afară în mod atât de grosolan.

Mai aflară atunci de o schimbare radicală în politica externă a reich-ului, determinată de concedierea lui Bismarck, schimbare în urma căreia, prin Martie 1890, se îndruma altfel pentru multă vreme soarta Germaniei şi chiar se provoca întâiul război mondial.

De douăzeci de ani, Bismarck îşi văzuse opera ameninţată din cauza situaţiei Germaniei şi căutase să se asigure printr'un sistem de alianţe. Vechia duşmănie austriacă se reaprinsese după excluderea din reich, revanşa pentru Sadova constituia pentru tineret cuvântul de ordine, amintirea Mariei-Teresa şi a lui Frederic se amesteca cu a lui Metternich. Prietenia Austriei, ca stat, unit acum cu al Ungariei sub forma de monarhie austro-ungară, devenea mai puţin decât sigură. Era în acelaşi timp cu două tăişuri, căci alianţa cu Austria însemna alianţă cu opt popoare diferite. Influenţa ei descentralizatoare putea lucra distructiv asupra popoarelor încorporate Germaniei, Danezi, Polonezi, Alsacieni-Loreni.

Nici situaţia din Franţa nu părea mai sigură pentru Germania după întemeierea celei de a treia republici franceze. Acolo ideia revanşei, împingea pe miniştri să caute alianţe contra Germaniei. Anglia care de fapt n'a venit niciodată în conflict cu Germania părea greu de atras într'o alianţă, cu toate sforţările lui Bismarck, care încă din 1888 scrisese în acest sens lordului Salisbury.

In această nesiguranţă a Europei nu-i mai rămânea Germaniei decât un singur punct de sprijin, alianţa cu Rusia. Prietenia dintre cele două popoare era tot atât de tradiţională ca şi cea dintre prinţi. Iobăgia ţăranului rus, lipsa de reprezentanţă populară convenea de minune lui Bismarck, căruia îi plăcea să aibă de-a-face cu un ţar fără control. Intocmise astfel un ingenios sistem de alianţe, tripla-alianţă cu Italia şi Austria, în acelaşi timp o contra-asigurare cu Rusia. Bismarck zicea că „joacă cu cinci mingi".

Iată că ia puterea tânărul kaiser, care voia altceva, dar în acelaşi timp ceva mai bun. In faza din urmă a luptei dintre ei, Bismarck rănise de moarte pe kaiser, lăsând să-i cadă sub ochi ce credea despre el ţarul: că era nebun, rău şi rău crescut. Câţiva paraziţi ai curţii din Berlin pun a doua zi sub ochii ţarului nişte rapoarte mai vechi, unde se vorbea despre mişcări de trupe la frontiera rusească. Tocmai atunci Şuvalof, ministrul rus, soseşte la Berlin, ca să reînoiască tractatul dintre cele două ţări; nu pe trei ani, ci pe şase, ceea ce ar fi adus o alianţă permanentă. Kaiserul vru să justifice lovitura pe care o pregătea lui Bismarck, printr'un pericol de războiu, neexistent. Noii curtezani accentuiază tot ce se putea întoarce contra lui Bismarck. Kaiserul refuză reînoirea tractatului şi cere lui Bismarck demisia chiar în ziua aceea: s'a răzbunat astfel şi pe Bismarck şi pe ţar.

Şi ieri, ca şi azi, prin astfel de motive se hotărăşte soarta popoarelor în împărăţiile şi în regimurile de dictatură, unde deciziunile se iau între 2—3 persoane, în dosul uşilor închise. Consecinţele mondiale n'au întârziat. Ţarul, văzându-se în mod brusc izolat de Europa, a semnat după un an o primă înţelegere cu Franţa, cu toată groaza ce i-o inspira. Inţelegerea trebuia să ducă la o alianţă. Siguranţa Germaniei pierise. Timp de douăzeci de ani, statul-major german pregăti războiul pe două fronturi, tocmai ceea ce douăzeci de ani Bismarck evitase. Dacă Bismarck ar fi rămas la putere, tractatul s'ar fi reînoit, fiindcă nici umbră de motiv contrariu nu era.

Germania ar fi avut de luptat numai pe un front, ba s'ar fi bucurat şi de ajutorul Rusiei. Aliată cu Rusia, Germania ar fi câştigat primul războiu mondial, iar revoluţia rusească n'ar fi izbucnit sau ar fi fost întârziată.

Tânărul împărat care răsturnase totul se găsi la sfârşitul secolului în faţa problemei: cu ce talent îşi va satisface pasiunea de a guverna. Impăratul german avea puterea să hotărască fără control, deci ca dictator, despre pace sau războiu. Dacă era un geniu, trebuia să dovedească; dacă era modest, ar fi putut ca bunicul său, să lase pe altul să conducă.

Nu era nici una, nici alta, ci un nervos temperament german, un urmaş isteric, care voia mereu să apară cum nu era, de aceea imperiul, refăcut cu greu, condus tot atât de greu şi cu prevedere, s'a prăbuşit sub capriciile şi pretenţiile imperialului său suveran.

Cartea cincea

AGONIA SPIRITULUI
Dela Wilhelm la Hitler (1890–1940)

Câteva veacuri trebue să mai treacă până când oamenii noştri să se pătrundă de intelectualitate şi de cultură superioară ...ca să se poată spune despre ei că a trecut multă vreme de când fuseseră barbari.

GOETHE

I.

Timp de patruzeci de ani, Europa s'a bucurat de pace. Cinci mari puteri se desvoltau una alături de alta, aliate sau rivale, fără să-şi pună piedici. Expresiunea de „mare putere" întrebuinţată astăzi pentru state, cum se zice despre hoteluri „de primul rang" îngloba, ca a şasea putere, şi Italia, dar toată lumea ştia că nu reprezintă întradevăr o putere ca celelalte. Chiar printre marile puteri adevărate, două erau îndoielnice, cu toate armatele lor puternice: Austro-Ungaria şi Rusia. Cele două monarhii, cârmuite de veacuri de aceleaşi case domnitoare, treceau în faţa iniţiaţilor ca state în descompunere: Rusia, fiindcă se prezenta divizată din punct de vedere social, Austria din punct de vedere naţional. Noul secol adusese două revendicări: egalitate de drepturi în stat pentru săraci, deci pentru majoritate; egalitate de drepturi pentru minorităţile care trăiau în mijlocul unei naţiuni străine.

In timpul celor două întreruperi ale păcii între 1871 şi 1911, nu s'a tras în Europa niciun foc de puşcă, nu s'a ars nicio casă, nimeni n'a fost ucis în vechia patrie a culturii, dar

amândouă au sdruncinat situaţia internă. Anglia se lupta la sfârşitul secolului în Africa de Sud cu succese schimbătoare. Se văzu atunci cum într'o ţară cu drumuri rele, un mic popor de ţărani putea ţine piept unui imperiu mare. Milioane de spectatori au devenit atunci anti-englezi, fiindcă Anglia părea că luase rolul „barbarului". Puţin timp după aceea, Rusia se luptă contra Japoniei. Ea-şi pierdu şi mai mult prestigiul, fiind bătută. Europa văzu crescând două puteri noui mondiale: Japonia şi Statele-Unite. In acelaşi timp îşi dete seama că de atunci înainte orice războiu devine mondial, ca în veacul XVII-lea, dar de proporţii mult mai mari.

In 1910, ideile lumii despre Europa se schimbară. Anglia îşi recâştigă autoritatea morală, fiindcă acordă întinse libertăţi Burilor învinşi. Rusia de asemenea, fiindcă a acordat un fel de reprezentanţă populară şi fiindcă ţarul manifesta mereu intenţii pacifiste, premature, e adevărat, dar care i-au adus foloase tot timpul cât a domnit. Tot atunci opinia mondială se întorcea către Franţa şi se depărta de Germania. Cauza: 1) frica inspirată de gigantul german; 2) amărăciunea provocată de orgoliul său. Goethe pare a fi presimţit epoca dinaintea ultimului războiu, deoarece a scris: „Când trebue să trăieşti între Germani, suferi de cenuşiul notoriu al vieţii şi gustului lor, de lipsa lor de maniere, de sentimentele lor strâmte şi întunecate, de neîndemânarea lor în relaţiunile mai calde şi mai ales din cauza invidiei lor şi a unei oarecare disimulări în caracter... Acum s'a adăugat o nelinişte febrilă, o sete de câştig şi de succes, de aceea te revolţi la gândul că aceste boli şi slăbiciuni nu se vor vindeca niciodată şi că va trebui să le acoperi mereu cu sulemeneală". Nimic n'a stricat mai mult efectului produs de Germani sub Wilhelm II decât cuvintele cu care erau obişnuiţi, faţa cu care se arătau în călătorii, râsul lor acru, glasul tăios, glumele provocătoare. Străinii se arătau la Berlin respectuoşi, dar cu răceală; la Paris se arătau fricoşi, dar în mod prietenos. Acolo dădeau peste un popor care muncea aspru, activitate şi succes ca la New-York; aici un popor spiritual, bogat, trăind fără griji, şi simţeau că asta n'ar putea continua multă vreme. In Germania, populaţia creştea, în Franţa scădea. In Germania, ordine şi exactitate, în Franţa amândouă lipseau. Germania îşi pregătea o armată formidabilă, chipurile ca să înfrunte un atac oarecare; în Franţa ,o armată de apărare. In Germania toată

lumea asculta, aici nimeni. Acolo erai la actul II, aici la al IV-lea.

Cine să fi refuzat consideraţia unui popor ridicat atât de repede la rangul de a doua putere industrială a lumii? Cine, afară de Statele-Unite, putea să rivalizeze cu strălucita organizare germană? Când industriaşii din Essen se întorceau dintr'o vizită la Manchester, când sticlarii din Bochum se întorceau dintr'un turneu prin ţara Galilor, bându-şi apoi vinul de Rin pe proprietăţile lor, îşi băteau încet prietenul pe spate, trăgeau din pipă, surâzând printre gene, şi ziceau: „Suntem mai tari decât ei". In Anglia, totul li se părea demodat: industria, maşinile, biurourile, până şi principiile! Englezii produceau marfă bună, dar grea, când venise timpul pentru uşurinţă şi iuţeală! A fost un eveniment în istoria germană răspândirea formulei „Made in Germany", când adică produsele germane se vindeau sub inscripţie engleză în lumea britanică, după cum, nu de mult, s'au introdus produse japoneze în ţări care lucrează aceleaşi obiecte mult mai bine. La sfârşitul secolului, Germanul începu să producă ieftin, ca şi Japonezii în 1930, fiindcă în amândouă ţările lucrătorul se plătea mai rău ca în alte părţi, organizarea era mai bună şi se economiseau astfel milioanele de cheltuieli generale, fiindcă supunerea le era înnăscută şi apoi păstrată prin tradiţia războinică. Bastonul cu care pe la 1700 Regele-soldat prusian îşi formase cea mai bună oaste din Europa dintr'un popor de sclavi, nu mai era la modă în uzinele Krupp, dar îl simţiseră pe spate strămoşii atât de bine, încât spiritul de libertate se smulsese odată pentru totdeauna. Omul care turna obuzuri, care făcea să meargă meseria ţesutului sau scotea cărbuni din mină, la lumina unei lămpi chioare, slujise până atunci în armată trei ani, în cursul cărora îndurase tot felul de rele tratamente şi de pedepse, fără să fi avut cineva de zis ceva contra, afară de un deputat neputincios, al cărui discurs-acuzator nu lăsa nicio urmă. De ce?

Fiindcă lucrătorul se făcea soldat cu aceeaşi plăcere ca şi burghezul, ca şi Junkerul. Aceşti socialişti, dacă nu iubeau pe rege sau pe superiorul lor, iubeau aproape toţi pe sub-ofiţerul lor, deşi la fiecare întâi Mai sărbătoreau o doctrină care trebuia să ducă la republică. Muncitorul german, n'a dorit niciodată serios republica. Nemulţumiţi de Wilhelm II, socialiştii din Baden cerură republică, dar ca preşedinte pe Marele lor Duce. Social-democratul german nu putea ajunge

gardian de noapte, totuşi iubea serviciul militar, ca şi burghezul care nu putea ajunge ofiţer. Cântecele care-i plăceau mai mult erau marşurile militare. Le intona cu camarazii bând bere şi-şi aducea aminte de cei trei ani petrecuţi sub uniformă şi pe care amintirea îi înfrumuseţa. Cântecul cel mai răspândit printre lucrătorii germani nu era Internaţionala, ci unul al cărui refren suna:

Tineretea noastră s'a sfârşit,
Tineretea era armata.

Cea mai mare parte dintre Germani gândeau despre anii lor de serviciu militar, ceea ce cancelarul Bruning, în exil, spunea autorului acestei cărţi, vorbind despre cei patru ani de războiu: cei mai frumoşi din vieaţa sa. Caracterul German, obişnuit de veacuri la supunere şi suferinţă, nu se simte bine decât când poate sluji fără a suferi prea mult; dar când trebue să lucreze în mod independent şi luându-şi responsabilitatea, se simte lipsit de libertate.

Muncitorul german aducea în partid şi la uzină, odată cu ideia revoluţionară ,supunerea şi ordinea din anii de serviciu militar. Idealul pentru el: să ajungă un fel de subofiţer, care, în schimbul supunerii, ar fi avut sub comanda lui o duzină de oameni.

Partidul social-democrat german se prezenta ca cel mai bine organizat din lume şi cu cei mai mulţi membri: milioane, pe când partidul social-democrat francez n'ajunsese la o sută de mii. In Franţa, nevoia de libertate lucrează atât de puternic asupra oamenilor, încât ajung să devină anarhişti, nu pot suporta niciun fel de jug, nici al partidelor cu adunări şi cotizaţii stabilite. In Germania, organizaţia în formă de piramidă a statului împiedică orice aspiraţie spre libertate. Lucrătorii francezi au făcut două revoluţii într'un secol cu un mic număr de membri. Germanii au ajuns în douăzeci şi cinci de ani dela trei sferturi de milion la un milion şi un sfert, au organizat un partid gigantic, dar au dat înapoi în faţa revoluţiei şi la urmă s'au lăsat desarmaţi fără rezistenţă.

Când ochii lumii se îndreptară spre Germania, numai temperamentul german constituia pericol mondial. In Franţa, ideia de revanşă scădea încetul cu încetul, în parte din cauza politicii liniştitoare a lui Bismarck, în parte fiindcă violenţele lui Napoleon o istoviseră aproape pentru un secol. Cărţile de

şcoală, cu zece ani înainte de primul războiu mondial, înfăţişau exact războiul din 1870, ceremoniile de doliu pentru provinciile pierdute dispăruseră aproape, numai câteva familii, emigrate din Alsacia şi Lorena mai de mult, întreţineau încă vechia ură în sufletele copiilor. Franţa a încheiat întradevăr în 1906 cu Anglia o înţelegere cordială, dar fără intenţii ofensive contra Germaniei. A crede altfel, înseamnează a nu cunoaşte sufletul francez. Dovadă: dela 1870 la 1910, aproape o jumătate de veac, victoria dela Sedan s'a sărbătorit neîntrerupt în şcolile şi în universităţile germane, ca să se întreţie în tineret orgoliul unei noui victorii, pe când victoria dela Marna din 1914 nu s'a sărbătorit niciodată în şcolile franceze.

Numai oamenii nesiguri de ei înşişi se simt obligaţi să-şi pună mereu sub ochi zilele de triumf.

II.

In sfertul de veac care a precedat primul războiu mondial, forţele poporului german se măriră prin trei mişcăi.

Lucrătorii aduseră în partid disciplina din armată, plătiră cotizaţiile, manifestară, cântară, întocmai cum li se prescria. Incă din 1908 ajunseră cel mai puternic partid din reichstag, cu 110 deputaţi. Pe aceşti „roşii", cum i se zicea, bogaţii îi dispreţuiau şi urau, se înţelege dela sine. Intelectualii şedeau de-o-parte, fiindcă părea de „bon ton" să nu fii roşu. Chiar în ultimii zece ani ai Imperiului, lucrătorii n'ajunseră la mare lucru. E drept că n'au putut împiedica primul războiu mondial, dar nu din vina lor, ci din cauza prăbuşirii Internaţionalei. Când au votat mai înainte contra creditelor de războiu şi contra nouei flote, au avut de adversară întreaga burghezie, care era naţionalistă. Pare firesc Germanilor să aprobe soldaţi şi tunuri; numai contrariul e groaznic.

Pacifismul ce se năştea nu găsi răsunet în sufletul ţăranului german, dar nici într'al lucrătorului. N'a spus chiar Bebel că dacă s'ar face războiu contra Ruşilor, el ar lua raniţa în spate? Nu-şi da seama că nu se putea un războiu numai ruso-german cu sistemul alianţelor, vedea numai pe ţarul sângeros şi mulţimile ruseşti mitraliate în 1905. Ideia detronării ţarului avea precădere la el faţă de ideia detronării războiului. Poate că purtarea lui se explică şi prin viziunea

unei revoluţii mondiale, care ar fi fost să urmeze. O vorbă ca cea de mai sus a lui Bebel a făcut ca milioane de lucrători să se supună uşor instinctului războinic înnăscut la Germani. Cine vrea să se bată, găseşte repede o justificare morală.

Fiindcă lucrătorul german este la urma urmei totdeauna mai mult German decât lucrător în sentimentele sale, un partid gigantic, ca cel social-democrat german, n'a putut obţine nimic decisiv în douăzeci de ani, chiar după ce legile de excepţie se desfiinţaseră. N'a putut nici măcar să schimbe dreptul de vot întemeiat pe clase. In timpul lui Lassalle, socialiştii germani au avut o admirabilă primăvară, apoi primăvara persecuţiunii şi a exilului, dar n'a urmat vară şi de aceea toamna n'a dat roade.

A doua mişcare, ieşită din virtuţile de ordine şi supunere ale Germanilor, — avântul industrial. Au desfiinţat concurenţa, dar nu prin genialitatea conducătorilor economiei germane. Se simţeau întradevăr semi-zei, însă în loc să-şi împrumute titulaturile din Olimp sau din mitologia germană, le-au împrumutat dela statul militar, zicându-şi „General-director" şi „Căpitan de economie". Concurenţa au desfiinţat-o prin pornirea firească şi prin educaţia lucrătorului german cu nesuferita lui predispoziţie de a se lăsa distrus, — iar desfiinţarea concurenţei străine a dat avânt industriei germane. In fundul sufletului, toţi lucrătorii germani au convingerea că tunurile trebuesc preferate untului, fiindcă fără dresaj, fără supunere şi fără niciunul care să „strige", aşa ceva nu s'ar fi întâmplat. Se mulţumesc şi cu „câteva" reforme. Cu asemenea minte, un popor fabrică cei mai buni soldaţi, cele mai bune tunuri şi cele mai bune articole în serie, deci cele mai ieftine. Cu acelaşi sentiment al datoriei, fabrică de asemenea cele mai bune microscoape, cele mai bune aparate fotografice şi cele mai bune produse chimice. Pentru lucruri atât de migăloase trebue devotamentul care opreşte pe om să fugă şi-l ţine sub foc în tancul său. In amândouă cazurile, nu la patrie se gândeşte, ci la superiorul său şi la ordinul ce i s'a dat. Mâna care lustrueşte cele mai fine lentile, tot ea fabrică şi cele mai bune instrumente de războiu, tot ea le manevrează corect. Supunerea, sentimentul datoriei, condiţiile modeste de vieaţă asigură Germanului un randament maxim în industrie, ca şi în războiu. Când aspiraţia către marea piramidă a statului ajunge la forţa unei religii, supunerea şi precizia sunt garantate; iar dacă aceasta se adaugă la un instinct de războiu din strămoşi, soldatul modern apare perfect. Binoclurile Zeiss, de care ne servim la Operă, ies din acelaşi temperament ca şi atacul în contra Poloniei.

Iată-l pe acest popor pentru întâia dată unit şi victorios. Din Evul Mediu, Germanii nu mai formaseră ca acum o vastă unitate în centrul Europei. Se putea să nu se întoarcă la visurile de atunci? Ţinând seama de istoria şi firea lor, s'ar fi mulţumit doar să-şi vadă mărindu-li-se bogăţia, întocmai ca Americanii din Statele-Unite, cu care se aseamănă prin activitate? Nimic mai firesc decât ca acest popor să se lase din nou prins de vechiul său vis de stăpânire a lumii, în împrejurări care păreau că hrănesc astfel de nădejdi. Dacă Germanii ar fi aspirat numai la bani, la case, la trăsuri, la grădini din ce în ce mai frumoase, s'ar fi desvoltat liniştit; dar pentru aşa ceva trebue humor, patimi nevinovate, tocmai ceea ce lipsea nouilor „căpitani" de industrie, ca şi vechilor generali şi Junkerilor. Se lăsau stăpâniţi mai mult de orgoliu şi de nevoia de a domina, decât de dorinţa de bani. Nici astăzi nu se simt împinşi de o puternică pornire spre îmbogăţire sau spre plăceri. Un popor războinic nu gustă mulţumiri în vacanţe ori în „Week-end"-uri, el vrea să şi le cucerească. Orice i-ai oferi Germanului, pierde din valoare; trebue să-şi ia singur.

In cei douăzeci şi cinci de ani dinaintea ultimului războiu mondial, această patimă a dus la mărirea armatei şi la întocmirea unei flote puternice, fiindcă totul tindea spre atacul vecinului şi către cuceriri. Trebuia pregătită însă starea de spirit corespunzătoare în popor şi s'a reuşit: s'a creat legenda încercuirii germane. Repetată zilnic zece ani de zile, ea se adoptă, ca toate legendele. Această a treia mişcare hotărî viitorul Germaniei. Nu era vorba de „un popor fără spaţiu", căutându-şi expansiunea, fără care se înăbuşa; dovadă comparaţia cu Belgia. Populaţiunea acesteia, de două ori mai deasă decât a Germaniei, a trimis în colonii numai câteva mii de oameni, iar ţara se socotea de toţi bogată chiar înainte de dobândirea statului Congo din Africa. Altă dovadă: bilanţul pasiv al tuturor coloniilor germane, care au costat mai mult decât au produs. Anglia are cele mai multe colonii, ea, după o veche tradiţie, îşi trimite bucuroasă copiii peste mări, totuşi şi-a păstrat în patria-mamă o desime de populaţie mai urcată

decât a Germaniei; în acelaşi timp a ajuns mai bogată, şi nu mai săracă decât ea.

Hasse, membru al reichstagului şi preşedinte al Asociaţiei Pangermanice, a publicat în 1895 cartea „Germania-Mare şi Europa centrală pe la 1950”, în care prevesteşte: 1) războiul ruso-german, victoria Germaniei, anexiunea Balticei; 2) Evreii şi Slavii vor fi expulsaţi din Germania şi trimişi în Polonia şi Rutenia; 3) Germania-Mare va cuprinde: Olanda, Belgia, Elveţia Germană, Austro-Ungaria; 4) Regatul Poloniei, Rutenia, România şi o „Serbie mărită”, aveau să depindă economiceşte de această Germanie-Mare. O sută treizeci şi unul de milioane de oameni, pe lângă cei optzeci şi şase de milioane de locuitori ai ţării. Şi asta se cerea numai cu cincizeci de ani înainte de Hitler.

Doi străini stabiliseră că Germanii reprezentau cea mai bună rasă din lume, importantul François Gobineau şi neînsemnatul Englez Houston St. Chamberlain, doi oameni slabi şi bolnavi, care puseră în idealul supraomului blond şi radiant tot ce le lipsea lor. Gobineau explica, în legătură cu Suedezii, că nu putea rămâne la ei, deşi-i preţuia în gradul cel mai înalt, fiindcă suferea de frig. Ideile lui Chamberlain, întemeiate pe rasă şi wagnerianism, exercitară o puternică influenţă prin 1900. Autorul a primit numeroase şi pasionate scrisori de mulţumire, între ele şi două dela Wilhelm II şi Hitler. Pe acesta chiar l-a numit Chamberlain, înaintat în vârstă, executorul său testamentar.

Li se oferea, în al doilea rând, Germanilor, pentru liniştea lor metafizică, cultură. Odată a invocat-o chiar în reichstag un ministru de războiu prusian, generalul Falkenhain, când a spus: „Dacă progresele culturii trebue să ducă la clătinarea încrederii în armată, când vom face războiu, atunci să dăm dracului cultura!” Incolo, cuvântul „kultur” sta înscris cu litere mari pe ecran. In numele ei, Uniunea Marei-Germanii, precursoarea naziştilor, înfiinţată pe la 1900, cerea într'un apel public „anexiunea Olandei, a Belgiei, a părţii germane a Elveţiei şi a Austriei”.

Alături de cei doi eugenişti, stau un istoric şi un general. Enric de Treitschke predicase, cu jumătate de secol înainte, războiul, cum ai predica o filosofie şi exercita încă influenţă asupra discipolilor. Ascultaţi-l ce spunea: „Numai epocile adormite şi epuizate primesc ideile de pace!” Karl von Bernhardi merse mai departe: ca bun general de cavalerie, ga-

lopa. Cărţile lui exercitară şi ele o influenţă adâncă asupra Germanilor luminaţi de pe la 1910 încoace, iar lumea sta şi asculta pe acest general prusian, predicând războiul practic şi teoretic.

Având în vedere situaţia lui, ceea ce spunea, îmbrăca un caracter oficial; iar având în vedere pe editorul său, acelaşi ca al lui Goethe, un caracter literar. Chiar prin stil, cartea lui, „Viitorul Germaniei”, apărută în 1912, seamănă în parte cu cartea lui Hitler, deşi condeiul lui Bernhardi, aleargă mai uşor. Numai că pe atunci nu puteai lua pe faţă în râs dreptul şi cultura, din contra erai la adăpost dacă le travesteai cât de grosolan. Generalul de cavalerie scrie: „In Statele-Unite, preşednitele Taft a propus formal convenţii de arbitraj între diferitele state. Să împiedicăm succesul unor asemenea sforţări. Să dăm războiului, în faţa opiniei publice, justificarea sa morală. Să-i recunoaştem la justa-i valoare înalta-i semnificaţie ca factor puternic de cultură. Războiul pentru scopuri ideale sau pentru afirmarea de sine a unui popor nobil trebue să fie înfăţişat tru afirmarea de sine a unui popor nobil trebue să fie înfăţişat nu ca ceva barbar, ci ca expresia culturii celei mai înaintate. Războiul scoate în evidenţă cele mai nobile aspecte ale naturii omeneşti. Brutalităţile şi injuriile personale pier în faţa idealismului colectivităţii. Un războiu cavaleresc, dus cu arme leale, constitue o formă de luptă mai morală decât cea dusă de un adversar cu ajutorul aurului şi al intrigei, în numele păcii. Numai când se pune problema războiului, naţiunea îşi manifestă toată fiinţa sa. Convenţiunile de arbitraj ar corupe în deosebi pe un popor plin de aspiraţii, ca cel german care nu şi-a atins apogeul naţional, nici pe cel politic şi care trebue să-şi urmărească desvoltarea puterii pentru împlinirea misiunii culturale, putere care se va justifica prin cele mai mari bunuri ale omenirii”. După ce evocă umbrele lui Kant şi Goethe, ca să probeze că stăpânirea lumii de către Germania se potriveşte cu destinul său, cavalerul, din înălţimea calului, arată şi motivele practice care îndreptăţesc dominaţia Germanilor. Populaţia lor creşte anual cu un milion, pe când cea franceză rămâne staţionară, de aceea au drept „să reguleze definitiv socotelile cu Franţa”.

Sunt mai puţini Englezi (45 de milioane) decât Germani, totuşi prin cruzime au cucerit a cincia parte a pământului. Ruşii şi Polonezii atâta cultură au câtă au luat dela Germani, trebue deci să-i conducă aceştia. Ne temem de a-

mestecul de neamuri din Polonia, de aceea să plantăm Germani. Belgia stăpâneşte Congo numai pe un drept formal şi n'a exercitat acolo nicio influenţă culturală, „a pierdut prin urmare dreptul moral al posesiunii şi se pune chestiunea dacă din punct de vedere al dreptului omenesc superior convine să-i mai lăsăm sus-zisa posesiune". Prin surplusul său de populaţie, Germania şi-a creat un drept moral de a stăpâni pământuri, pe care, de altfel, alte ţări le jefuesc. Iată câteva din scopurile ideale ale poporului cavaler. Şi tonul îndrăzneţ îl găsim la generalul de cavalerie: ne putem alia cu Anglia, cu condiţia „să primească dinainte expansiunea puterii germane pe continent şi să se retragă imediat din Inţelegerea Cordială". Rămânea de spus un cuvânt şi în chestiunea nerespectării tractatelor, principalul articol de credinţă al Germanului de astăzi. Generalul, ca îndrăzneţ cavaler, a încercat, acum treizeci de ani, să lumineze problema: „Nu poţi cere unui stat să-şi pună în joc existenţa pentru a-şi respecta o obligaţie formală de drept, atunci când poate obţine acelaşi lucru pe căi mai bune şi mai sigure". Aceasta se chiamă filosofia politică a calului.

Generalii pedeştri îşi făceau planurile fără a mai ţine seamă de cultură. Vestitul Schliefen, considerat ca strateg de primul ordin, poate fiindcă planurile nu i s'au executat întocmai, conjurase statul său major ca să atace în toate cazurile, fiindcă aşa procedaseră şapte şefi de armate în cele optzeci şi trei de câmpuri de bătaie ale istoriei. Planul său devenise clasic, timp de douăzeci de ani nu s'a mai schimbat, aşa încât în statul-major cel mai activ din Europa uitaseră să se mai gândească la materiile prime. Acest plan, el singur, înlesnea să întrevezi eşecul german, fiindcă prevedea atacul prin Olanda şi Belgia şi trebuia să ţină seama de intervenţia Angliei. Deşi Ludendorf în memoriile sale din 1912 a indicat în mod expres această condiţie pentru victorie şi a făcut aluzie la adversari atât belgieni, cât şi englezi, nu găsim în niciun plan oficial pusă clar chestiunea: cum să se apere contra Angliei? Publicaţiile făcute de republica germană ne permit azi să stabilim totul, ca şi cum ar fi o problemă de secole. Cuvântul de ordine al şcoalei de războiu germane era: „Să nu se permită politicii să aibă vreo influenţă asupra conducerii războiului". Intâietatea factorului militar în Germania sau, mai bine, istoria Prusiei a creat această

situaţie specială: kaiserul ,cancelarul şi statul-major nu discutau împreună nici măcar o chestiune vitală pentru poporul german. Prinţul Bulow a afirmat autorului acestei cărţi că i se dase trei planuri posibile de atac, printre care şi cel prin Belgia, dar fără ca să poată alege. Planul de războiu era hotărît şi considerat de neschimbat; deci nu situaţia politică decidea felul cum trebuia dus războiul, ci politica rămânea să fie condusă după planurile de războiu. In lumea întreagă nu se mai găsea al doilea stat-major care, ca cel prusian, să fi atârnat nu de ministrul de războiu, ci direct de suveran. Dintr'o asemenea dogmă, stabilită de Schliefen şi de Moltke, rezultă că, în caz de războiu, guvernul se afla sub dependenţa absolută a generalilor. Casa roşie a statului-major-general parcă ar fi fost, pentru Berlinezi, de obiceiu batjocoritori, de altfel ca şi pentru ceilalţi Germani, un fel de oracol dela Delphi; iar cine intra, cu bandă roşie la pantaloni şi cu harta sub braţ, apărea cu aureolă de preot. Sentimentul acesta, adânc pătruns în popor, mărea dispreţul militarului pentru civil. Cel mai mic locotenent se considera copil de suflet al preotului cu bandă roşie şi privea la civili din înălţimea superiorităţii sale. Putem găsi ceva simbolic pentru imperiul german în faptul că imobilul roşu al statului-major se afla pe Piaţa Regală în faţa reichstag-ului şi că dispreţul mergea totdeauna dela cel dintâiu la cel din urmă şi niciodată în sens contrariu.

Memoriile tuturor naţiunilor sunt pline de deosebiri de vederi, în timp de războiu, între miniştri şi generali. Numai în Germania, generalul trata pe omul politic cu aerul de superioritate al compozitorului către libretist, acesta din urmă trebuind să prezinte un libret provizoriu şi supus la modificări. Şeful german de armată continuă şi azi să aibă aceste sentimente, întreţinute de încrederea poporului în profesiunea de militar.

Când Germanii invadară Belgia în 1914, statul-major era sigur de aprobarea întregei naţiuni. Nimeni n'a protestat. Cugetătorii cei mai distinşi stinseră numai decât simţul lor critic şi conchiseră că dacă aşa a poruncit statul-major, apoi aşa trebuia să fie pentru obţinerea victoriei. Asemenea stare de spirit trebuia negreşit să pună guvernul sub călcâiu şi să înalţe pe generalii Ludendorf şi Hindenburg la dictatură.

III.

Tinereţea lui Wilhelm a fost mult întunecată de duşmănia faţă de mama lui, cum s'a întâmplat cu Luther şi cu Bismarck. Şi aici tot din partea mamei au venit responsabilităţile. Această fiică a puternicei regine Victoria s'a simţit înjosită între Prusieni, pe care-i socotea barbari. Să mai adăugăm că ambiţia sa n'a fost satisfăcută, deoarece bunicul ei, căruia avea drept să-i urmeze la tron, atinse aproape vârsta de o sută de ani din poveşti. Işi mai dădea seama că era mai deşteaptă decât bărbatul. La toate aceste surprize, se mai adăuga una, a avut pe fiul mai mare atins de o infirmitate, care decepţiona idealul sportiv şi sănătos al Englezoaicei Victoria. Mama a împărtăşit prejudecata prusiană, care cerea ca un rege să fie înainte de toate soldat. De aceea prinţului i se dete, cu cruzime, educaţia potrivită, fu învăţat, ca orice ofiţer, ba mai mult, să înnoate, să călărească, să facă scrimă, să tragă cu puşca, cu toate că avea braţul stâng mai scurt şi greu de folosit. Tinereţea exercita o influenţă de două ori fatală asupra caracterului său. Prinţul prinse ură contra mamei sale, care-l silise să-şi simtă inferioritatea, deci şi contra convingerilor ei, convingeri liberale. Prinţul deveni reacţionar. Starea sa de slăbiciune îl făcu să vrea să pară ceea ce nu era, un actor care juca mereu pe omul tare, pe soldatul războinic: când punea o primă piatră, apăsa cât mai tare cu putinţă, ca să-şi arate puterea (a braţului drept, ascunzându-şi pe cel stâng). Dacă, luându-se în seamă inferioritatea lui, dar şi luminoasa-i inteligenţă, i s'ar fi dat altă creştere, făcându-se din el un intelectual, nu un militar, Germania ar fi avut probabil un suveran romantic, puţin întunecat, dar cel puţin n'ar fi tins la războiu. Suveranul se temea continuu să nu-l ia lumea drept fanfaron sau slab. Alocuţiunile-i sgomotoase, discursurile-i de trompetă, svârlite asupra lumii timp de un sfert de veac, constituiau numai teatru. Din fire era fricos, după cum ne mărturisesc prietenii săi cei mai de aproape. Tragedia braţului n'a schimbat nimic din istoria lumii, dar a făcut neurastenic pe un suveran, de ale cărui sentimente şi purtări atârnau multe în lume. Vom înţelege mai bine lucrul, dacă vom compara pe Wilhelm cu Roosevelt, care, tot dintr'o infirmitate, a ajuns la contrariu: şi-a făurit un caracter tare, cu care nu fusese înzestrat înainte de infirmitate, venită la vârsta de

patruzeci de ani. In orice caz, preşedintele avu posibilitatea să-şi facă singur educaţia, fapt nepermis lui Wilhelm şi care-l scuză. Părinţii ar fi trebuit să-i explice că nu-i ruşine să te simţi înclinat numai către o formă de activitate, cât de sănătos ai fi şi cât de inteligent. Sentimentul acesta de inferioritate, care la Wilhelm venea din cauze fiziologice, îl vedem arătându-se a doua oară la urmaşul său. Nu e fără însemnătate să constatăm că la Germani s'au urmat ca suverani bărbaţi neurastenici şi că ei s'au simţit mulţumiţi.

E drept că Wilhelm şi-a ascuns toată vieaţa infirmitatea. Priviţi la poza pe care şi-o lua în toate fotografiile, la miile de recepţii, de care acest împărat, căruia îi plăceau şi călătoriile, nu s'a săturat niciodată. Niciun preot, niciun curtezan, niciun profesor n'avea voie să dea a se înţelege infirmitatea împăratului, în loc să se fi învăţat naţiunea germană să admire pe un om care cârmueşte în ciuda slăbiciunii sale fireşti, — aşa cum s'a făcut cu actuala generaţie americană. Numai după ce autorul acestei cărţi a descărcat pe kaiser in ochii lumii, acesta şi-a publicat curând memoriile, unde povestea cât de groaznică i-a fost tinereţea. Faptul n'ar avea importanţă, dacă n'ar concorda cu nestatornicia în genere a caracterului german. Asemenea împrejurări scoaseră în lumină şi simbolizară, odată mai mult, în cel dintâiu om al naţiunii natura brutală, sgomotoasă şi exigentă a Germanului.

La moartea tatălui său, când Wilhelm se află pe neaşteptate la vârsta de douăzeci şi opt de ani în fruntea marei puteri create de Bismarck, nu era de loc copt pentru astfel de rol. „Din cauza lipsei de maturitate a fiului meu — scrisese tatăl cu doi ani înainte — şi din cauza vanităţii şi a ideii exagerate despre sine, mă simt obligat să atrag atenţia asupra primejdiei de a-l lăsa chiar de acum să se ocupe de chestiunile externe”. Puterea făcu pe tânărul suveran cu firea sa nervoasă aproape să iasă din limitele normale. In câteva rânduri sfetnicii săi de aproape se întrebară dacă suveranul nu va avea o boală mintală ca unchiu-său şi dacă n'ar trebui instalată o curatelă. Miniştrii şi curtezanii, care-şi publicară mai târziu scrisorile, judecaseră tot aşa atunci când suveranul ajunsese la treizeci şi doi de ani, apoi la treizeci şi şapte, apoi la patruzeci şi patru. Deosebit de acestea era dotat, avea inspiraţii, atrăgea prin amabiltiatea sa, când vrea, şi, în bunele lui momente, unea judecata mamei sale engleze cu atitudinea tatălui într'un fel care-i atrăgea multe simpatii. Ca-

racterul se aseamănă cu al lui Hitler: amândoi leneşi, spre disperarea colaboratorilor, revenindu-şi rar şi atunci muncind febril, străluciţi oratori, histrioni, iubitori de pompă, cu trebuinţe personale reduse din cauza lipsei de cultură, vorbind cu pasiune în public despre artă, fără s'o cunoască, şi dându-se de mari cunoscători, plini de sentimente mistice şi invocând pe Dumnezeu. Amândoi se simţeau „aleşi", se declarau psihologi şi făgăduiau poporului timpuri mărețe, în acelaşi timp medium-uri şi actori, sugestionabili şi lacomi de publicitate, pe scurt adevăraţi şarlatani. Deosebirea: Wilhelm foc de paie, Hitler flacără distrugătoare, fiindcă cel dintâiu purta în el amărăciune din cauza eredităţii, iar cel de al doilea din cauza luptei. A urmat de aici că Wilhelm manifesta şi sentimente amabile, pe când Hitler numai ură. Altă deosebire: unul a crescut în putere şi bogăţie fără griji, celălalt a fost crescut ca un nenorocit şi a trăit cu preocuparea neîncetată să nu piardă din nou câştigurile la care nu se aşteptase. Incă din 1890, unul din confidenţii lui Wilhelm, la vârsta de 30 de ani, scria acestea, aplicabile şi lui Hitler: „O singură gândire îi stăpâneşte toate faptele: poziţia lui proprie, dorinţa de a fi popular. Apoi grija de siguranţa personală şi o cochetărie care creşte mereu. Nebun după ovaţii, nimic nu-i place atâta ca mulţimile urlând aclamaţii. Foarte convins de propria-i capacitate, dar în aceasta se înşeală, adoră linguşirile. Câştigă inimile oriunde ajunge, dar nu stă mult". Ura de înamorat către Anglia, care i-a condus toată politica şi a constituit una din cauzele primului războiu mondial, a moştenit-o şi Hitler, deşi n'avea în el sânge englezesc.

Wilhelm s'ar fi putut desvolta în sens mai bun, dacă n'ar fi fost învăluit în nori linguşitori de către Germani, a căror nesiguranţă egala pe a sa. Seria linguşitorilor pe care-i găsi în drumul său timp de douăzeci şi cinci de ani a dispărut numai cu fuga lui. In orice împrejurări te loveai de ei, ceea ce dovedeşte din nou lipsa de conştiinţă de sine în caracterul german, care în cursul veacurilor şi-a corupt regii. Linguşirea începea de sus dela Junkeri şi conţi şi se termina la valet, care numai prin uniformă se deosebea de înalţii funcţionari. Şi alţi regi se înconjurau de linguşitori, dar în toate istoriile s'au găsit oameni care au spus regilor adevărul, chiar în Germania, cu începere dela Luther. Nouii Germani însă, pe care imperiul îi orbise şi banii îi corupseseră şi cărora importanţa în lume le sucise capul, se entuziasmară timp de douăzeci şi cinci de ani de Wilhelm al II-lea. Dacă acesta ar fi candidat la prezidenţia republicii, i-ar fi dat voturile cu acelaşi avânt ca şi lui Adolf Hitler treizeci de ani mai târziu. Se spune despre un conte că a cerut împăratului graţioasa autorizaţie pentru vacile lui de a purta clopote la fel cu ale vacilor imperiale; despre un Junker că a ceurt permisiunea să graveze în granit litere de aur, după o vânătoare: „în acest loc, M. S. a ucis un fazan alb, a cincizeci de mia victimă a Serenisimului". Unii predicatori, chiar de faţă cu kaiserul, îi lăudau în biserici virtuţile. Unii ambasadori spuneau cele mai neadevărate amabilităţi pentru kaiser din partea regilor pe lângă care se aflau acreditaţi. Unii generali, în timpul manevrelor imperiale, întrebuinţau sute de procedeuri secrete, ca să lase, în momentul decisiv, să câştige armata comandată de kaiser. Generalul Mackensen sărută mâna cu mănuşi a împăratului şi introduse obiceiul în armată.

Zeci de ani, împăratul n'a ştiut ce se spunea în presă neplăcut despre ţara sa, fiindcă i se ascundea adevărul. Trimişii în străinătate erau ţinuţi în curent prin telegramă despre notele puse de împărat pe rapoartele lor, ca să se conformeze mai bine în rapoartele următoare. Ambasadorul Speck von Sternburg, într'un discurs public la Washington, spunea despre împărat că „era cea mai vastă inteligenţă universală din lume, om în acelaşi timp tehnician şi industriaş desăvârşit, autor de artă şi muzician". La porţile oraşelor, în faţa primăriilor, primarii în ţinută, fără paltoane şi cu lanţul de aur la gât, primeau tremurând de frig pe suveranul îmbrăcat în blănuri şi-şi chinuiau gâtul ca să-i adreseze discursul de bunăvenire, pe care el îl asculta dela înălţimea calului. Administratorii moşiilor îl informau că vacile îi dedeau patruzeci de litri de lapte pe zi, fără să-i fi spus însă că-i aduceau din altă parte. Profesorii se arătară mai rău decât ceilalţi şi printre ei oameni celebri ca Slaby, Harnack, Doerpfeld, Bode, care se topeau de admiraţie auzind pe împărat spunând în propriul lor domeniu ştiinţific absurdităţi. Unul din spiritele conducătoare ale timpului, Denssen, a scris: „Impăratul ne va duce dela Goethe la Omer şi Sofocles, dela Kant la Platon", iar Lamprecht, vestitul istoric german, îl numea încă în 1912, într'o scriere cu caracter cu totul special, „o personalitate inspirată de secole de o voinţă puternică, căruia domeniul predestinat al artistului creator îi va fi totdeauna deschis".

Excepţie demnă de relevat printre profesori: Mommsen. Acesta i-a ţinut piept de faţă cu martori, când kaiserul crezuse că a descoperit o veche cetăţue romană. I-a dovedit lipsa de temeiu a descoperirii. Tot astfel, un Freiherr von Levetzov a replicat kaiserului, când insulta la masă cu invitaţi pe oamenii din clasa sa. Rar intelectualii stricau corul adoratorilor. Aşa Quidde scrise o satiră istorică, Fulda o piesă satirică despre împărat, iar sculptorul Gaul refuză să aşeze deasupra unei statui a împăratului un vultur sburând. Unii ziarişti socialişti îndrăzneau să spună adevărul, dar ajungeau la închisoare. Numai doi luptători s'au găsit contra bizantinilor: „Simplicissimus" şi Maximilian Harden. Simplicissimus, ai cărui poeţi şi desenatori făcură regimul ridicul, iar Harden n'a încetat timp de douăzeci de ani să-i aducă cele mai strălucite şi adânci critici. Activitatea sa — comparabilă cu a lui Karl Kraus la Viena — reprezintă o valoare unică şi a pregătit spiritul cetăţeanului german pentru revoluţie.

Numai odată poporul german a părut că se ridică în contra kaiserului, în Noemvrie 1908, tocmai zece ani înainte de a-l părăsi. Iată faptele:

In timpul manevrelor, Wilhelm, vorbind cu un căpitan englez, l-a pus în cunoştinţă despre nişte sfaturi pe care i le-ar fi dat bunicei sale engleze, regina Victoria, în timpul războiului cu Burii. Wilhelm ar fi oferit bunicei planuri de luptă, cu ajutorul cărora Lordul Roberts ar fi câştigat războiul. Acest interview, fără să fi fost revăzut de cancelar, a apărut la Londra. Interviewul conţinea şi ironii usturătoare la adresa Englezilor. Rezultatul: Englezii furioşi, dar şi Germanii nemulţumiţi. In presa germană, în reuniuni, în conversaţii particulare, în toate straturile sociale se iscase aproape revoltă contra flecărelii kaiserului. Fără războiu, nici înfrângere ,fără legi de excepţie şi fără măsuri poliţieneşti, numai în virtutea eternei sale uşurinţe, poporul german se simţea înşelat de kaiserul său. Wilhelm putea fi silit atunci să abdice, s'a gândit chiar el, dar l-a împiedicat fiul său. Numai Junkerii se gândiseră la aceasta. In reichstag, cancelarul a trebuit să-l apere, deşi cu jumătate gură, iar moţiune nu s'a votat, deşi câteva discursuri s'au rostit. Cetăţeanul german a ţinut, şi de data aceasta, la ordine şi autoritate. După două săptămâni se uitase totul. In schimb, kaiserul afişă dispreţ. Organiză la un prinţ dintre amicii săi petreceri comice şi

publică zilnic buletine despre faptele şi atitudinile lui. Germanii se speriaseră de îndrăzneala lor, ca şi în 1848, deteră înapoi şi lăsară să cârmuiască mai departe acelaşi om, cu acelaşi regim şi — câtva timp — cu acelaşi cancelar, până când războiul nu se mai putea evita.

IV.

Pe când ştiinţa şi tehnica germană se prezenta cu mari valori — Roentgen, Ehrlich, Einstein, Planck, Diesel, Zeppelin — literatura şi arta, sub regimul lui Wilhelm II, rămaseră în urmă. Niciunul dintre gânditorii, scriitorii sau artiştii, care se manifestară atunci, n'au trecut la posteritate. Niciunul dintre ei nu deveni spirit diriguitor al Germaniei. S'au uitat de-o-potrivă, chiar de acum, numele celor care s'au bucurat de mai multe reprezentaţii, tiraje, numele celor mai mult citaţi, fie că au aparţinut „stângii", fie „artei moderne" sau artei oficiale. Şi Hauptmann şi Wildenbruch. Până la primul războiu mondial, Germanul care gândea îşi primea directivele dela străini, Tolstoi, Zola, Ibsen, Bjornson, Shaw. După războiu, profesori curajoşi şi plini de duh, ca Max Weber, şi câţiva jurnalişti, n'au exercitat influenţă. Revoluţia germană s'ar fi născut şi ar fi dispărut, cum a şi dispărut, chiar dacă nicio carte nu s'ar fi publicat pe atunci. Nici afară din Germania nu s'a resimţit vreo influenţă pentru evoluţia lumii, deşi în cei din urmă douăzeci de ani s'au tradus în principalele limbi mult mai multe cărţi germane decât înainte. Cartea lui Spengler „Decadenţa occidentului" constitue o excepţie, a cărei influenţă, de altfel, a fost negativă.

După 1900 au apărut şi câţiva adevăraţi poeţi, mai ales Dehmel şi Hofmannstahl, dar numai unul dintre ei a contribuit la formarea sufletului german: Stefan George. Puţin citit, îşi formă un mic cerc, la început pur estetic, dar care puţin câte puţin trimise misionari în universităţi şi chiar în ministere. Consacrat Germaniei invizibile, cum făcuseră altă dată Klopstock şi Hoelderlin, iar — în ce priveşte pe Germani — tot atât de sceptic ca şi aceia, el ocupă un loc unic în noua istorie germană, loc care avea să devină tragic în urma unei greşeli fără precedent. Naziştii, care pierduseră pe Nietzsche cu treizeci de ani mai înainte, se impresionară de supra-oamenii cântaţi de George şi-i oferiră demnitatea de mare preot în

noul lor stat. A fost de ajuns ca poetul să vadă un portret al „Fuehrer"-ului lor, ca să se întoarcă cu groază. Vrând să-l constrângă, bătrânul, fiind și bolnav, fugi noaptea din Germania. Muri puțin timp după aceea în exil, ca Platen. Cele douăsprezece plăci de granit ale mormântului său la Muralto, în colțul cel mai de Sud al Elveției, înconjurat cu lauri, ne aduc aminte de mormintele poeților și profeților care din pricina ideilor lor trebuiră să fugă din Germania. Ștefan George însă reprezintă primul caz când un poet a plecat dintre barbari, fiindcă voiau să-l încoroneze.

Germania lui Wilhelm rămase totuși în fruntea culturii într'o formă de artă. In vremea acestui actor, scena germană a cucerit un loc, fost până atunci al Franței. Viena, și ea, rămase, în ce privește Opera, orașul cel mai muzical din lume. La Berlin, însă, doi oameni au creat o artă nouă a punerii în scenă, care a întrecut cu mult ceea ce produceau până atunci autorii dramatici germani: Brahm, care s'a servit de noui modele rusești: el era realizatorul; Reinhardt a adus Germanilor, între alte opere, un Shakespeare nou, a cărui prezentare scenică însemnă tot atât cât traducerea lui Schlegel, apărută cu o sută de ani mai înainte. Dacă exceptăm pe Richard Strauss, aceasta a fost singura cucerire mondială făcută în ultima jumătate de secol și care să fie curat germană. Zeppelin, al cărui succes universal îl putem compara cu acesta, pieri la sfârșit în foc și în aer ca un vis german.

Pe când pretutindeni, nu numai în Germania, artele creatoare păleau, iar virtuozii triumfau, cel dintâiu loc în muzică tot Germanilor le reveni, conform cu vechia lor misiune. Șefii de orchestră, cântăreții, soliștii duseră numele german în lume. Richard Strauss stă în frunte, ca cel mai mare virtuoz al timpului său; cu mijloace fermecătoare ,el restrânse wagnerianismul în marginile sale și feri definitiv tineretul muzicant.

V.

In Austro-Ungaria, dela faimoasa ajustare din 1867, cele șapte populațiuni de sub Habsburgi erau guvernate de două dintre ele: Germanii și Maghiarii. Cu toate acestea, populațiunile aveau reprezentanți în reichstag: Cehi, Ruteni, Slovaci, Sârbi, Croați, dar foarte rar în guvern. Membrii germani și unguri se recrutau mai totdeauna din nobili, de aceea de fapt până la primul războiu mondial, o duzină de familii de Junkeri domneau peste cincizeci de milioane de oameni. Prin formule totdeauna noui, căutau să se stabilească înțelegere în chestiunea limbii din funcțiunile publice și din armată. Tocmai pe această chestiune monarhia s'a înecat până la urmă. Ceea ce s'a putut și se poate în Elveția, unde trei limbi se respectă pe un spațiu mic, nu s'a putut la Viena și aceasta pentrucă Franz-Iosif se prezenta anume ca „prinț german". Egoist, mărginit și autocrat, bătrânul împărat nu s'a putut decide să aleagă una dintre cele două căi salvatoare pentru monarhie. S'ar fi putut întoarce la o monarhie absolută à la Metternich, ceea ce însemna să meargă contra curentului, e drept, dar ar fi avut meritul logicei și ar fi durat câtva timp, ca în Rusia. Și-ar fi putut transforma imperiul într'o federație de state independente, cu un stat monarhic în frunte, în felul imperiului britanic dinainte de războiu. Tocmai la ce se gândea succesorul său Franz-Ferdinand.

Germania se aliase cu această structură în descompunere, al cărei sfârșit se trâmbița în toată Europa; aliată în felul lui Wilhelm al II-lea, adică cu sentimente... adevărate. Unul din împărați oferea celuilalt ceea ce se chiamă de obiceiu credința Nibelungilor, adică aceea care se călca totdeauna. Numai că, în cazul nostru, nu Germanii, ci Austriecii o călcară, surprinzându-și în 1908 aliații prin anexiunea Bosniei.

Wilhelm, care credea sincer în misiunea divină a prinților, se apropiase de țar prin legături strânse, mai ales de când Niculae, atins de slăbiciune nervoasă, se suise pe tron. Sovieticii au publicat scrisorile destul de comice schimbate între cei doi împărați, prin care, deși își ziceau prietenește Nicky și Willy, căutau să se tragă pe sfoară, slabul German și mai slabul Rus. In 1905, țarul, încă zăpăcit de înfrângerea suferită din partea Japoniei, s'a întâlnit cu împăratul la Bjorco în Nord și a semnat un tractat secret defavorabil, pe care puțin timp după aceea ministrul țarului l-a anulat.

După ruptura fatală a tractatelor ruso-germane, despre care am vorbit la sfârșitul cărții IV-a, urmată de concedierea lui Bismarck, Rusia s'a întors către Franța și avea să lupte alături de ea contra Germaniei în primul războiu mondial. Această „încercuire" o provocase Wilhelm prin greșala sa. Când a încercat să se sprijine pe Italia, știa — sau în orice caz știau alții — că vechia ură a Italiei contra Austriei mai

dăinuia şi că Tripla-Alianţă se putea menţine numai cu mari sacrificii din partea Austriei.

Faţă de această împărţire a Europei, unii prieteni ai ţarului propuseră un tribunal arbitral. Germanii reacţionară în felul lui Bernhardi: luară propunerea în râs. Numai câţiva bărbaţi, fără mare influenţă, îndrăzniră să spere în 1898 că ar putea începe la Haga o fază nouă în istorie. Să renunţi la arme? Să primeşti ca locul bătrânei săbii să-l ia o sală de judecată? O femeie, nobila baroană de Suttner, a încercat ani de zile să lupte pentru pace, dar din partea Germanilor întâlni epigrame şi discursuri ironice. Pe marginea proiectului, kaiserul a scris „absurditate", iar cancelarul a explicat că „chestiunea s'a rezolvat în sens negativ". Şi la Londra, primul ministru avu să ţină piept unui partid militar. Pretutindeni s'au ivit batjocoritori şi adversari, dar în Germania n'a mai fost decât atât. In momentul când, după întâia conferinţă dela Haga, Germania, singură sau aproape singură, respinse ideia tribunalului arbitral, morala politică germană se înfăţişa sub aceeaşi formă ca în cursul primului şi celui de al doilea războiu mondial. Raportul lui Bulow către kaiser despre această conferinţă pare a fi fost trimis la Roma de procuratorul Iudeii, când era vorba să ucidă pe Mântuitor. Wilhelm puse capăt chestiunii prin asprele-i cuvinte de soldat, scrise după obiceiul lui pe margine: „Nu voiu face apel şi nu mă voiu încrede decât în D-zeu şi în ascuţişul săbiei. Nu mă interesează toate aceste decizii". Cu un an mai înainte, kaiserul primise un ultim avertisment. Bismarck ajunsese, contra voinţei lui, favoritul poporului la optzeci de ani şi rosti la Iena, în piaţă, cel dintâiu discurs popular. Chiar în localitatea unde altădată Luther, apoi Goethe şi Schiller îşi exercitară influenţa şi unde, în 1819, câţiva studenţi cu dispoziţii combative arseseră baghete şi peruci anahronice. In această mică Turingie, ministrul concediat se vedea pentru întâia oară aclamat de poporul cu care trăise în cei mai răi termeni. Kaiserul nu cedă. Cugetu-i rău, nesiguranţa firii sale, turbarea de a vedea pe altul îndrăznind să fie iubit, în ţara lui, mai mult decât el, îl împinseră la o scenă teatrală de împăcare, dar bătrânul îşi continuă atacurile contra regimului. Bismarck tremura când vedea imperiul creat de el ajuns pe mâna unor moştenitori fără creier, cum tremură întemeietorul unui trust aflând din ziare despre speculaţiile actualilor administratori cu acţiunile solide altădată. După ce în sfârşit, kaiserul află că bătrânul e rău bolnav, se hotărî să se întâlnească cu el încă odată, în 1897. Bismarck vorbi pentru ultima oară, spunând kaiserului în faţa suitei: „Majestate, câtă vreme veţi dispune de acest corp de ofiţeri, vă veţi putea permite, negreşit, orice. Lucrurile s'ar schimba, dacă n'ar mai fi astfel". Avertisment groaznic, dat cu douăzeci de ani înainte de momentul când acest corp de ofiţeri întradevăr lipsi. Kaiserul nu ţinu socoteală, nu se mai întâlni cu bătrânul şi nu-i ceru niciun sfat opt ani de zile, el ştia totul mai bine ca oricare. Cum reacţionă însă? A răspuns lui Bismarck printr'o glumă fără legătură: „Ştii care e deosebirea între o ţigare şi o soacră ?"

Atunci Bismarck, într'un fel de viziune, renunţă la imperiu şi în ultimele-i conversaţii, care urmară curând după această scenă, prezise, ca şi mama kaiserului, apropierea republicii. După antractul dela Haga (1899), pe care Wilhelm îl numise „farsa stupidă a unui copil visător", făcând aluzie la ţar, începu cursa înarmărilor, adică jumătate din Europa îşi dete silinţa să ajungă la importanţa armatei de uscat germane şi a flotei engleze. S'ar fi putut evita războiul avându-se în vedere: 1) că marile puteri ar fi ajuns la o înţelegere în Balcani; 2) că în Franţa, partidul războinic n'avea importanţă, pe când dorinţa de pace era fără margini; 3) că cele două monarhii în descompunere tremurau la ideia de războiu; 4) că Anglia n'ar fi găsit nici umbra unui scop. Nimeni în afara Germaniei nu tindea să se desvolte, nici să cucerească pieţi mondiale, în sensul lui Bernhardi şi al lui Wilhelm. Se răspândi însă printre Germani cuvântul că Anglia voia să distrugă pe concurentul său germanic printr'un războiu. Inspiratorul acestei calomnii a fost kaiserul.

Această ură de îndrăgostit constitui cea mai adâncă şi mai durabilă pasiune a lui Wilhelm al II-lea. Izvorul ei sta în resentimentul semi-Englezului care-şi ura mama şi, din această cauză, n'avea încredere în fratele ei, regele Eduard, ba ajunse să-l urască, deşi-i era un unchiu înţelept şi liniştit. Faptul că un gentleman şi un om ponderat n'a luat niciodată în serios pe această rudă sgomotoasă, vorbăreaţă şi teatrală costa amarnic pe Wilhelm. El a înveninat chestiunea flotei, care, la rândul său, a condiţionat politica engleză. Mai înainte, pe la 1900, Englezii încercaseră de trei ori să ajungă la o înţelegere cu Germania. Iosif Chamberlain, tatăl, mai însemnat decât cei doi fii ai săi, voise să realizeze planurile lui

Bismarck şi să strângă legăturile fireşti. Când s'a aflat la Berlin despre planurile engleze, s'a reacţionat tipic german, cu aroganţa celui de curând îmbogăţit. „Să lăsăm să treacă două ocazii fără să primim". Firele le ţinea un consilier privat, foarte influent, un intrigant şi speculator, simbolul caracterului german. Când totul era gata, iar cele două popoare şi începuseră să se bucure de alianţă, când aproape toată industria şi tot comerţul, când toţi lucrătorii erau favorabili, kaiserul şi cancelarul său traseră din nou pe sfoară pe partener. Guvernul fără control al kaiserului german, care putea să încheie alianţe fără să întrebe pe nimeni, dete ocazie la scene groteşti, demne de rococo, care n'au nimic de a face cu timpurile moderne. O oarecare telegramă a kaiserului, cu prilejul regatelor din Cow, cuprindea atâta lipsă de tact, încât rupse negocierile. Şi astfel, după patru ani de negocieri, proiectul unei alianţe anglo-germane a căzut din pricina urii unui om anormal. Aceeaşi înşelătorie o găsim la temelia construcţiei flotei germane. Anglia, stat insular, nu putea să renunţe la o oarecare superioritate a flotei sale, căuta în schimb să se înţeleagă cu Germania asupra unor proiecte rezonabile de construcţie. Dar omul care avea calitatea de secretar de stat la marină, amiralul von Tirpitz, competenţă de primul ordin şi înzestrat cu mari calităţi, avea şi una din nuanţele temperamentului german: minţea. Tirpitz fu cel dintâiu ofiţer superior care practica pe scară mare ceea ce Goering a înălţat la rangul de virtute oficială pentru soldat: viclenia. Cu el s'a sfârşit concepţia „lupului de mare" a mareşalului Vorwaerts (Inainte), a simplului ofiţer german, a bravului „Mihai" cu haina cadrilată, căci Tirpitz înşela pe rând pe Englezi şi pe kaiser uneori chiar pe prinţul Bulow. Arăta planuri care îi ascundeau scopurile şi căuta să treacă fără piedici o zonă periculoasă, unde construia atâtea vapoare, câte n'ar fi putut Anglia în urmă să le ajungă. „Cu începere din 1920 — scrie kaiserul în 1908 — ne vom putea înţelege fără condiţii cu Englezii asupra construcţiunii". Ambasadorul german, contele Wolf-Metternich, adevărat gentilom şi om de stat dintre cei mai fini ai Germaniei noui, a combătut dela Londra nouă ani pe Tirpitz, ca să nu reuşească la urmă. Mult mai târziu, fiind în retragere, asista la prăbuşirea lui Wilhelm, totuşi n'a lăsat pe prieteni să-l bârfească, deşi se purtase atât de rău cu el la sfârşitul carierei. S'au înnumărat deci şi câteva excepţii remarcabile în nobilimea germană.

In timpul agitatelor negocieri împrejurul construirii flotei, pe când scrisorile oficiale se împodobeau cu „Dragă Wilhelm" şi „Mamă-mare", kaiserul se simţea decepţionat în fundul sufletului, căci nu vrea să-şi dea pe faţă propria-i pasiune. Semăna cu un om, care prin susceptibilităţile şi capriciile lui şi-a adus nevasta, după ani de zile, la desnădejde şi apoi rămâne mirat, în convingerea lui de ireproşabil, când aceasta cere divorţ. Ne dăm seama despre starea lui de spirit după exclamările scoase din notele-i marginale: „Minciună! Anglia! Unchiu! Incântător domn, regele Eduard al VII-lea! Ce tupeu! Fariseu! Glume! Fleacuri! Ura, iată-i pe aceşti păcătoşi de Englezi!"

Rezultatul: Inţelegerea cordială. Eduard, care, mai mult decât Chamberlain, nu voia să rămână izolat în lume, se ocupă să reabiliteze la Paris Anglia, foarte nepopulară acolo, şi propria-i persoană. aproape ridicolă. A izbutit, deşi înşelase Franţa pe Nil în legătură cu o chestiune colonială câţiva ani mai înainte. Franţa fusese umilită la Tanger în 1905 printr'o manifestare a kaiserului, de aceea înţelese acum semnul soartei şi întări cu Anglia înţelegerea din 1904. Germania n'a fost încercuită, ci ea a ieşit din cerc. Acum două mari alianţe se aflau faţă în faţă în Europa şi din opoziţia lor a ieşit războiul.

Puţine persoane şi-au dat seama că acest războiu avea să fie războiu mondial. Cineva însă îl prevestise cu treizeci de ani mai înainte.

Frederic Engels a tipărit în 1888 următoarele: „Pentru Germania nu se poate altfel de războiu decât mondial, de proporţii şi de o violenţă nebănuite. Se vor încleşta opt până la zece milioane de oameni (au fost nouă milioane de morţi). Devastările din vremea războiului de treizeci de ani vor fi condensate în trei sau patru ani şi întinse pe tot continentul. Foamete şi boli, turburări în comerţ, industrie şi credit, însfârşit faliment general. Prăbuşirea vechilor state şi a politicii lor tradiţionale în aşa fel, încât coroanele vor cădea cu duzina pe pavaje şi nu se va găsi cine să le ridice".

VI.

Războiul din 1914 a constituit o surpriză pentru poporul german, ca şi pentru celelalte naţiuni. Ca popor, nici

nu-l aşteptase, nici nu-l pregătise, cum avea să facă douăzeci şi cinci de ani mai târziu, dar nu s'a speriat ca alte popoare: războiul a găsit pe Germani bine dispuşi. Marea şcoală care prevalase întâi trei sute de ani, apoi patruzeci de ani, ţinea naţiunea aceasta înarmată şi gata. Germanii, toate aceste milioane de Germani, semănau cu o companie de pompieri, unde fiecare om, la sunetul clopotului, sare din pat şi se repede la punctul fixat şi pregătit dinainte prin sute de exerciţii. Celelalte popoare se grăbeau şi ele, dar dând semne de turburare şi frică, întocmai ca membrii unui corp de pompieri benevoli. Ştim cum se prezintă responsabilitatea războiului, cum de fapt patru sau cinci guverne sunt de vină, din interes sau din greşală. Rezultă fără discuţie din grupurile de puteri şi din declaraţiile de războiu că partea cea mai mare de responsabilitate o au Berlinul şi Viena, ceea ce se potriveşte de altfel şi cu psihologia, doctrina şi metoda prusiană. Până acum n'am spus nimic despre responsabilitatea poporului german. Ea nu rezultă din uşurinţa, nici din orgoliul guvernului său, fiindcă nimeni nu fu consultat, nici măcar reichstag-ul. Când s'a declarat la Versailles, la sfârşitul războiului, că guvernul era responsabil, se putea uşor dovedi cu documente.

Dar responsabilitatea adâncă a războiului cade asupra poporului german. Degeaba căutăm a găsi nevinovat de o crimă pe cel ce priveşte liniştit la comiterea ei de către unul cu care convieţueşte: judecată absurdă, ea nu se potriveşte cu morala noastră înăscută. Bărbatul a cărui vieaţă i-o otrăveşte femeia, trebue să se bată în piept şi să se întrebe pentru ce a ales-o şi pentru ce a păstrat-o. Istoria ultimilor o sută de ani învinueşte poporul german ca şi cei zece din urmă. In secolul XIX-lea, o jumătate de duzină de popoare se ridicaseră contra guvernelor lor, îşi răsturnaseră regii ridicaseră în stradă baricade, creaseră parlamente, obţinuseră constituţii, îşi câştigaseră libertatea expunându-şi pielea şi vieaţa. Numai Germanii rămaseră minori. Au primit situaţia de sclavi impusă de prinţii lor incapabili, de Junkerii lor îngâmfaţi, de curţile lor decăzute. O singură dată se răsculară, dar se lăsară repede goniţi în găurile lor de şoareci. De ce? Au dovedit în toate războaiele că nu din laşitate. Atunci de ce?

Din obişnuinţă cu supunerea, nu luptau pentru libertate. Adoraţia superiorului, devenită religie, îi oprea să tragă asupra lui. Ca să facă revoluţie, le trebuia ordin. N'aveau şefi

ca să-i conducă. Când îi aveau, aceştia nu purtau uniformă, de aceea nu se întocmea o mare mulţime care să îndrăznească să meargă luptând înainte. Germanul se bate din supunere, nu ca să facă revoluţie. Organizat, luptă, dar ca franctiror sau revoluţionar nu. De aceea nu s'a apărat nici contra lui Napoleon, ca Spaniolii. De aceea, în plin secolul al XX-lea s'au lăsat duşi ca oile de către ciobani şi s'au lăsat să li se ia orice influenţă în marile hotărîri naţionale. Ba chiar altădată în reichstag-ul Germaniei de Nord au votat (în 1867 şi au confirmat în 1871) de bunăvoia lor contra oricărui control al propriului lor parlament şi prin aceasta au renunţat la dreptul de a decide în chestiuni de pace ori războiu. Acum, un kaiser care, ca un dictator, avea drept să declare războiu şi să încheie alianţe, îi vâra într'o încăierare de care le atârna vieaţa şi în cele mai rele condiţii (115 milioane de oameni contra 665). Reprezentanţii poporului german trebuiau să se supună, cum ar fi dorit şi cum i-ar fi plăcut s'o facă cetăţeanul german. Lucrătorii germani purtau şi ei vină, ţinând seama de situaţia lor (scuzabili doar în sensul tragediei). Se găseau în legături de prietenie cu fraţii lor din alte ţări. Făcuseră tot ce putuseră, prin discursuri şi moţiuni, să evite războiul. Iată însă şi momentul de a lucra. Războiul s'ar fi oprit dacă s'ar fi declarat greva generală, aşa cum se hotărîse la Bruxelles numai cu câteva zile înainte de declararea ostilităţilor. Trebuia însă ca hotărîrea să vină din ambele părţi, cel puţin dela Berlin şi dela Paris în acelaşi timp. Oare muncitorii nu fuseseră închişi şi înşelaţi de aceiaşi Junkeri şi de acelaşi kaiser care acum împingeau la războiu? „Să n'aveţi decât o voinţă: a mea. Se prea poate ca în timpul răscoalelor să vă poruncesc a trage asupra familiilor voastre, asupra părinţilor, asupra fraţilor, ferească D-zeu! Dar chiar în cazul acesta trebue să-mi executaţi ordinele fără murmure!" După greva tramvaielor dela Berlin în 1900, kaiserul telegrafiase comandantului forţelor capitalei: „Sper că la a doua ocazie veţi aduce pe teren cel puţin 500 de persoane". Intrebuinţa o expresie de vânător, căci pentru el supuşii erau vânat.

Totuşi social-democraţii au votat în unanimitate în reichstag primele miliarde, cu excepţia unuia singur, Karl Liebknecht, fiul acelui Liebknecht care în 1870, în situaţie identică în

contra Franței, votase contra. Așa că familiile Hohenzollern și Liebknecht au stat mereu față în față în istoria germană. Mai târziu s'a desfăcut o majoritate de „independenți" și au votat contra creditelor. Poporul de războinici pornea cu entuziasm la războiu, fiindcă i se strecurase cu îndemânare ideia că fusese invadat prin trădare. Erau acele milioane de oameni care, în cântecele lor de soldați, evocau cazărmile, severe negreșit, dar ale lor. Era țară care cu câteva luni înainte de războiu dăduse lumii spectacolul dependenței sale de sabie, revolver și uniformă în cazul unui tânăr locotenent Junker de douăzeci de ani. Intâmplarea apare tipică pentru istoria Germanilor. La Saverna, garnizoană mică în Alsacia, locotenentul în chestiune insultase pe niște recruți alsacieni și instituise o primă pentru fiecare Alsacian insubordonat, ca să fie ucis. Cum s'a aflat faptul, băieții de școală au început să se lege de locotenent pe stradă, așa încât el nu mai ieșea pe stradă decât împreună cu câțiva soldați. Se făcu de râs cu această gardă contra copiilor. Cetățenii nemulțumiți se duc la cazarmă să protesteze. Căpitanul, alt Junker, dă ordin ca cincizeci de soldați cu baioneta la armă să se desfășoare în fața cazărmii. Mulțimea cetățenilor nemulțumiți crește. Căpitanul într'o cuvântare amenință că soldații vor trage și sângele va curge. Unii cetățenii se pornesc pe râs și sunt arestați, apoi închiși în pivnița cu cărbuni a cazărmii până a doua zi când li se va lua interogatoriile, printre ei și un procuror. Cei tineri o iau la fugă și locotenentul cu soldații îi urmăresc. Ajung doar pe un biet cismar infirm, căruia locotenentul îi dă o lovitură de sabie în cap și-l doboară la pământ. Agitația crește. Cele mai înalte autorități militare intervin „ca să aducă la respect canalia civilă și să atragă atențiunea în special asupra slăbiciunii administrației civile". Căpitanul Junker primește ordinul să laude în public pe locotenent, generalul Junker aprobă pe față pe căpitan, ministrul Junker al războiului aprobă pe față pe general. Acestea revoltă în așa grad reichstag-ul, încât dă un vot de neîncredere în cancelar și în ministrul de războiu (cel dintâiu vot de neîncredere în istoria germană). Totuși kaiserul își exprimă încrederea în cei doi funcționari. Prefectul Junker al poliției face în Kreuzzeitung dovada juridică a nevinovăției ofițerilor. Tribunalul arbitral achită pe ofițeri. Se condamnă... recruții și se destitue prefectul de Alsacia. Această farsă, contrariu regulelor teatrului, s'a jucat înainte de tragedia războiului, în loc să fie după. Un filosof politic ar fi găsit aici elementele unei prăbușiri. Intâmplarea dela Saverna dovedea mentalitatea corpului ofițeresc, anahronică și închisă față de popor, și care nu se poate așeza deasupra statului nepedepsită. Plecând la războiu în același an cu astfel de sentimente, cum ar fi putut șefii germani de armate să recunoască pe om în tranșee? Cum și-ar fi putut acesta recunoaște șefii? Ce s'ar întâmpla dacă acești șefi de armate ar pune mâna și pe conducerea politică și dacă un popor întreg, în caz de primejdie, ar fi fost condus de oameni care aprobau achitarea dela Saverna? Ministrul de războiu von Falkenhayn obținu favoruri cu totul particulare din partea kaiserului prin atitudinea sa tăioasă în chestiunea Savernei, devenind chiar peste câteva luni Generalul-șef al armatelor. Tragedia germană însă nu se sfârșește cu opoziția dintre popor și șef, ci doar începe. Un grav conflict se ivește, ca fruct al nesiguranței și al lăudăroșeniei germane, încarnate în kaiser. Timp de o lună de zile, dela 28 Iunie la 26 Iulie 1914, Wilhelm îndemnase la războiu pe aliați, ambasadori și chiar pe cancelar. In nenumărate note marginale, el și-a exprimat starea de spirit și a dat ordine: o furie pasionată, determinată de asasinarea arhiducelui austriac, deși Wilhelm nu-l putea suferi, dar pentrucă vedea în el altă imagine a propriului său drept divin. Kaiserul nu s'a impresionat deloc când a fost asasinat Carnot, președintele republicii franceze, dar s'a impresionat puternic după atentatul contra regelui Humbert. De astădată, adânc ofensat, scrise: „Acum ori niciodată! Trebue să scăpăm de Sârbi!". Mai era stăpânit, cum știm, de dorința de a părea tare, de aceea și-a ascuns toată vieața slăbiciunea-i fizică. Știa că generalii îl socoteau laș, iar pe kronprinz erou, deși luptele și victoriile acestuia se câștigaseră prin alcovuri. Să mai adăugăm că Wilhelm nu suporta decât miniștri slabi și supuși, printre care Bethmann-Holweg. Dacă în Iulie 1914, în loc de supusul Bethmann, în locul lacomului de a-și lua revanșa, Iswolsky și în locul criminalului Berchtold s'ar fi găsit la conducere cei trei oameni care guvernaseră și acum se găseau pe din afară, ca Bulow, Witte și Tisza, războiul mondial s'ar fi evitat. Nobilii germani care doriseră războiul, îl fabricaseră, apoi îl conduseră și-l pierdură, și-au dovedit incapacitatea lor ereditară chiar în momentul declarării lui. Trei sute de ani avuseseră prilejul de a ocupa aproape exclusiv toate posturile

în ministere și în ambasade, iar acum, în clipa hotărîtoare, se dovedeau incapabili de a conduce niște negocieri, pe care orice om de stat priceput le-ar fi dus la bun sfârșit. Contele Purtalès, ambasadorul german la St. Petersburg, căruia i se trimiseseră în scris și telegrafic două formule de declarații de războiu pentru două eventualități diferite, le înaintă pe amândouă pe o singură foaie ministrului rus. Personalul ambasadei austriace la St. Petersburg aștepta cu bagajele făcute declarația de războiu, care putea sosi dintr'o clipă într'alta. Iată că sosește o telegramă cifrată. Tradusă, ea cuprindea: „Viena 1 August 1914. Excelența sa contesa Berchtold vă roagă să nu uitați ciocolada rusească comandată de d-sa mai de mult". (Relațiune a unui martor auricular către autor).

Kaiserul pierduse partida. Juca de mult și temperamentul său nervos se afla din ce în ce mai agitat. Ca adevărat actor, el se înflăcăra de bătălii și moarte eroică cu rezerva mintală că nu e vorba de moarte adevărată, ci numai pe scenă. După ce Sârbii au primit aproape în totul ultimatul dela Viena, kaiserul se simți ușurat și scrise: „Acum nu mai e motiv de războiu!". Prea târziu! Conții vienezi pregătiseră un frumos câmp de bătaie și nu voiau să renunțe. De patruzeci de ani, prin manevre anuale și prin mobilizări de încercare, s'au zugrăvit mereu fantome pe ziduri, acum ele se scoborau și străbăteau Europa. Și la Paris, și la St. Petersburg se găseau partide războinice, care de mult își așteptau ceasul. Wilhelm trimise timp de trei zile aliaților din Viena și generalilor din Berlin mesaj după mesaj, ca să le atragă atenția și să-i înfrâneze, dar în zadar. Mașina era mai tare și lui îi lipsea forța ca s'o închidă cu o mișcare viguroasă și să ascundă cheia. Se mai temea să nu fie detronat de partidul kronprințului. După ce totul s'a isprăvit, a dat vina pe alții, ca om slab ce era, și a scris: „Trădarea slavă, orgoliul latin, adevărata înșelătorie britanică" au ieșit adevărați vinovați. Alt adevărat vinovat, regele Eduard, care e mai tare după moarte decât eu în vieață!". Kaiserul, în care lumea vedea pe un rege al Hunilor, pornea de fapt la războiu ca un disperat. Cu înfățișare tragică apăru în balconul palatului și aruncă Berlinezilor câteva fraze. Jos, mulțimea nu cânta nici imnul german, nici pe cel imperial, niciun vechiu cântec militar, ci un vechiu cor lutheran, mai potrivit la încheierea păcii. Incepea astfel: „Mulțumiți toți acum lui D-zeu din inimă, din buze și din mâini!".

VII.

In primul războiu mondial, a cărui povestire n'o vom face, fiind de toți cunoscută, caracterul german, cu tăria și slăbiciunea sa, s'a arătat brav, supus, gata la jertfă. Poporul german a suferit mai puțin decât cel francez, fiindcă dușmanul n'a pătruns, ca să zicem astfel, niciodată pe teritoriul său. In schimb a suportat restricții, fiind asediat, și a suferit de foame în partea a doua a războiului. Din afară, moartea secera familiile amânduror popoarelor. Inăuntru, amândouă se simțeau tari moralicește, fiind fiecare sigur că a fost atacat pe nedrept. La început nu puteai găsi vină nici burghezului, nici lucrătorului german că au crezut așa. Poporul german purta responsabilitatea izbucnirii războiului, fiindcă părăsise conducerea statului în mâna unei clase puțin numeroase, dar nu mai poartă și responsabilitatea prelungirii, fiindcă, după distrugerea Internaționalei, lucrătorii nu mai aveau cum să impună pacea. Au încercat, dar și-au dat seama că deveniseră neputincioși și că rămăseseră doar simple numere. Numai în mod individual se puteau jertfi, dând exemple. A încercat Karl Liebknecht și a fost închis, fiindcă după doi ani susținea că Germania trebue să lupte pentru apărarea sa, exact ceea ce și guvernul susținuse la început că era scopul războiului. In 1917 la Berlin, douăzeci de mii de lucrători s'au revoltat, dar cedară, sub stare de asediu și violență. La sfârșitul lui 1917, glasul rusesc începu să se audă în lume după Brest-Litowsk. Germanii se simțiră și ei clătinați în convingeri. La începutul lui 1918, un milion și jumătate de lucrători se revoltară în Austria și Germania. Cereau numai un lucru: să se renunțe la cuceriri, formulă prin care atunci Germania mai putea obține o pace onorabilă. Pedepsele fură groaznice, ba se mai inventă una, care, mai mult ca orice, sfărâmă în bucăți teoria războiului născător de eroi; vinovații se trimeteau din fabrică pe front. Ceea ce până acum constituise o onoare, devenea o degradare. Șeful suprem al războiului se vedea din ce în ce mai rar, iar de auzit nici atâta. Douăzeci și cinci de ani tunase și fulgerase, iar acum se plictisea într'unul din palate și-și manifesta, purtând uniforma cenușie, participarea la războiul de care era vinovat. Lumea îl socotea al doilea Atila, iar el trăia șters și retras, afară de oricee primejdie, dar și de orice deciziuni. Prin-

cipala preocupare a şefilor de armate duşmane consta atunci în a se cruţa reciproc. Astfel se convenise să nu se tragă asupra niciunui cartier-general, că cele dintâi zepelinuri nu vor arunca bombe asupra palatului Buckingham. Până şi flota, unul din motivele pentru care se aprinsese războiul, a stat în porturi patru ani din ordinul kaiserului, iar când se hotărî să intre în acţiune, trebui să se întoarcă a doua zi tot din ordinul său. Atât se află despre el, că pe când Germanii trebuiau să depună toate vasele de aramă, el îşi instala o baie de aramă în palat şi că pe când raţia de ouă se redusese la două pe lună, kaiserul mânca la prânz şi seara numai câte trei feluri de mâncare.

Kaiserul nu mai exercita puterea, fiindcă-i era frică de revoluţie. Conform educaţiei şi concepţiei sale despre lume, se punea la adăpostul înaltului comandament militar, ca să se apere de supuşi.

Numai printr'o întâmplare tocmai generalul Hindenburg a ajuns în capul armatei şi, prin aceasta, mai târziu în fruntea imperiului, fapt plătit de Germania cu cele două mari dezastre din istoria ei. Hindenburg personal şi ca dictator a pierdut războiul, iar ca preşedinte a instalat pe nazişti.

Era la pensie şi în vârstă de 70 de ani. Junker, fiu de proprietari funciari din Prusia orientală, ofiţeri de veacuri. Descindea însă şi din negustori de coarde, din pescuitori de harengi şi din gropari. Bunicul său după tată se însurase cu o fată din familie burgheză. Pe când unul din strămoşii săi, grenadir gigantic, făcea de gardă la palatul din Potsdam, celălalt, tot acolo, se scobora din caretă. Aşa încât una din străbunicile lui Hindenburg, soţia grenadirului, spălătoreasă la curte, trebuia să spele rufele pe care celălalt le purta la balurile aceleaşi curţi. Copilul primi o educaţie îndreptată în contra poporului dela mamă-sa, orgolioasă până la pasiune de strămoşi săi, şi care ascunse şi salvă în 1848 steagul regal. Cealaltă particularitate a lui, esenţială şi fără care nu se putea închipui cariera de mai târziu, talia înaltă de 1 m. 86, aceasta-i venea dela acel grenadir unic, nu dela Junkeri.

Tânăr locotenent la optsprezece ani, primi o sgârietură la Koenigsgraetz, şi în 1871 intră călare, în urma regelui său în Paris, apoi în Berlin pe sub Brandenburger Tor. Işi continuă apoi cariera, limpede trasă, ca ofiţer credincios datoriei, fără să se fi distins. Acum se simţea nevoia unui om ca el, ca să fie pus deasupra generalului Ludendorff, cu-

noscut ca trateg, dar prea tânăr, în felul cum în adunări se alege bucuros un domn mai în vârstă ca preşedinte de onoare pe deasupra adevăratului preşedinte.

Erau doi Germani deosebiţi. Natura lor şi unele impresii din tinereţe au făcut ca, deşi cu educaţie identică, Hindenburg şi Ludendorff să se deosebească unul de altul, dar completându-se. Toţi martorii vorbesc despre caracterul lui Hindenburg şi despre inteligenţa lui Ludendorff, niciunul în sens invers. Nimeni nu ne-a transmis dela cel dintâiu vreo idee personală sau privitoare la serviciu, nici dela cel de al doilea ceva pornit din inimă. In această tovărăşie, Hindenburg aducea ca activ liniştea nervilor. Cu ea trebuia să facă faţă totalului de însuşiri aflate la celălalt. Vorbind despre ei, Foch spunea: „Ludendorff e un general, Hindenburg un patriot".

Şi înfăţişarea lor fizică arăta deosebirea. Alături de omul puternic, bloc de lemn masiv, născut ca să inspire respect, celălalt părea mult mai mic, nu mărunt, dar mai puţin bine proporţionat. Niciunul n'avea corp frumos, ca un Sickingen sau Hutten. Hindenburg, sănătos până în 1870 şi apoi până în 1887, dormea, mânca şi făcea exerciţii, în acelaşi ritm, neschimbat toată vieaţa şi neîntrerupt de nicio ocupaţie, nici chiar de războiu. Ludendorff bolnav de surmenaj, puţin înaintea războiului, a păstrat în tot timpul acestuia, o figură obosită, cu obrajii căzuţi, semn de prea mult lucru, fără derivativ în sporturi, fără repaus. Niciodată nu-l vedeai destins, nici liniştit. Hindenburg, făcut anume pentru pictură, încât niciun pictor nu-l greşea, exercita influenţă numai prin trăsăturile lui simple şi greoaie, pe când Ludendorff, cu bărbia înainte şi cu o expresie neîncrezătoare, trebuia să-şi dea multă silinţă pentru aceasta. La unul nepăsare, la celălalt tensiune.

Fizicului lor corespundea şi caracterul. O adâncime oarecare de sentiment, întâlnită des sub feţele tăiate grosolan şi care entuziasmează cu atât mai mult pe Germani, se găsea la Hindenburg, fără să-i modifice întrucâtva idealurile de serviciu şi datorie. Căsătoria lui de tânăr, fericită şi fără incidente, purtarea lui faţă de copii, lipsa de duşmani — de altfel ca şi de admiratori, până la războiu — ne stau dovadă. Acest Junker n'a lăsat să-i strice liniştea nicio ambiţie; soţia, copiii şi vânătorile nu suferiră niciodată din cauza serviciului, de altfel exemplar. Ludendorff se consacra statornic numai serviciului şi prilejurilor de a se pune în valoare, de aceea i-a

lipsit timp pentru o vieaţă particulară. O singură dată s'a destins şi el, când a văzut o tânără şi frumoasă femeie adăpostindu-se de ploaie la intrarea unei case. S'a oferit s'o ducă acasă cu umbrela şi puţin după aceea se căsători cu ea.

Nimeni n'a văzut pe Hindenburg agitat, nici pe Ludendorff surâzând. Fie că scepticismul său firesc a stins totul în el afară de ambiţie, fie că ideile lui despre oameni i-au mărit nihilismul, sigur e că Ludendorff nu credea în nimic decât în noroc. Lupta modernă se baza după el pe trei elemente. calculul şefului, calitatea materialului, vitejia trupelor.

Din contra, Hindenburg îşi întemeiase vieaţa pe credinţa în Dumnezeu şi rege, care domnea din voinţa divină. Ordinele de zi ale lui încep sau se sfârşesc cu Dumnezeu. După orice hotărîri importante, adăuga: „Şi acum cu ajutorul lui Dumnezeu!"

Amândoi terminaseră şcoala de cadeţi cu însuşiri care făceau din ei secunzi remarcabili: unul calităţi, celălalt deşteptăciune, unul statornicie, celălalt cunoştinţe, amândoi rezistenţă în lucru, sentimentul datoriei şi al incoruptibilităţii. Ca să comanzi însă zece milioane de oameni şi să conduci şaizeci şi cinci de milioane, trebuia să înţelegi lumea, să cunoşti Europa, lucruri care se dobândesc afară din Cartierul-General. Pe lângă serviciu şi datorie, mai trebue daruri care nu se găsesc oriunde: inspiraţie, înflăcărare, imaginaţie.

Dar pe aceşti doi şefi de armată îi desparte şi legenda. Din consideraţii, adânc legate de caracterul german, poporul a acordat glorie tocmai aceluia din doi care o datora celuilalt. Fără legenda aceasta, războiul s'ar fi desfăşurat altfel şi probabil că s'ar fi sfârşit altfel. Deoarece legenda o făurise poporul, urmările ei primejdioase cad tot asupra poporului, care-şi alegea un şef după chipul său.

Intâia pricină a legendei o constituie victoria dela Tannenberg. Era prima victorie şi rămase, de fapt, singura victorie germană din tot războiul, în felul cum poporul o înţelege: duşman încercuit, armată distrusă, mai mult de o sută de mii de prizonieri, o provincie liberată, după ce fusese pierdută, şi totul numai la trei săptămâni după începerea războiului, aproape fără pierderi şi fără riposta duşmanului. In toată ţara se traseră clopotele, şcolile luară vacanţă, iar pe sub Siegestor din Berlin defilară tunurile cucerite. Salvatorul, marele necunoscut, fu ridicat în slavă de recunoştinţa sinceră a unui

popor care se simţise învins şi umilit. Se întrebau toţi: cine e omul acesta?

Germanii aflară întâi că are o talie de gigant, că era tare ca Siegfried şi blând ca un copil: alună dulce sub coajă tare. Capul era parcă făcut să fie turnat în ghips şi în zahăr. Privire blândă, mustaţă groasă, trăsături de soldat tăiate parcă în lemn — mai ales acestea impresionau —, se vedea bine că era în acelaşi timp nobil, în vârstă şi plin de vigoare, cărunt, uriaş şi blând. Când se mai află că mai înainte fusese scos la pensie, Germanii fură copleşiţi. Inimile se înduioşau de acest om neapreciat, cu inimă de aur. Se mai adăugă şi numele glorios cu care începuse să semneze întâia dată după lupta dela Tannenberg (von Beneckendorf). Indeplinea astfel tot ce-i trebuia Germanului ca să admire: autoritate şi calm, forţa vizibilă a comandantului şi cea invizibilă şi emoţionantă a soţului şi a tatălui. Puţinul cât vorbea, plăcea poporului. Când a spus: „Războiul îmi place ca o şedere la băi", a cucerit definitiv un popor de soldaţi.

Asemenea calităţi îi lipseau lui Ludendorff. Acesta nu era nici mare, nici nobil, nici bătrân, după cum nici tată fericit de familie, nici alună dulce sub coajă tare. Din contra, înflăcărat, întunecat şi ambiţios. Germanii i-au acordat stima obişnuită persoanelor indispensabile pentru păstrarea instituţiunilor, ca prinţii-consorţi.

Deoarece nu era superior, s'a retras şi pe planul militar în spatele autorităţii, pe care Germanul o adoră. Toţi care conduceau războiul aşteptau ca eroul războiului să fie un şef de armată. Nimeni, la început, nu s'a gândit că până la sfârşit se va ridica un monument Soldatului necunoscut. Legenda a făcut din Hindenburg erou popular, dar fără ca el să fi contribuit cu ceva. S'a scris pretutindeni şi s'a crezut că noul şef făcuse planurile dela Tannenberg. De fapt, el a ajuns acolo, când lupta era în curs după dispoziţiile luate de Ludendorff. Generalul Hoffmann, mâna dreaptă a lui Ludendorff, a spus mai târziu că de când citise că Hindenburg câştigase bătălia dela Tannenberg, nu mai credea în victoria lui Annibal la Canne. Mai târziu, la lacurile Mazuriene, la începutul lui Septemvrie, s'au luat alţi zece mii de prizonieri. Lacurile devenira nou izvor de legende. Imaginaţia populară văzu acolo fiinţe din poveşti, focuri deasupra apelor, apoi duhurile Ruşilor înecaţi. Regiunea, fiind absolut necunoscută Germanilor, deveni şi mai fabuloasă. Hindenburg înlocuise

pe kaiser în inima poporului numai în câteva luni. Multă vreme, lumea suportase discursurile şi lipsa de calm a acestuia din urmă. Iată acum un om prudent, care nu-şi spunea gândurile şi care chiar când se arăta la punerea unei pietre fundamentale, spunea doar câteva cuvinte bine simţite. Inclinarea poporului către Hindenburg a preparat căderea kaiserului, fără ca acesta să se fi gândit. A fost ceva nou în istoria germană şi se poate compara doar cu aventura lui Wallenstein.

Această legendă, croită în 1914, durează şi astăzi. Ea a exercitat cea mai mare influenţă asupra ultimilor cincisprezece ani din istoria germană. Propriu vorbind, ea a decis de soarta războiului şi a republicii. Hindenburg fiind dela început victorios într'o adevărată bătălie, poporul aştepta dela el numai succese războinice, dar nu renunţă la calitatea lui de a persevera nici după înfrângere. Tocmai ce corespundea firii germane, care schimbă bucuros chestiunile de inteligenţă în chestiuni sentimentale şi construeşte mai puţin pe geniu decât pe caracter: simplitatea, — iată idealul său. Numai întâmplător se lasă orbit de alt tip de şef, de comedianţi ca Wilhelm al II-lea şi Hitler.

VIII.

Cei doi generali conduseră Germania doi ani. A fost întâia dictatură din istoria germană exercitată nu de fii de prinţi, ci de un iunker şi un bogătaş. Constituţia bismarckiană se desfiinţă din momentul în care în 1916 Hindenburg şi Ludendorff au luat comanda armatei. O situaţie asemănătoare celei din timpul lui Hitler, cu deosebirea că pe dictator îl proteja acum partidul, iar atunci armata. Dictatura generalilor se înfăţişa cu patru feţe: 1) stabiliră un nou plan de războiu, îndreptat spre Vest; 2) desfiinţară funcţiile de cancelar şi de ministru de interne dând generalilor guvernatori de provincii dreptul de a aresta, de a exercita censura şi de a face propagandă; 3) organizară economia întregului imperiu şi 4) în sfârşit precizară scopurile războiului, stabiliră pe parlamentarii păcii şi condiţiile. Ca să aducă la îndeplinire toate acestea, celor doi le lipseau cunoştinţele şi experienţa, afară bine înţeles de planul războiului. Ei n'aveau în urma lor nici cei şapte ani de experienţă a naziştilor. Dispuneau de

aceeaşi putere, dar nu şi de aceleaşi posibilităţi în faţa aceloraşi probleme. Deosebirea consta în menţinerea reichstagului. Se trimiseseră acasă bunii copii, după ce-şi îndepliniseră datoria şi acordaseră miliardele. Se introdusese între partide un fel de armistiţiu, căruia Germanii îi ziseră cu un nume romantic „Burgfrieden", pacea civilă, pe când generalii îi ziceau „stare de asediu", alternând starea de asediu parţială cu cea totală. La Paris, Londra şi Roma, parlamentele lucrau, la Berlin şi la Viena stau închise. S'a redeschis la Berlin pentru un scurt timp, ca să voteze noui credite. „Trebue ca politica să înceteze în timpul războiului", — aceste aspre cuvinte de soldat, rostite de kaiser, plăceau tuturor Germanilor, care preferară să moară pentru ţară, decât să se gândească la ea.

Câteva persoane se întruniră şi încercară să exercite oarecare influenţă prin petiţii şi demersuri. In cursul acestor doi ani, dictatorii, generalii şi iunkerii de-o-parte şi reprezentanţii stângii de alta nu s'au înţeles pe chestiunea putinţei de a obţine dela Antantă o pace onorabilă. Această posibilitate s'a ivit de două şi chiar trei ori. Dictatorii s'au opus, fiindcă şi ei şi marea industrie doreau cuceriri. Ne mai având ce face au încercat în Ianuarie 1917 o nouă formă de războiu submarin, ca să blocheze Anglia. I-au dat şi un nume potrivit: războiul fără consideraţii. Cunoscătorii Americii atraseră atenţia că s'ar putea ca şi America să intre în acest caz în războiu. La aceasta a răspuns în reichstag un iunker: „Pe ce vapoare ar veni Americanii? Nu pot nici să sboare, nici să înoate, deci ce ne pot face?" Cancelarul însuşi dete un asemenea avertisment. Din cele dintâi zile ale războiului, kaiserul îl învestise cu o mare demnitate militară, ca să nu mai apară în reichstag civil. Acum, sosind la Cartierul-General şi găsindu-se în faţa unor figuri hotărîte, unor ordine strălucitoare şi a unor glasuri întunecate, cedă îndată şi semnă, împreună cu vice-cancelarul, ceea ce declarase pericol de moarte pentru Germania. Bethmann-Hollweg n'a dat niciodată dovadă de forţă sufletească. Germanul renunţă în faţa autorităţii la orice convingere, mai ales când autoritatea poartă la pantaloni bandă roşie. Laşitatea acestor oameni, tăcerea şefilor de partide dovedesc că cei doi dictatori n'au căutat puterea, ci le-a căzut în mână, fiindcă în Germania nu găseşti curaj civic, chiar dacă întâlneşti oameni politici dotaţi.

La fel a procedat în Iunie 1918 noul ministru al Afacerilor streine, von Kuhlmann. După ce declarase în reichstag, adică

lumii duşmanilor, că războiul nu se mai putea câştiga prin mijloace pur militare şi fusese expus atacurilor şi ameninţării dictatorilor, declară pe urmă că numai vitejia va decide soarta războiului. Căteşitrei, cancelar, vice-cancelar şi ministru, se destituiră apoi de către dictatori, poate tocmai din pricina laşităţii lor.

In Iulie 1917, deputaţii prinseră din nou curaj. Majoritatea reichstagului declară că trebuia făcută o încercare de înţelegere cu inamicul. Ca să-i facă să înţeleagă pe aceşti civili, kaiserul şi dictatorii se duseră la Berlin. De două ori, deputaţi şi dictatori se întâlniră. In alte ţări, în asemenea cazuri de criză, generalii se prezintă înaintea primului-ministru sau a parlamentului. Venise una din acele întorsături istorice, când reprezentanţii poporului, ca emanaţie a majorităţii, trebuiau să pună pe militari în faţa responsabilităţii lor. Poporul german însă, reprezentat prin această duzină de oameni, pierduse partida, abia începută, fiindcă în loc de a primi pe generali în reichstag, se duceau la ei, în localul statului-major, unde fură primiţi, ca familiile la dentist, câte 2—3 persoane deodată. Chestiunile puse semănau şi ele: „Cum merge? E nevoie de operaţie? Nu vor rămâne urme? Pe când vindecarea?" Toate chestiunile privind o pace grabnică se eludau de către dictatori, care, în schimb, emiteau părerea că Belgia, minele de fier şi de cărbuni şi ţările cu cereale din Est şi Vest trebuiau cucerite. In ziua următoare, kaiserul se întâlni cu reprezentanţii democraţilor şi ai socialiştilor, pe care până atunci îi văzuse doar pe front, ca o masă cenuşie. Luă în râs pe deputaţi, pe care un ministru îi invitase pentru el, flecări despre al doilea războiu punic, pe care-l prepara Angliei, şi încheie aşa: „Unde intră Garda, nu e loc pentru democraţie!". Astfel se petrecu întâlnirea dintre cele două lumi. Niciun reprezentant al poporului nu îndrăzni să sufle un cuvânt. Regele şi iunkerii luară în râs pe burghezi şi pe muncitori.

Când în 1917, pe la Crăciun, au încercat să obţină, fără cedări de teritorii, pacea cu bolşevicii, dictatorii trimiseră un general şi revendicară teritoriile ocupate, ba încă şi un coridor cu mai mult de două milioane de Polonezi. Ruptură, o nouă campanie scurtă, diktat german, pace cu dobândirea Letoniei şi a Estoniei. Puţin după aceea, în primăvara 1918, a doua pace dictatorială la Bucureşti, petrolul în mâinile germane pe 99 de ani, grâul, căile ferate, ocupaţie pe cinci ani: tocmai ceea ce Germanii vor numi, în anul următor, când li se va impune lor, o pace de ruşine şi de sclavie. In acelaşi timp dictatorii continuau pe front ceea ce Foch numea strategia bivolului: atac de front contra unui duşman superior în număr, sacrificându-se din nou cincisute de mii de Germani.

In August 1918, când Hindenburg renunţase la orice succes, tot continuă războiul, în loc să depărteze catastrofa prin negocieri repezi, aşa cum era sfătuit. Dictatorii au pe cuget pe toţi Germanii căzuţi fără niciun motiv în ultimele trei luni. In cursul şedinţei decisive dela Cartierul-General, ei ascunseră miniştrilor ceea ce mărturisiseră confidenţilor cu privire la pierderea oricărei nădejdi. Hindenburg merse până acolo, încât şterse mai târziu din procesul-verbal al şedinţei o frază care nu-i părea că redă un sunet destul de eroic. Dictatorii ascunseră oamenilor politici situaţia, după cum falimentarii falsifică bilanţurile. Miniştrii renunţară la propunerea lor pe motiv „că au trebuit să cedeze în faţa celui mai mare şef de armată ridicat de acest războiu".

IX.

Deodată, la sfârşitul lui Septemvrie, Ludendorff puse cărţile pe masă şi declară că-i trebue un armistiţiu în douăzeci şi patru de ore: actul e semnat de Hindenburg, ca toate. El a fost prin urmare acela care a cerut întâi armistiţiul. Acum, când totul era pierdut, dictatorii descoperiră binefacerile democraţiei. Deteră ordin Germanilor, acum învinşi, să se conducă singură de atunci înainte. Sistemul parlamentar, pe care Germanii îl aşteptaseră zadarnic de trei ori în secolul XIX-lea, le fu dăruit, când şefii lor nu mai puteau ascunde şi simţiră nevoia cuiva, ca să lichideze situaţia. S'a adus la cunoştinţa câtorva şefi de partide o comunicare disperată să ceară armistiţiu în patruzeci şi opt de ore. Deputaţii simt ca o lovitură în cap, câţiva martori au observat paloarea lor şi lacrimi... Niciunul dintre nu-şi declină responsabilitatea şi nu refuză negocierile. De ce şi acum lipsea curajun acestor oameni care de un an-doi îndemnau mereu la pace? Pentru ce n'au înapoiat mingea, lăsând kaiserului, dictatorilor, clasei iunkerilor, grija de a încheia un tractat sdrobitor? Tocmai venise ceasul socotelilor, atunci ori niciodată,

Germania putea deveni stat popular. Nici de astădată, însă nu s'a petrecut așa ceva, — în primele zile ale lui Octomvrie 1918. Cu inima grea, dar fără să protesteze, nevinovații luară locul vinovaților în rol. O duzină de cetățeni, pe care nimeni nu-i consultase la declararea războiului și nici la greșala de a-l continua, tocmai cei care nu mâncaseră, plătiră socoteala. Prințul Max de Baden, fără voință și bolnav, dar unul dintre ultimii cavaleri, fu numit cancelar, totuși refuză să telegrafieze lui Wilson fără examinarea situației, întreabă pe dictatori și obține răspunsul că totul e pierdut. Junkerii s'au făcut nevăzuți. Acum să guverneze burghezii și lucrătorii, le-a bătut ceasul. „Aș lucra bucuros cu domnul Ebert", a spus kaiserul. „N'am nimic contra social-democrației, numai numele ar fi de schimbat". Prințul, tot atunci, este sau devine democrat, servește de legătură între cele două Germanii, face și el ce poate. Totuși nici acum, conform firii sale, n'a semnat noua constituție a Germaniei, ar vrea să ocolească această formalitate. Noul ministru al afacerilor străine îl grăbește și a povestit mai târziu cum kaiserul, care voia să se schimbe pentru masă, lăsă hârtia pe biurou, fără s'o semneze, îndreptându-se spre ușă. Patru ani iunkerii și generalii refuzaseră poporului german participarea la guvernare, patru ani el avusese dreptul să sângereze, dar nu și să-și dea părerea. A trebuit o groaznică prăbușire ca să smulgă kaiserului ceea ce refuzase treizeci de ani. „Se afla pe birou", scrie ministrul Hintze, „decretul din 30. M'am dus după M. Sa până la ușă și i-am repetat că formarea unui nou guvern depindea de semnătură. Kaiserul se întoarse, se apropie de biurou și semnă decretul". Democrația germană s'a întemeiat între o ușă și un colț de biurou. N'a fost cucerită, ci acordată, de aceea i-a lipsit forța internă și în câtiva ani s'a rupt în bucăți. A început printr'o mare greșeală: și-a luat asupra ei negocierile cu Wilson și le-a dus toată luna Octomvrie prin schimburi de note, lăsând generației următoare — cu ajutorul unei falsificări a istoriei — impresia că ei, democrații, pierduseră războiul și că negreșit tot ei îl începuseră, altfel de ce s'ar fi ocupat cu lichidarea înfrângerii? Așa stăteau lucrurile, când, mici părți din populație și din armată se răsculară, mai întâi marinarii la Kiel și la Wilhelmshafen, apoi socialiștii la Munchen, în Franconia, și apoi la Berlin. Aceleași răscoale la Viena, căci monarhia Habsburgilor căzuse. Nimeni nu ceru capul kaiserului, nici măcar tronul, revendicările marinarilor

mai mult emoționau decât înfricoșau. Soldații spuseseră în versuri motivul principal al nemulțumirii: „Aceeași soldă, același rasol și războiul se va uita curând". Atâta cereau: ca ofițerii să nu fie tratați mai bine ca soldații. Ce trebue să fi gândit simplul soldat când a văzut în 1918 desemnate menuuri pe mese de piatră? Cuțitul ucigașului, ziceau mai târziu soldații bătrâni, ar trebui să aibă un tirbușon, un dispozitiv de deschis conserve și unul de destupat sticlele cu șampanie. Negreșit, unii soldați împinși la moarte, în cursul luptelor din ultima vară, au strigat câte odată tinerelor trupe: sfărâmători de greve! Prin câte nu trecuseră în timpul ultimilor ani! Erau salutați de ofițerul dela etapă, bine frizat, cu numele de „porci de front". Niciunul din miile de ofițeri de rezervă nu se putea gândi la un post superior în statul-major. Cei mai tineri locotenenți insultau pe cei teritoriali mai în vârstă. Numai o oaste educată de două sute de ani în supunere prusiană a putut să nu se răscoale pe front. De abea la începutul lui Noemvrie, parte din muncitori cerură republica. Numaidecât dictatorii hotărîră să se bată contra Germaniei și să înceteze a se mai bate contra Franței. De armistițiu se ocupau democrații, iar în ce privea reichstag-ul, acesta a luat vacanță până la 26 Octomvrie. Tot cu kaiserul s'a discutat marșul asupra Berlinului, numit oficial „operație contra patriei". Sosea momentul despre care avertizase pe kaiser, Bismarck înainte de moarte: ofițerii îl părăseau. După trei veacuri de neîntrerupte privilegii, de care se bucuraseră familiile lor, nu s'a găsit niciunul să moară pentru regele său. Kaiserul s'a uitat zadarnic împrejur. Cu ceva mai înainte concediase pe Ludendorff. Hindenburg l-a înștiințat că armata nu-l va urma. Știa că fricosul suveran căuta o ieșire și a stat lângă el ca vasal credincios, nemișcat și lipsit de vieață. După ce notele lui Wilson au cerut abdicarea și după ce la Berlin s'au înmulțit strigătele, noul cancelar telefonează nervos în toate zilele, apoi la fiecare jumătate de oră cerând abdicarea. La 9 Noemvrie în sfârșit i se acordă pe jumătate; „ca împărat german", nu și ca rege al Prusiei, prințul anunță la Berlin că a obținut-o. N'avea cum să procedeze altfel, fiindcă numai cu această condiție șefii lucrătorilor se învoiau să asigure schimbarea regimului fără vărsare de sânge. Fără vărsare de sânge... după ce două milioane de Germani rămăseseră pe câmpurile de luptă. Până în ultimul moment, kaiserul se agăță de iluzii, făcu scene în fața căminului, unde ardeau butuci. De-

clară că mâine va porni în contra patriei, dar el şi vede prin ferestrele vilei trenul său special, alb şi aur, gata ca întotdeauna să-l ducă prin lume. Deoarece trebue să fie astfel, fără gând de întoarcere, spune totuşi fiului său că nu va pleca „niciodată", dar toată lumea e convinsă că va pleca a doua zi. Până la urmă răspunse aghiotantului său, care se grăbeşte: „Bine, dacă trebue, dar nu mai înainte de mâine dimineaţă". Apoi dă ordin să se pună şase tacâmuri. A doua zi dimineaţa, fiul soseşte, dar tatăl a dispărut. Wilhelm fugise în Olanda în zorii zilei şi aşteptase şase ore într'o mică gară, ca să-i vină autorizaţia de trecerea frontierei. In aceeaşi zi sosea la Petersburg vestea revoluţiei dela Berlin şi contele de Mirbach, ambasadorul german, citea telegrama la masă. Domnii se speriară, lăsară furculiţele şi se priveau palizi. Mai multă frică simţi servitorul care dădea la masă şi care întradevăr era soldat. Işi dădea seama că în acea clipă reprezenta poporul german şi că trebuia să facă ceva. Să strige „trăiască republica?" Să spargă o farfurie? Incurcat, îşi scoase până la urmă mănuşile lui albe, apoi poporul german îşi continuă serviciul cu mâinile goale. (Relaţiune către autor a unui martor ocular). Şi alte republici s'au întemeiat în furtuna unui război pierdut. Franţa, învinsă în 1871, a avut şi ea de lichidat războiul pierdut de împăratul său. Deosebirea stă în voinţa nouei republici franceze de a depărta dela putere dinastia şi clasa conducătoare. In Germania s'a întâmplat altfel, dar nu fiindcă s'a făcut rău pacea, ci din cauza temperamentului german. Pacea, cu toate lipsurile ei, se prezenta mult mai blândă decât tractatele impuse cu un an mai înainte duşmanilor învinşi, ruşi şi români. A fost mult mai blândă de cum s'ar fi făcut fără Wilson, care se ridicase la demnitatea de suveran moral al lumii. Să rezumăm într'un paragraf tractatul de grosimea unui volum. Iată hotărîrile esenţiale din tractatul dela Versailles.

Germania înapoiază Franţei Alsacia-Lorena, Poloniei Posen, (care aparţinea Poloniei înainte de împărţirea ei), Belgiei un mic colţ, Lituaniei Memel, iar Dantzigul devenea oraş liber. S'au schimbat populaţii în Silezia superioară şi în Schleswig, după plebiscite parţiale. Germania pierdea deci controlul numai asupra unor teritorii cu populaţie străină, vreo şapte milioane din şaizeci şi cinci, teritoriile întorcându-se la stăpânitorii lor dinainte. Tărmul stâng al Rinului şi regiunea Sarre rămâneau ocupate cincisprezece ani, iar Sarre

îşi va decide singur viitorul printr'un plebiscit. Fortificaţiile dela Est de Rin vor fi rase până la o distanţă de cincizeci de kilometri. Germania va preda mari cantităţi de vapoare, de căi ferate, animale, cărbuni. Despăgubiri de războiu, care se vor fixa pe urmă. Dezarmare: Germania nu va avea sub arme decât o sută de mii de oameni, cincisprezece mii de marinari şi o mică flotă. Niciuna din aceste clauze nu era prea grea. Răsăritul Germaniei a fost totdeauna impopular. Autorul acestei cărţi, născut aproape de frontiera orientală, a auzit adesea lumea din Vest întrebându-se dacă provincia cutare ori cutare nu era poloneză sau rusească. Strasburgul nu e nici german, nici francez, ci alsacian. De aceea nu i-a plăcut nici dominaţia de 47 de ani a Germaniei, nici cea de douăzeci de ani a Franţei. Lorena este până întratâta de franceză, încât Bismarck nici n'a vrut s'o anexeze. Aceste două ţări trebue să formeze un mic stat, cum se află vreo jumătate de duzină în Europa. Singurul lucru care este şi va rămâne totdeauna scump inimii germane este Rinul şi el va rămâne totdeauna german. Defectul tractatului din Versailles a provenit din faptul că clausele principale au rămas literă moartă, fie în avantajul, fie în desavantajul Germaniei. Din punct de vedere al reparaţiilor şi al cheltuielilor de ocupaţie, s'au făcut Germanilor importante concesii. Marele idealist Briand a înţeles pe Germani mult mai rău decât cinicul Clémenceau. Acesta îşi da seama că de îndată ce le vei ceda odată, vor cere în curând îndoit. După ce Francezii au renunţat la ocuparea Renaniei, Germanii şi-au dat coate spunând: „Le e frică de noi". A doua greşală a tractatului: dezarmarea. Să se vadă desarmat numai el, pe când împrejur se auzea zăngănitul armelor, era ceva de nesuportat pentru un popor războinic. Spiritul de revanşă n'a pornit din lipsa de materii prime, a fost mai mult chestiune de onoare, iar simbolul onoarei la Germani e sabia, conform tradiţiei milenare, despre care am vorbit. Când laşi altora spada, iar Germaniei o iei, însemnează că încerci să-i răpeşti onoarea. Din contra, dacă li s'ar fi lăsat Germanilor armele, oraşele şi provinciile, fără să le fi luat un singur tun, nici un singur sat, atunci nu după cincisprezece, ci după cinci ani un Hitler oarecare ar fi apărut, căci ei aveau spiritul de revanşă în sânge. Toate acestea corespundeau cu liniile mari formulate de Wilson pentru armistiţiu. In Alsacia ar fi trebuit un plebiscit, pensiile de războiu să nu fi intrat în socoteală, iar o desarmare generală se im-

punea după desarmarea Germaniei. Atâtea greşeli! Totuşi, ca să ne dăm seama despre moderaţia tractatului din Versailles, să comparăm ce a cerut Franţa în 1919 Germaniei învinse şi ce a cerut Germania în 1940 Franţei învinse. Orice comentariu e de prisos. La Paris, în Mai 1919, se aştepta ca Germania să fi refuzat condiţiile, nimic n'ar fi fost mai natural. La Weimar, deputaţii republicii germane se găseau în cele mai grele situaţii, ţara fiind înfometată. Oare dragostea lor de ţară era mai mică dacă erau burghezi şi muncitori? Cine ar îndrăzni, indiferent de ţară, să declare o clasă mai patriotă decât alta? Da, s'ar fi putut refuza condiţiile de pace cum făcuse contele Rantzau, adevărat gentilomn.

Germanii au avut noroc, cum nu s'ar fi aşteptat după acei ani ai războiului, au avut noroc cu Wilson şi Lenin. Unul aducea, cu justiţia, doctrina împăcării: Societatea Naţiunilor. Celălat era duşmanul duşmanilor Germaniei şi sta gata, cu armata sa roşie, atunci organizată, să vină în ajutorul noui republici vecine, pe jumătate socialistă. Dacă la Weimar n'ar fi domnit decât dragostea înflăcărată de patrie, ar fi primit pe aliatul neaşteptat ca să continue cu el războiul contra puterilor din Vest, prea istovite şi ele. Aci a intervenit însă teama capitalului de comunism. Intâlnim ura unui şef de grup contra şefului altui grup, furia socialiştilor germani, pentrucă Ruşii se liberaseră prin revoluţie, nu prin reforme, groaza catolicilor din partidele de centru contra Ruşilor „atei". Se întâlniră astfel forţele sentimentului, ale foamei, ale proprietăţii şi ale urii, ca să se primească mai bine asprele condiţii ale păcii, decât să se continue războiul alături de comunişti.

X.

Câţiva ani mai târziu, un prinţ de Prusia îşi vându la licitaţie mobilierul, între care şi flautul marelui Frederic. Un grup de ofiţeri din Potsdam se hotărî să păstreze obiectul pentru casa de Hohenzollern şi să-l cumpere. Unul din ei zise prinţului vânzător: „Nu putem îngădui ca acest giuvaer să cadă în mâini profane. Vom apăra că un singur om flautul marelui rege". Prinţul le aruncă o privire rece şi le răspunse: „Dacă aţi fi fost tot atât de hotărîţi la 9 Noemvrie să apăraţi pe rege, n'ar mai fi fost nevoie să vând flautul". Flautul căzu pe mâini burgheze, ca şi republica. Unde se aflau însă cei care, câteva luni după întâmplările de atunci, se agitau contra „criminalilor din Noemvrie", puternicii şefi de armate, amiralii, mareşalii, tribunii poporului, care-i ţineau discursuri? Spuneau că fuga regelui îi paralizase. Idealul lor sta legat de persoană, nu de instituţie, care nefiind eternă putea anevoie să fie de esenţă divină. Revoluţia germană a introdus în istorie ceva ciudat. Ofiţeri şi iunkeri, vasali şi paladini, au părăsit credinţa în suveran. Numai burghezii şi poporul îi rămaseră credincioşi, căci au cerut cu respect şi încurcaţi, prinţilor care nu fugiseră din primul moment, să părăsească ţara. Când soţia kronprinţului auzi că vin soldaţi la castelul din Potsdam şi când, îngrijată şi înconjurată de copii, se gândea la arestarea familiei imperiale ruseşti, intră un delegat, îşi luă poziţia şi anunţă pe un ton militar, aşa cum se obişnuise să facă: „Majestatea Voastră se află sub protecţia noastră. Totul se află sub pază. Aşteptăm ordinele Majestăţii Voastre". Nu s'a găsit niciun lucrător sau soldat german ca să ia un cât de mic lucru dela cei douăzeci şi doi de regi sau prinţi, fiilor, nepoţilor ori verilor — trebue să fi fost în total vreo sută douăzeci —, n'a fost nimeni arestat dintre miile de servitori ai curţii, mari sau mici. Poporul ceruse şi Hohenzollernilor să rămâie. La 6 Noemvrie, Ebert, şeful fracţiunii muncitoreşti, propusese, dar în zadar, generalului Groener pe un fiu al kaiserului drept succesor. La 8, ministrul socialist Scheidemann se scuză în faţa ministerului, astfel: „Ne-am dat toată silinţa pentru a linişti mulţimea, dar dacă împăratul nu abdică şi dacă un fiu al său nu-i ia locul, atunci se va proclama republica". Dar la 9 Noemvrie nu mai era chip să fie salvată monarhia prin suirea pe tron a unui fiu al împăratului, de aceea Ebert ceru zadarnic prinţului Max, urmaşul la tron în marele ducat de Baden, să rămâe reprezentant al imperiului: tocmai ca în 1848, revoluţia burgheză oferea aceeaşi funcţiune oricărui arhiduce. După noui convorbiri cu prietenii săi, Ebert nu primi puterea din mâinile prinţului Max decât cu condiţia ca să urmeze numirea sa de cancelar al statului „în cadrul constituţiei". A fost cea mai minunată revoluţie din istorie: Scheidemann a anunţat până la urmă republica în reichstag, fiindcă Liebknecht, mai energic, proclamase la palat cu zece minute mai înainte republica roşie. Concurenţa de balcoane hotărî în acea zi

soarta. Roşu de mânie, Ebert strigă la colegul său în reichstag: „N'ai drept să faci asta, numai adunarea naţională trebue să decidă forma de guvernământ!" Bine! Dar revoluţionarii, marinarii? In zilele din urmă ale lui Octomvrie, ei nu s'au supus, pentrucă li se dase ordin să plece pentru o luptă navală, pentrucă ar fi trebuit să se pregătească de plecare după o şedere de trei ani în radă, pe când Hindenburg proclamase încetarea războiului. La 5 Noemvrie, ei nu cerură decât: 1) liberarea camarazilor prizonieri; 2) să nu li se pună note rele pe livret; 3) hrană uniformă; 4) desfiinţarea salutului afară din serviciu; 5) schimbarea felului de a se adresa ofiţerilor: întrebuinţarea persoanei a III-a numai la început, astfel: „D-l căpitan a poruncit", apoi „d-voastră" pur şi simplu. Iată la ce se reduceau revendicările a optzeci de mii de marinari, care aveau pe bord trei mii de ofiţeri şi toate tunurile la dispoziţia lor! Câteva sute de marinari subalimentaţi, care ocupaseră palatul din Berlin timp de săptămâni, s'au găsit pe neaşteptate fără şefi în pivniţele kaiserului, unde aveau sub nas, ca într'o expoziţie de alimente, tot ce nu mai mirosiseră de patru ani de zile. S'au repezit ei să tragă un chef sardanapalic? Numesc o comisie administrativă, pun gardă la cele cincizeci şi patru de uşi ale subsolului, descoperă registrele intendentului şi continuă a le păstra cu sfinţenie, distribuind raţii între ei. Mai târziu, când vor trage cu mitralierele în ferestre, vor pune jurnale pe parchet, să nu-l strice. După ce fraţii lor duşmani vor trage în palat, ei vor rîndui în trei grămezi bine îngrijite molozul, fierul şi resturile de sticlărie. Aşa i-a văzut autorul el însuşi, după cum a şi povestit în cartea sa despre Hindenburg, de care se foloseşte aici. După ce Germania a fost mitraliată, cetăţenii s'au împărţit în trei: vechia putere, noua putere şi radicalii (extrema stângă). Nu se punea chestiunea care partid avea mai mult curaj, ci care tremura mai tare... Baricadele nu se făceau din trăsuri, nici din pietre grămădite, ci din concepţii despre lume. Armele nu erau puşti, nici tunuri, ci glasuri şi discursuri. A lipsit avântul care decide de orice revoluţie. A fost avânt numai în locurile unde s'a tras contra radicalilor, doi contra unul, sfărâmându-se republica. Şi aici paşii cei dintâi au fost hotărîtori: în acele prime săptămâni ale republicii s'a jucat soarta Germaniei. Cât timp adversarului i-e frică, cât timp se teme de violenţă sau de mitralieră, respectă puterea cea nouă; dacă, stând la pândă în ascun-

zătoare, cu urechia întinsă, n'aude nimic, iese zâmbind, îşi dă încetişor camaradul la o parte şi spune: „Unde nu-i nimic de temut, e ceva de câştigat".

XI.

Cine-şi dă seama ce a lipsit acestei republici, chiar numai din punct de vedere pragmatic, are drept să se întrebe: ce-au adus Germaniei aceşti ani? Ce i-ar fi putut aduce? Un stat în care iunkerii au reprezentat legalitatea trebuia să cultive aceasta mai mult decât libertatea. Muncitorul german şi-a pierdut revoluţia nu pentrucă avea o înclinare prea naţională, ci pentrucă prea ţinea să facă parte din acest stat. Numai astfel majoritatea liniştită a muncitorilor a fost târîtă într'un războiu pe două fronturi, ca toată Germania cu patru ani mai înainte, şi realizară ceea ce-i sfătuise Schliefen: se aruncară toţi într'o singură parte, contra fraţilor lor radicali, cu nădejdea că, după ce-i vor fi sdrobit, să se arunce cu şi mai multă forţă contra vechiului regim. — Prea târziu! Momentul trecuse, vechiul regim devenise, între acestea, prea tare! Putem spune că a fost o dilemă tragică, şi aceasta curat germană! Burghezii se substituiseră nobilimii militare la încheierea armistiţiului şi prin aceasta împiedicase orice operaţie de curăţire morală, acum le revenea încheierea păcii. S'a întâmplat o îndoită deplasare de răspundere: burghezii şi muncitorii burghezi, care conduceau ţara, învinuiau în discursuri, manifestaţii, ziare şi cărţi pe duşmanul care impunea o pace silnică. N'acuzau niciodată pe cei care, printr'un refuz de ani, împiedicaseră obţinerea unui tractat rezonabil. Cei din urmă însă, obişnuiţi de veacuri să guverneze, erau mai pricepuţi: şi în loc să învinuiască pe duşman, învinuiau pe burghezi că au semnat tractatul. Consecinţele morale şi politice ale acestei aruncări a armistiţiului asupra altora, invenţia diabolică a lui Ludendorff, începeau să se vadă în toată puterea lor. Se mai adăuga lipsa de oameni de guvernământ în nouile partide. In cursul unei dictaturi de cincizeci de ani, care purtase pe rând numele de Bismarck, Wilhelm şi Ludendorff, talentele politice, oarecum moştenite dela 1848 şi dela conflictele următoare, dispăruseră. Junkerii nu învăţaseră să conducă, ci să domine. Ca adevăraţi ofiţeri cunoşteau mii-

locul de a face faţă la ersaţuri şi la câştiguri. Cele treizeci-patruzeci de familii care avuseseră de fapt puterea în Prusia timp de două sute de ani se preocupaseră cum să le dea statul, putere şi bani. Potriveau lucrurile ca să aibă totdeauna în guvern un frate sau un văr, întocmai ca acei aventurieri din Genua sau Portugalia care trimeteau totdeauna pe mare flota lor de corăbii împreună cu unul din fii, ca să supravegheze comorile, pe care apoi le vindeau în linişte. Un ministru al economiei naţionale pe Sprea poartă grijă de mai multe sute de iunkeri puternici de pe Elba şi Oder. Oamenii noui care veneau acum în ajutorul milioanelor de camarazi din partide lucrau cu principii şi convingere. Le lipseau numai anii de exil în Siberia ai Ruşilor. Cei care suferiseră de legile contra socialiştilor muriseră sau fuseseră liberaţi. Cei ajunşi la putere nici nu luptaseră, nici nu suferiseră ca revoluţionarii altor ţări. Când avură în mână puterea, se speriară de o recunoştinţă pentru care nu se simţeau făcuţi. Nu răspunderea îi speria, căci lecţia prusiană îi învăţase destul, le era pur şi simplu frică să se folosească de putere. Mişcarea ambiţiei burgheze mergea drept, nu fusese întreruptă de răsturnări, de aceea pasiunea pentru legitim îmbracă în prăbuşire culoarea naţionalismului. Fiecare se temea să nu pară cumva prea puţin patriot şi purta o bandă de doliu dublu de lată. Muncitorii fuseseră socotiţi timp de treizeci de ani ca oameni fără patrie şi între acestea deveniseră eroi „feldgrau". Oamenii noui n'au făcut nimic ca să vadă lumea că Germania se schimbase, din contra îşi daseră toată silinţa ca cei dinăuntru să vadă că nu era nimic aşa de speriat. In lupta statornică în contra fraţilor radicali, care cereau stat socialist, ei căutau sprijin în trecut, se simţeau mai mândri de o apropiere de el decât de viitor şi lăsau îngropate în dosarele comisiunilor orice măsuri de socializare. Nepunând în execuţie ideile, noua putere înlesni adversarilor întoarcerea la trecut. Funcţiunile superioare fuseseră timp de treizeci de ani privilegiul câtorva, de aceea revoluţia creă un gol, pe care nu putea să-l umple decât menţinerea foştilor titulari. Rezistenţa unui consilier intim în domeniul său n'aveai cum s'o învingi, cu atât mai mult când era vorba de plăţi. Nimănui nu i-a venit ideia să schimbe această lege de azi pe mâine. Vechile forţe, mirate la început, liniştite apoi prin lovitura de pumn în gol, se uniră numaidecât. Obiectivitatea noului regim îngădui ca la şase săptămâni după evenimente, în tim-

pul campaniei electorale, aceşti adversari să ia în râs noul stat. „Revoluţia ne-a adus, în loc de libertatea anunţată, dictatura şi un extraordinar arbitrar; în loc de pâinea făgăduită, ameninţarea cu foametea". Ea mai îngădui ca oricine din mediul foştilor cuceritori să întemeieze repede o ligă pentru societatea naţiunilor, ca cel dintâiu funcţionar al statului să fie pe faţă insultat; şi când s'a adresat judecătorului, acesta era gata să facă la fel, condamnând moralmente, şi zâmbind, pe preşedintele republicii. Germanii, când fac revoluţie, se prezintă în faţa judecătorului, nu în faţa istoriei. Au avut curaj să introducă steagul negru-roşu-aur, dar au păstrat şi pe cel vechiu pentru navigaţia pe mare. Nici când atacurile cele mai aspre s'au produs contra statului, când, în 1920, guvernul a fost înlăturat, iar în 1922 preşedintele asasinat, nici atunci guvernul nu s'a dovedit mai energic faţă de foştii ofiţeri, care se găseau la temelia unor asemenea fapte. Aşa ceva fu posibil nu fiindcă nouii deţinători ai puterii erau slabi şi le-ai fi putut găsi personal vină, ci pentrucă firea lor germană, după veacuri de supunere, îi predispunea la slăbiciune. Nestatornicia lor socială era mai tare decât sentimentul de clasă, deşi de multe ori luptaseră pentru clasa lor cu o sinceritate deplină şi contra vechei societăţi Trebuiau deprinse câteva bune maniere — ceea ce poate s'o facă orice picolo în câteva săptămâni — ca să fi rezistat zâmbetului ce se desemna pe buzele unei foste excelenţe şi să fi impus excelenţei: nouii guvernanţi au neglijat s'o facă. Cel dintâiu preşedinte al republicii germane, după o vieaţă fără pată, învăţă pe neaşteptate călăria la vârsta de cincizeci de ani, fiindcă regii aşa se arătau popoarelor în vechia Europă. Alţii învăţară să vâneze. In loc să se fi suit pe tractoarele timpurilor noui şi să fi lucrat câmpurile, domnii de atunci îşi pierdeau vremea să culeagă trandafirii întârziaţi ai secolului al XIX-lea.

XII.

Cât de fantastică epocă! Cum fremăta! Chiar pentru cine n'o urmărea decât cu o privire superficială şi cu urechia distrată a cititorului de ziare! Ce culori şi ce sunete nu simţea în chip confuz! Douăzeci şi doi de prinţi părăsiseră tronu-

rile germane! Îşi pierduseră teritoriul şi puterea, dar căutaseră să-şi salveze banii. Preferaseră să-şi alipească la numele lor ilustru urâta expresie „acomodare", decât să renunţe la câteva milioane în favoarea unui popor înfometat şi să-şi pregătească, la nevoie, întoarcerea. Zece mii de soldaţi străini se aflau pe Rinul german, întunecaţii Senegalezi trezeau frică şi desgust în femeile blonde, dar hotelierii şi negustorii nu părură prea veseli când clienţii străini părăsiră mărfurile şi hotelurile lor. Ca să-şi acopere datoriile, duşmanul din Vest ocupă din nou ţara şi, cuprinşi de adevărată ură, tinerii începură, ca trupe fără şefi, un mic războiu în mijlocul fabricilor, ca şi cum s'ar fi aflat în strâmtorile Apeninilor, pe când marii Dictatori se lăsau închişi pentru o zi, ca să se arate apoi martiri în faţa muncitorilor. Timp de patru ani cursese sângele a milione de oameni. Acum aurul fugea, se făcea nevăzut, înlocuit fiind de contrariul său, hârtia de rând. Hârtia se decolora şi ea, valoarea-i pierea şi toată lumea se grăbea s'o cheltuiască, fiindcă a doua zi se devaloriza. Toată lumea alerga după bucăţi de hârtie din ţările unde moneda părea stabilă. In acelaşi timp, Stinnes, şef al frazei patriotice, a cărui privire pătrunzătoare vedea cu câţiva metri mai departe decât alţii, şterpeli tot muntele de hârtie, îl negocie de cealaltă parte a frontierei, se împrumută dela stat, şi-i plăti câteva săptămâni după aceea cu monedă fără valoare, cumpără tot ce-i căzu în mână: vapoare, hoteluri, drumuri de fier, teatre, mine, până când şi-a făurit prin ruina poporului său, cel mai gros dintre toate lingourile de aur. Se prăbuşi repede, dar şi la moarte îşi înşelă poporul în legătură cu taxele succesorale. Mii de tineri se angajau ca acum treisute de ani, plecau spre Est în aventuri şi prădăciuni şi spuneau că sângele constituia titlul de proprietate al câmpului pe care voiau să-l ocupe. Până la urmă au fost respinşi şi s'au întors acasă nenorociţi. Şi-au organizat apoi desamăgirea în societăţi îndreptate contra noului regim. Casele de economii se goleau, asigurările scădeau la zero, moştenirile încetară, neîncrederea unora contra altora provocă ruptura celor mai vechi legături. De câteori prăbuşiri noui aduceau mizeria pentru unii din creditori, se punea totul în socoteala Evreilor, care, deşi străini de ţară, ar fi fost pricina tuturor nenorocirilor şi trăiau fericiţi şi bogaţi în mijlocul ruinilor. Germanii n'au putut plăti datoria şi atunci sosiră Americanii cei cu umeri largi, socotind în interminabile conferinţe cu localnicii, datoriile de miliarde, castele din cărţi de joc pentru viitoarele

generaţii care aveau să plătească tot. Şi pe când conferinţele cheltuiau la bani cu nemiluita, ca să găsească un plan contra foametei, numărul sinuciderilor creştea. Din atâtea întâmplări fantastice, oamenii cei noui nu s'au priceput să scoată nicio imagine la îndemâna mulţimii şi pe placul ei! Democraţii, cu toată linia lor dreaptă, se deosebesc de cei care au cârmuit înaintea ori în urma lor, prin lipsa de imaginaţie. După anii cenuşii ai războiului, mulţimii îi trebuiau culori; după anii de supunere, voia satisfacere de capricii. In loc să imite pilda Moscovei, care înmulţea culorile; în loc să pună în mod sensibil sub ochii şi urechile mulţimii noua epocă prin embleme noui, numiri noui, muzică, ei îşi continuară serioasa lor activitate în comisiuni pe care nimeni nu le vedea şi încercară să înveselească lumea prin conferinţe socialiste şi prin broşuri despre limitarea naşterilor. Oare mişcarea nu-şi avusese eroii săi? Cum de nu i-a dat nimănui prin gând să întemeieze o fabrică Bebel, o piaţă Liebknecht, să înalţe un monument lui Lassalle? De ce nu s'au pus în valoare suferinţele precursorilor, faptele strălucite ale oamenilor din 1848? De ce nu s'au organizat coruri care să cânte poemele lui Herwegh? De ce programele politice erau plicticoase, de ce acele două mii de cuvinte, esenţialul lor, nu conţineau niciun sunet, nicio culoare nouă? Nu i s'a dat muncitorului conştiinţa că statul este el. Nu s'a făcut nimic pentru a seduce pe cetăţean. In locul numelui de radicali, împrumutat dela animatorul roman Spartacus, şi care nu avea niciun răsunet în urechile germane, de ce nu s'au reînviat numele lui Hutten, sau al lui Engels? Niciun imn nou, niciun steag nou, niciun orator, niciun scriitor, niciun costum, niciun gest care să fi strălucit în faţa mulţimii lipsite de emblemele de altădată. Fiindcă, la urma urmei, niciun stat nu poate trăi fără idei, dar nici fără simboluri.

Vechile regimuri ţinură seamă de toate acestea, îşi făcură semne între ele şi începură a străbate ţara în strigătul de „Republica ne-a vândut onoarea!". Totdeodată schimbară răspunderea unică a Germaniei, pe care toţi o negau, în nevinovăţia Germaniei, în timp ce convingeau poporul că Germania nici nu începuse, nici nu pierduse războiul. Deţinătorii puterii n'au intervenit când toate acestea s'au realizat prin sute de cărţi şi de discursuri. Negreşit că nimănui nu-i venea pofta să refuze denumirea de „armată neînvinsă", armatei sdrobite, dacă-i plăcea să se lase înşelat, dar s'au pierdut

din vedere marile urmări ale faptului: zece ani de asemenea educaţie au ajuns, ca să se împlanteze în inimile unui tineret credul, odată cu afirmarea că Germania era nevinovată, şi ideia răutăţii inamicului şi dorinţa de răzbunare.

Noul „reichswehr" făcea să renască speranţele ofiţerilor şi Junkerilor. Ce i-ar fi oprit să slujească şi sub noul drapel? Printr'o interpretare artificială, ei puteau, fără să-şi calce onoarea, să slujească sub un steag pe care-l dispreţuiau, ca simbol al revoluţiei, ca distrugător al monarhiei. Atât de uşor se călcase întâiul jurământ de credinţă, de ce nu s'ar călca şi al doilea, cu o rezervă mintală? Naziştii au explicat mai târziu că, în împrejurări asemănătoare, aveai chiar dreptul să juri fals. S'au deschis braţele foştilor ofiţeri. Fiindcă lipsea un Trotzki, i-au primit pe toţi, abia de s'a găsit loc pentru câţiva noui, In 1913, corpul ofiţerilor prusieni cuprindea 22 la sută nobili. In 1921 ajunsese din nou la 21,3 la sută. Victoria revoluţiei se manifesta doar în această diferenţă de 0,7 la sută! Reducându-se armata, miile de ofiţeri rămaseră fără locuri, dar noul stat s'a gândit şi la asta: s'au plătit pensiile întregi, nu s'a micşorat niciun privilegiu. După războiul din 1870, un subofiţer ajunsese general, după războiul mondial şi după revoluţie niciunul dintre ei n'a trecut la gradul de căpitan. Cel dintâiu ministru al războiului a dat justificarea următoare: „Prefer pe cel care nu-şi ascunde părerile, celui ce se preface republican". Nu-i da însă prin minte că ar fi putut numi republicani sinceri. Ofiţerii introduseră în clubul lor pe „şeful proletar", îi deteră toate onorurile, apoi îl luară în vârful săbiilor şi-l mâncară. Ministrul de războiu se simţea perfect apărat contra fraţilor săi rivali (cei din extrema stângă) de aceşti ofiţeri atât de amabili.

XIII.

In memoriile, pe care Hindenburg şi le-a scris, sau le-a dictat, găseşti adevărul răsturnat. Poporul german nu va citi în această carte că el forţase armistiţiul la 10 Noemvrie, prin aceste cuvinte care însemnau tot atâtea lovituri de măciucă: „Chiar fără asta, ar trebui să sfârşim!" In niciun document al acelor săptămâni hotărîtoare, patria nu fusese învinuită.

Cartea vrea să arate că un guvern laş şi, în spatele lui, un popor descurajat, aveau toată răspunderea! Şi ca această idee să intre în capul cititorului printr'o imagine cuprinzătoare, citim în epilog: „După cum Siegfried a căzut prin sabia trădătoare a crudului Hagen, care l-a lovit pe la spate, tot astfel s'a prăbuşit frontul nostru slăbit". Buzele a mii de oratori au repetat fraza, milioane de inimi germane o ţin închisă. Tineretul a trebuit s'o creadă şi el, pentrucă nu i se dase altceva să înveţe. Luptătorii o ascultau cu plăcere, fiindcă scuza o prăbuşire, pe care de sigur nicio armată n'ar fi putut s'o evite. Burghezii şi ei o credeau, fiindcă niciunul dintre ei nu se simţea vizat, fiindcă fiecare vedea pe crudul Hagen în alţii şi mai ales în socialişti. După ce aceste cuvinte din gura eroului naţional german au aprins focul între Germani, deputatul arian David a spus în reichstag: „Hindenburg şi-a pus autoritatea în spatele legendei cu lovitura de pumnal... Nimic mai fatal şi mai de reprobat nu se putea produce, ca să împiedici împăcarea opoziţiilor interne... Lovitura de pumnal a constituit-o telegrama lui Hindenburg, care cerea imediat armistiţiu! Semnalul acesta a însemnat lovitura de pumnal pentru toate trupele, care credeau în mod absolut că ar fi putut lupta pentru victorie!" Importanţa decisivă a acestei declaraţii pentru clătinarea republicii s'a simţit curând. Dreapta dispunea acum de un cuvânt, în spatele căruia îşi putea ascunde răspunderea războiului: cea mai înaltă autoritate a ţării se manifestase pentru ea. In cărţile de şcoală oficiale, Republica alipise „lovitura de pumnal", ca motiv al înfrângerii, la numele lui Hindenburg. Dictatorii se arătau hotărîţi să-şi asigure victoria în sânul poporului german. Chiar înainte de apariţia memoriilor, ei fură invitaţi în Noemvrie 1919 la un mare spectacol, din care trebuiau să decurgă consecinţe hotărîtoare pentru soarta poporului german. Comisiunea numită de noul reichstag pentru a cerceta cauzele catastrofei, pofti pe cei doi şefi de armate în faţa ei. Nu era un tribunal, niciun judecător nu trebuia să-i condamne, cum procedaseră consiliile de războiu care pedepsiseră pe Benedek, Bazaine, Kuropatkin, pentru lupte pierdute. Comisiunii reichstagului îi revenea numai rolul de a cerceta adevărul istoric şi în această calitate avea dreptul, ca un judecător, să invite pe orice persoană, să ceară depunere de jurământ, să retragă cuvântul. Ludendorff declarase că se va prezenta numai împreună cu Hindenburg. Ei ar fi putut să refuze. Ce le-ar fi făcut această slabă

comisiune? Dacă totuşi au consimţit să apară în faţa ei, deşi o desconsiderau, trebue să fi avut motive serioase. Naţionaliştii s'au dat peste cap să înfăţişeze apariţia lui Hindenburg ca o sărbătoare naţională: wagon-salon, gardă de onoare, întâmpinare la gară, doi ofiţeri din reichswehr ca aghiotanţi. Pentru întâia oară în douăzeci de ani, el trebuia să dea socoteala altcuiva decât *regelui;* iar cei cărora trebuia să le răspundă erau — el e convins — tocmai cei care au gonit pe rege. Nu-i va face el bucăţi cu pumnul său puternic ? Deloc. Şi-a pus ochelarii, şi-a luat foaia de hârtie şi a început cu tonul liniştit al unui povestitor: „In momentul când am luat comanda supremă a armatei, războiul mondial împlinea doi ani. Condus de dragostea de ţară, aveam un singur scop, să apăr imperiul şi poporul german de orice rău şi să-l conduc la o pace bună. Trebuia, pentru aceasta, voinţa de a învinge, care, la rândul ei, era legată de credinţa în buna noastră dreptate... Politica a greşit! Nu voiam războiu şi totuşi am început pe cel mai mare". Preşedintele sună clopoţelul. Hindenburg se emoţionează, se opreşte în mijlocul unui cuvânt, contrariat. Se produsese ceva neauzit: cineva, fie şi un clopoţel, a întrerupt pe Hindenburg! Pentru întâia oară îl întrerupea cineva, de când era locotenent. Ce spune glasul civilului? „Un moment! Aici exprimaţi o apreciere, protestez contra acestei fraze". Apoi preşedintele, cu o curtuazie căutată, îi expune amănunţit motivele întreruperii. Bătrânul soldat, care şi mai târziu a dus luptă contra „artificiilor de judecată", loveşte drept încă odată: se înclină în tăcere, a înţeles admonestarea, incidentul s'a închis. Continuă cu linişte netulburată fraza începută, ţinând foaia în dreptul ochelarilor: „...am început totuşi cel mai mare şi mai greu şi mai inexorabil pe care l-a văzut vreodată istoria". Săracul preşedinte! E ora unsprezece şi toate submarinele lui pleacă. Stă acolo, aşteptând cu faţa îngrijată, când, printre zâmbetele întregului auditoriu (căci la teatru, ca şi la tribunal, spectatorul nu ţine la dreptate, ci la viclenia triumfătoare), basul profund continuă: „Singurul lucru pe care-l ştiu în mod absolut este că poporul german nu voia războiu" şi după ce preşedintele a mai sunat zadarnic de câteva ori din clopoţel: „şi aceste împrejurări n'au întârziat să ducă la o sciziune şi la o slăbire a voinţei de a învinge... Patria..." continuă basul nesdruncinatului erou, care domină clopoţelul, agitat mereu zadarnic, — şi acum îşi ia avânt pentru fraza

principală — „...patria nu ne-a mai susţinut din acel moment. Nu ne-a părăsit niciodată grija de a şti dacă patria *va mai ţine cu tărie*... Tocmai atunci s'au produs turburări ascunse şi sistematice în flotă şi în armată, ca o continuare la manifestaţiile de acelaşi fel din timp de pace... Vitezele trupe care se ţineau departe de neorânduielile revoluţionare, au suferit mult din pricina camarazilor revoluţionari, care refuzau să-şi facă datoria". Acum a spus-o! Mareşalul de Hanovra se deranjase numai pentru a spune acea frază 'n acea sală. Invitat să explice de ce a decis războiul sub-marin fără să se gândească la America, de ce a impus armistiţiul, a reuşit să învinuiască chiar în reichstag, în centrul acestei republici detestate, în faţa lumii întregi, partidul care proclamase republica şi o susţinea. Acum? Preşedintele se va retrage ca să decidă asupra acestei purtări a martorului? Procesul-verbal notează: „Sgomote diverse!"

Cu acelaşi glas, Hindenburg îşi termină actul de acuzare: „Intenţiunile comandamentului nu se mai puteau executa. Propunerilor noastre continui pentru o legiferare şi o disciplină mai severă nu li s'a dat urmare. Revoluţia era numai cheia bolţii. Un general englez a spus cu dreptate că armata germană fusese lovită cu pumnalul pe la spate. Acesta este temeiul desvoltării tragice a războiului pentru Germania după o serie de succese strălucite fără precedent pe numeroase fronturi". Lamentabilul preşedinte nu-şi preparase răspunsul pentru această fanfară victorioasă. N'a găsit un singur cuvânt ca să respingă învinuirea.

Depoziţia lui Ludendorff se schimbă şi ea în act de acuzare. Nici acum nu protestează nimeni. Nici acum preşedintele civil nu apără poporul german, nu apără pe membrii comisiunii şi ai reichstagului, care văzuseră pe fiii şi pe fraţii lor căzând. De ce nu spune nimic? Fiindcă e ora două, la toţi le e foame, masa aşteaptă, deşi nu e tot atât de bună pentru unii ca pentru alţii. Când modestul civil întreabă pe cei doi şefi de armate dacă vor să vină şi după amiazi, ei răspund că le este cu neputinţă. Şi nici n'au venit

După şase ani, în 1925, numele lui Hindenburg strălucea cu litere luminoase în ochii alegătorului german. Trebuia ales un nou preşedinte după moartea lui Ebert. Germanul trebuia să iasă din casă pentru a-şi alege un şef. Era firesc să-i ceară numai două calităţi: să cunoască politica şi

să fie republican. Amândouă lipseau lui Hindenburg: era monarhist refractar politicii. „Tocmai pentru aceasta", a strigat jumătate din Germania. Tocmai pentru aceasta? se întrebau străinii. Dar e învingătorul dela Tannenberg, strigară Germanii. Nu mai aveau prinţi, fiind plecaţi în voiaj, şi n'aveau pe cine să salute, le trebuia măcar un strălucit general, în faţa căruia să se alinieze pe marginea trotuarului. „Blocul dreptei" în apelul său găsise motivele adânci ca să aleagă pe Hindenburg: „Hindenburg a făcut mare sacrificiu ca să-şi pună candidatura. Credem că e o datorie dela sine înţeleasă pentru toţi Germanii din oraşe şi dela ţară să voteze cu toată ţaria pentru Hindenburg al nostru". Motivul alegerii era deci absolut prusian: sacrificiul vechiului senior trebuia răsplătit prin alegere". Uniforma să ajungă din nou în fruntea ţării. Alegându-l îl făceau din nou victorios, deşi mai fusese odată. Şi porniră să aleagă, după dorinţa tainică a sufletului, pe generalul viteaz, pe omul nobil. L-au ales, dar cu o slabă majoritate: cu paisprezece milioane şase sute de mii de voturi contra treisprezece milioane opt sute de mii ale catolicului Marx. Nici nu l'ar fi ales de loc, dacă comuniştii, din ură contra fraţilor, n'ar fi avut propriul lor candidat, căruia i-au dat două milioane de voturi, — voturi pierdute. Când bătrânul iunker intră în sala cea mare a reichstagului, văzu înaintea-i culorile pe care se deprinsese să le urască. Negru-roşu-aur însemna pentru toţi iunkerii simbolul detestat al acestei republici, pe a cărei constituţie Hindenburg trebue să jure. Stă în picioare. Din mâna micului lucrător pe care delegaţii poporului german şi l-au ales ca şef în casa lor, primeşte formula jurământului omul pe care Germanii şi l-au ales ca şef al casei lor. Exact cu şaizeci de ani în urmă, el depusese în faţa regelui un lung jurământ, în care, luând de martor pe Mântuitor, se declara pe veci vasalul regelui. Cu acest jurământ s'a simţit la largul său, până nu s'a decis să ajungă unde a ajuns. Ferma lui voinţă este ca al doilea jurământ să nu micşoreze valoarea celui dintâiu. Vocea lui de bas răsună: „Jur în faţa lui Dumnezeu atot puternic şi atotştiutor că-mi voiu consacra puterile pentru binele poporului german, să-i măresc prosperitatea, să-l apăr de orice rău, că voiu respecta legile şi constituţia ţării, că-mi voiu îndeplini cu conştiinţă datoriile funcţiunii mele şi că voiu fi drept faţă de oricine. Dumnezeu să mă ajute!" Se zice că la urmă vocea i-a tremurat.

XIV.

Partea cea mai rea pentru Germani la Versailles a fost Societatea Naţiunilor şi numai Hitler i-a scăpat de acest spectru. Nu poţi face să intre într'un creier curat german ideia unui drept internaţional substituindu-se forţei, nici într'un suflet adevărat german sentimentul pe care se întemeiază asemenea idee. Ca să se desfiinţeze în mod legal în Germania brigandajul baronilor, au trebuit două secole mai mult decât s'a simţit nevoie aiurea pentru instituirea unei morale mai ridicate. Tocmai în Germania, indignarea contra conferinţei dela Haga a fost mai mare. Dacă motivul unei astfel de atitudini ar fi stat în pofta de luptă, ar fi fost de ajuns sportul şi jocul; dacă ar fi stat în nevoia de a stăpâni pe alţii, atunci lupta de clase, rivalitatea între întreprinderile creatoare puteau constitui un stimulent îndestulător. Asemenea soluţii mulţumesc ţările prietene ale libertăţii, care nu se dovedesc nici mai puţin viteze, nici mai puţin gata de jertfă când vine momentul să-şi apere neatârnarea. Germanii însă, cărora li s'a îmbibat dealungul veacurilor idealul de autoritate, nu cel de libertate, n'o pot recunoaşte din fundul inimii decât văzând-o înconjurată de violenţă şi forţă, ca să se impună în ciuda oricărei opoziţii. Niciuna din marile lor inteligenţe nu s'a bucurat de autoritate, iar cea mai mare parte dintre intelectuali au fost toleraţi numai ca visători ciudaţi, fiindcă legea lui Kant, sau a lui Goethe nu dispunea de niciun mijloc, să se impună. Biserica, ea însăşi, s'a impus numai atâta vreme cât a susţinut-o puterea universală a Romei. Luther a dat numaidecât preotului fără arme un susţinător: puterea statului, şi a anulat orice valoare primului său „nu", când recunoscu autorităţii întreaga-i putere şi refuză poporului orice control. Unde supunerea şi comanda se ridică la înălţimea unei religii sociale, acolo voinţa de a se supune se substitue aspiraţiei către libertate: i se zice ordine, dar îi putem zice şi morala valeţilor. Neizbutirea celor trei revoluţii germane din 1515, 1848 şi 1918, ca şi rara lor apariţie şi puţina durată, nu sunt rod al întâmplării, ci reprezintă un simbol. Tocmai renunţarea voluntară la drepturile cucerite sau la cele ce s'ar putea cuceri, aşează caracterul german aparte în lume, constitue instrumentul oamenilor care comandă şi formează pe cel care le urmează mai cu răb-

dare. Dacă vor deveni vreodată comunişti, vor continua să fie, sub alt steag, tot atât de exacţi, de supuşi şi de bine organizaţi.

Iată însă că se pune chestiunea unei ordine noui de creat între popoare, ordine care să se întemeieze pe drept, negocieri şi arbitraj. De 150 de ani, oameni ca Goethe şi Kant, Herder şi Schiller, Beethoven şi Schopenhauer ceruseră aşa ceva; dar fatala despărţire dintre intelectualitate şi stat la Germani, depărtarea în care trăiau unul de altul nu îngăduiseră ca astfel de idei să se realizeze în fapt. Cum să fi reuşit o adunare, unde fiecare ţară trimetea câţiva oameni ca să rezolve cu cerneală şi hârtie chestiuni tratate de strămoşii lor prin lovituri de tun? Dacă creştinismul nu izbutise, sub două sau trei forme deosebite, să încovoaie credinţa germană înaintea forţei, dacă nu izbutise în două mii de ani să despartă pe Germani de vechiul lor ideal, atunci cum o nouă ordine ar fi putut să străbată imaginaţia acestui războinic popor, care scobora orice poziţie înaltă la un rang de poliţie! Revoluţia abia împlinise trei ani şi în comerţ apăruse o hârtie higienică denumită „Excelenţa". Un popor care vedea şi respecta în uniformă cea mai frumoasă expresie a filosofiei sale sociale. pe care n'o văzuse niciodată altfel îmbrăcată, nu se putea totuşi întoarce la admiraţia costumului civil, fiindcă zisa uniformă fusese bătută odată de o alianţă puternică. „Data următoare vom învinge noi", îşi ziceau Germanii. Se întorceau acasă şi se aşezau pe înarmare. Numai învingătorul e de vină că dezarmarea hotărîtă de Societatea Naţiunilor s'a realizat unilateral, toată lumea cunoaşte motivele şi nu le vom mai repeta. Desarmarea trebuia să fie de două ori insuportabilă Germanilor prin faptul că numai ei trebuiau s'o îndeplinească: chiar în tovărăşie ar fi primit-o greu. Când împăratul Wilhelm îşi aruncă dispreţul asupra hotărîrilor dela Haga, el exprima ceea ce se găsea în inima tuturor Germanilor, afară numai de câteva mii de gânditori şi partizani. Ce lume vrednică de milă aceea unde domneşte raţiunea, se gândeau Germanii! Chiar sub înfăţişarea aceasta o reprezintă şi azi, în plictiseala unui paradis roz: desemnează în râs un paradis cu îngeri în alb, încoronaţi cu trandafiri şi cântînd coruri, acompaniaţi la orgă, bătându-şi joc de laşii care îl preferă vântului şi furtunii. Ca să-l înlocuiască în închipuirea tineretului — şi încă înainte de Hitler — pun fortăreţe şi focuri de bivuac, existente doar în războaiele din

teatru. Chiar cei care gândeau se fereau să-şi exprime gândurile, deoarece la un popor războinic nimeni nu vrea să apară laş, iar la un popor învins să aibă aerul de a fi iertător. Dacă învingătorii ar fi vrut să se folosească de momentul când cel mai puternic stat militar era la pământ, ar fi trebuit să-i pună genunchiul pe ceafă şi să nu se fi depărtat o iotă de tractat. Ar fi trebuit, în acest caz, să acţioneze toţi împreună, fără excepţia Americanilor. Ar mai fi trebuit ca Englezii să părăsească ideia fixă a imperialismului Francezilor, deşi aceştia nu căutau decât propria lor linişte. S'a auzit din nou refrenul acesta care rezumă în el tot orgoliul naţional: „După a Germanilor tratare — Lumea va găsi vindecare", program caracteristic bolnavului care crede că şi alţii sunt bolnavi ca el. Nu s'a făcut nimic din ce s'ar fi trebuit, de aceea Germanii s'au întors la idealurile lor cu o violenţă cu atât mai puternică, cu cât le erau interzise. Toate partidele îşi organizaseră formaţiuni militare. La zece ani după ce Germanii nu mai avuseseră drept la arme legale, ei posedau mai multe arme populare decât înainte. Fiecare partid îşi întocmise o armată a lui. Ce putea să iasă de aici decât o nouă dictatură? Armata oficială era cea mai mică, o organizase cel mai interesant general din războiul mondial. Generalul von Seeckt reperezenta o excepţie cultivată, cum întâlneşti totdeauna în corpul generalilor prusieni. Jumătate-matematicieni sau jumătate-poeţi. Şi acest soldat dorea revanşa, dar între două armate, nu între două popoare. Credea chiar într'o armată mică. La el însă, ca la Hamlet, gândirea împiedica acţiunea. In toamna 1923, el ar fi putut distruge pe nazişti la începutul lor, fiindcă ţinea în mâini toată puterea. Totuşi s'a abţinut, ba s'a lăsat să fie mai târziu răsturnat de duşmanul său Hindenburg.

Tineretul german, nenorocit că nu putea face serviciul militar, se grăbea să intre în societăţi particulare de apărare. Prefera Stahlhelm-ul, de sub preşedinţia lui Hindenburg, fiindcă era mai naţionalist decât Reichsbanner, care susţinea republica, dar, pe temeiul tradiţiei sale, prezenta mai multă coeziune. In schimb, Rot-Front, comunist, se prezenta cu mai mult avânt. Toţi se extaziau în faţa unui singur cuvânt, care nu era nici sabia, nici victoria, ci legalitatea. Proiectul, tipic german, al extremei-drepte şi al extremei-stângi consta în a face lucrurile cele mai anti-constituţionale în cadrul constituţiei, să răstorni, la nevoie, republica cu violenţă, dar cu aparenţe legale.

Intre cele două, Reichsbanner-ul privea şi într'o parte şi întralta şi se asigura că societatea era conform regulelor. Admirau toţi pe Mussolini, dar cine s'ar fi gândit atunci la un marş contra Berlinului? Nici chiar naziştii la început. Pe când toate aceste armate defilau prin Germania, cu muzicile în frunte, în adunări se discutau diferite puncte de vedere. Se întâlneau toţi când era vorba de distrugere. Afară de o neprecisă „Germanie nouă", nimeni nu voia altceva decât distrugere: erai anti-marxist, antisemit, antifrancez, antieuropean. Pentru Societatea Naţiunilor însă, ori pentru o înţelegere nu se găsea nimeni, afară doar de câţiva preoţi iniţiaţi. In acelaşi timp se creau societăţi cu aparenţă democratică în favoarea unei înţelegeri, unde ipocriţii se ocupau să înşele pe Francezi. Toate acestea, Hitler le-a găsit pregătite şi n'a avut decât să le desăvârşească. In luptele dintre partide, adesea adevărate lupte sângeroase, între trupele lor, scopul aspiraţiilor era palatul preşedintelui de republică. Octogenarul sta înconjurat de o clică de iunkeri, de generali şi de oameni de afaceri, bine ascuns în burg-ul său, a cărui cheie o avea numai fiul său şi secretarul. Acest secretar de stat Meissner, era mai de dispreţuit şi de aceea cea mai durabilă dintre creaturile precedentei generaţii germane, n'avea ca rival în moralitate decât pe d-l von Papen, care a început printr'o crimă in Statele-Unite, în cursul primului război mondial. Asemenea oameni au influenţat ani de zile hotărîrile bărbatului din fruntea republicii germane. Hindenburg mai era şi gigant şi mareşal, de aceea izbuti să acopere umbra kaiserului, pe când Ebert dispărea din cauza costumului civil şi a capului pătrat. Destul să apară Hindenburg în locul unde vorbise kaiserul şi, fără să fi zis un cuvânt, Germanii uitau de monarhie. In acelaşi timp, după cum e interesant să mai repetăm că în ceasuri grele, niciun iunker nu şi-a apărat prinţii, tot astfel un al doilea fapt dovedeşte decăderea caselor princiare în centrul lor, în Germania. Dintre douăzeci şi două de familii domnitoare, măturate în câteva săptămâni, n'a răsărit în douăzeci şi doi de ani niciun fiu, niciun nepot, care printr'un talent, printr'o încercare îndrăzneaţă sau fie şi printr'o aventură să fi reamintit Germanilor că ei ascultaseră timp de două mii de ani de aceste familii. Câteva sute de ofiţeri nobili, cu inimă puteau salva monarhia în toamna 1918. Tot astfel, un singur prinţ curajos modern, însemnat, fie şi numai ca orator, ar fi putut perpetua sentimentul monarhic, care nu pierise

din inima Germanilor. Astăzi e prea târziu şi, orice s'ar întâmpla, domnia prinţilor nu se ve mai întoarce în Germania. Hindenburg a făcut tot ce a putut ca să reprezinte interesele Hohenzollernilor în dauna republicii şi în contra jurământului depus. Cu mult înainte de sosirea lui, micul trafic dimprejurul milioanelor kaiserului atnisese grav ideia regală. Faptul acesta, precum şi vinderea Memoriilor fostului său duşman, apoi căsătoria de-a doua păreau că vor exclude înîntoarcerea sa vreodată. S'a ajuns în sfârşit la înţelegere. Ca să se stabilească datoria regală, trebuiseră tocmai şase ani, ca şi pentru a se stabili ce i se datora. S'a ajuns şi de data aceasta acolo că, la terminarea celor două procese, democraţia obţinuse un succes moral, pe când regalitatea îşi încasa pe al său în monedă bună.

Douăsprezece milioane de Germani cereau exproprîere în folosul poporului. Preşedintele se gândea ce să facă: în calitatea lui de aghiotant al împăratului să primească aşa ceva în linişte? Să intervină în mod legal, n'avea dreptul, fiindcă îl oprea Constituţia. Iată cum s'a pus de acord cu un vechiu prieten iunker, care condusese propaganda electorală în favoarea sa şi acum lupta încă pentru rege, într'o scrisoare particulară, unde-şi exprima părerea: „Sunt de acord cu preocupările ce mi-ai comunicat. Nu mai e nevoie să-ţi spun că eu care mi-am trăit vieaţa în serviciul regelui Prusiei şi al împăratului Germaniei socotesc dela început această cerere a poporului ca o mare nedreptate, apoi ca o lipsă regretabilă de sentiment tradiţional şi ca o mare nerecunoştinţă". Republica putu să citească a doua zi pe toate locurile de afişaj această apologie a monarhiei chiar prin pana preşedintelui. Ce să facă Hindenburg faţă de această indiscreţie a prietenilor? Germanii au aflat ce gândea cea mai înaltă autoritate despre scopurile lor ingrate şi revoluţionare. Nu erau însă prea nemulţumiţi, chiar dacă li s'ar fi fluierat să dea mai înapoi după ce ar fi înaintat prea mult pe terenul libertăţii. Cum? Să lăsăm în nevoi şi în mizerie pe bunul nostru suveran, care se sacrificase în zilele de Noemvrie numai ca să se obţină o pace mai bună, pe el descendent din familia căreia îi datorăm toată măreţia trecută? Ei bine, deşi s'au exprimat paisprezece milioane de voturi în favoarea exproprierii, aceasta se respinse de către majoritate. Astfel, prin votul definitiv, Hohenzollernii au obţinut, deosebit de cât ob-

ţinuseră în bani, în 1919, încă un sfert de milion de arpenţi [1] de pământ, numeroase castele şi cincisprezece milioane mărci-aur în monedă. Socialiştii, susţinătorii republicii, se ruşinară să consimtă public în reichstag şi se abţinură. Hindenburg, ca orice bătrân, preţuia mai mult trecutul decât viitorul, chiar când ar fi putut să fie mare. Când era vorba de steaguri sau de proprietăţi funciare, intervenea, când era vorba de stabliit viitorul ţării, lăsa pe miniştri. Se gândea el anume să pregătească revanşa? Să credem oare serios ca un caracter care şi-a revenit aşa de uşor după prăbuşire şi care a aspirat toată vieaţa la linişte, ar fi pornit la război la optzeci de ani? De aceea a primit cu plăcere politica de pace a miniştrilor săi şi s'a amestecat rar în chestiuni externe, pe când din contra intervenea mereu, în cursul celor nouă ani, în chestiunile interne.

In toate marile chestiuni naţionale, în anii aceia de reconstrucţie, spiritul german a rămas conform cu tradiţia, strict naţional. Rarii savanţi şi scriitori care propovăduiau spiritul european, n'au fost mai bine trataţi de republică, de cum fuseseră trataţi de kaiser. Ca mai înflăcăraţi contra republicii s'au manifestat şi de astădată profesorii. Unora li se încredinţase să cerceteze cine a fost vinovat (sau vinovaţi) de prăbuşire. După o muncă de şase ani şi pe bază de documente au stabilit vinovăţia lui Ludendorff şi a lui Hindenburg. Ludendorff se afla în acel moment liber, ca aerul, iar Hindenburg proprietate naţională. Inainte însă de tipărirea concluziilor, Hindenburg devenise preşedinte de republică. Ce era de făcut? Raportorul a găsit soluţia: până acum, jumătatea comisiunii n'ar fi stabilit decât un vinovat, pe Ludendorff. „După alegerea lui Hindenburg chestiunea se afla exact la mijlocul drumului, sunt de părere să ştergem fără grijă întreg pasajul". Aşa că, în anul al şaptelea de studii, dictatorul războiului mondial a fost absolvit, fiindcă între timp ajunsese preşedintele republicii.

S'au aflat şi eroi autentici: germani şi germane care, ca în tragedia antică, preferară vieţii libertatea sau îşi expuseră vieaţa. Liebknecht, Rosa Luxemburg, Landauer, Eisner au murit sub revolvere sau sub călcâiul cizmelor naziştilor de atunci. Toller a stat la închisoare cinci ani. Fritz Adler, care omorîse pe ministrul austriac Sturgk, condamnat, apoi

[1]) 30 — 51 ari.

liberat de revoluţie, în discursul de apărare ne-a lăsat unul din rarile documente, care fac onoare istoriei germane şi libertăţii. Şi câţiva nobili au salvat onoarea clasei lor: contele Bernstorff, contele Brockdorff-Rantzau, contele Cudenhove-Calergi, Hellmut von Gerlach, prinţul Lichnowski, Baron Reibnitz, Karl von Ossietzki, Ludwig Renn (pseudonimul unui ofiţer nobil), von Schonaich şi poetul Fritz von Unruh. S'au găsit şi câteva minţi europene în unele universităţi, dar profesorii şi studenţii priveau la ei cu neîncredere. N'au lipsit nici câţiva miniştri deştepţi şi curagioşi în republica de scurtă durată, dintre care, cei mai buni: Rathenau şi Stresemann. Tocmai de aceea unul a fost asasinat, iar al doilea a îndurat atâtea, încât n'a fost departe de a muri.

Walther Rathenau (1866—1922) nu poate fi comparat, ca şef al politicii germane, decât cu Wilhelm de Humboldt. Pe amândoi i-au luat din lumea intelectuală, şi i-au pus în fruntea treburilor publice. N'ar fi primit niciodată, dată fiind adânca sa cunoaştere a temperamentului german. Ar fi trebuit să ştie că Germanii nu tolerează şi nu vor tolera niciodată un Evreu la conducerea statului. Tocmai de aceea Ballin, directorul Hapag-ului, prieten al kaiserului, declinase o ofertă asemănătoare. Visul lui Rathenau era totuşi Germania. Se pasiona de orice era Prusian, mergea până la fanatism. Alături de Heine şi de Lassalle îl socotim ca al treilea Evreu important, care a iubit foarte mult Germania. Mândria cu care-şi sublinia iudaismul său, de care nu s'a depărtat niciodată, nu-l împiedica să dorească asimilarea totală a Evreilor cu Germanii. Oricum, în timpul războiului, a adus servicii excepţionale. Chiar dela început a prevăzut lipsa de materii prime de-a-lungul unei campanii atât de grele şi de aceea, aflându-se în serviciul ministerului de războiu, a combătut-o cu succes. După câteva săptămâni şi anume după înfrângerea dela Marna, el a recunoscut, cu largile lui vederi economice, nevoia de a se încheia pacea şi a căutat să-l facă pe dictatorul Ludendorff a înţelege. Ludendorff a citit cifrele lui Rathenau, care excludeau orice succes prin războiul submarin, apoi răspunse: „Sentimentul meu îmi spune altfel decât cifrele d-tale". In calitatea lui de comisar al republicii, Rathenau realiză în 1920, într'o conferinţă, cea dintâi înţelegere cu învingătorul, înlocuind miliardele prin muncă şi producţie. Când, la urmă, ca ministru al afacerilor străine, asigură statului german, în conferinţa dela Genua, pentru întâia

oară scaun, vot şi consideraţie, delegaţii s'au mirat că se găsesc printre Germani astfel de oameni. Nu s'a lăsat să i se impună, ci încheie cu Rusia cea dintâi alianţă a Germaniei, ţinută până atunci la o parte. După câteva săptămâni, l-au asasinat primii nazişti. Mormântul asasinului deveni loc de pelerinaj. A guvernat cinci luni. Humboldt guvernase patru. Amestecul intelectului german în afacerile de stat trebuia să se termine tragic. Rathenau, unul dintre oamenii cei mai cultivaţi şi dintre cei mai adânci gânditori ai timpului, deopotrivă dotat să gândească şi să lucreze, făcuse primii paşi pentru reconstrucţie şi pentru încheierea de alianţe. In acelaşi timp, chiar în decursul războiului, în numeroase cărţi, prezisese şi ceruse o economie planificată, ca o formă a socialismului de stat. Hitler, ai cărui partizani uciseseră pe Rathenau, şi-a construit sistemul economic după planurile acestuia.

Stresemann, mai mult orator, decât scriitor, mai mult practician, decât filosof, a suferit un sdruncin mai violent în dragostea lui pentru Germania, decât Rathenau, fiindcă până la sfârşitul războiului sau aproape, a simţit şi a lucrat ca un German integral. S'a simţit sdruncinat atât de mult, încât s'a schimbat de azi pe mâine. Reprezintă cel mai bun exemplu de Germani rari care au săvârşit în ei înşişi trecerea dela idealul forţei la idealul dreptului. Ceea ce a obţinut la Locarno în 1925, cum şi-a recâştigat încrederea lumii, însemnau cuceriri importante, fiindcă lumea înţelegea misiunea lui simbolică. Tot el a obţinut dela Francezi liberarea teritoriului renan cu cinci ani înainte de termenul fixat. S'a găsit faţă cu un european tot atât de înţelegător ca el şi întrevederile cu Briand vor fi constituit pentru el zile senine, cu care te dărueşte uneori ceţoasa iarnă nordică. Crezurăm o clipă în Europa cea nouă.

XV.

In Germania, miliardele împrumutate din America şi din alte părţi dădeau iluzia unei treziri a economiei germane. Pe atunci, numele Americanilor Dawes şi Joung se pronunţau de oamenii de jos cu neîncredere, iar de oamenii de afaceri cu o uşoară ironie. Câţiva Germani curajoşi spuseră pe faţă că aceasta însemna faliment fraudulos. Inlănţuirea economiei mondiale, tehnica nouilor maşini care înlocuiau munca cu braţele de-o-parte, nesiguranţa politicii europene şi lipsa de sinceritate în conducerea treburilor publice germane pe-de-altă parte sdruncinase în câţiva ani şi restul de moralitate ce mai rămăsese la Germani. Până la războiul mondial, Germania nu era deloc ţară de corupţie. Dacă în Franţa îţi puteai asigura bunăvoinţa unui funcţionar sau graba lui strecurând un bilet de bancă pe lângă petiţie, aşa ceva nu se putea în fosta Prusie. Marea presă, socotită că o puteai cumpăra în Franţa, era incoruptibilă în Germania. După tradiţia bismarckiană, ofiţerul, judecătorul, învăţatul erau săraci, dar în acelaşi timp incoruptibili. Când iunkerii furau, o făceau în virtutea unui drept particular, pe care li-l acordaseră regii. Numai după ce, sub Wilhelm II, ofiţerii începură să caute în căsătorie fete bogate, când armata şi industria îşi înlesneau una alteia beneficii, numai atunci se clătinară principiile prusiene. In vechile timpuri, hoardele cuceritoare luau în trecere tot ce voiau, fireşte, şi tot aşa se întâmpla la toate popoarele. Cu neputinţă însă ca în cursul războaielor bismarckiene ofiţeri superiori să fi trimis acasă blănuri, tablouri, covoare luate din castelele ocupate. Aşa ceva s'a întâmplat pentru întâia oară în primul războiu mondial. Exemplul s'a imitat repede şi ofiţerii nazişti au făcut din el o ştiinţă desăvârşită, jefuind Franţa.

Deoarece şefii nouei republici erau incoruptibili şi n'aveau nicio răspundere în speculaţiile burgheze, nu exemplul lor, ci al statului desfiinţă simţul moral al Germanilor. Când cetăţeanul văzu că milioanele de dolari împrumutate din Statele-Unite serveau guvernului să construiască cele mai frumoase birouri de poştă, primării şi palate de sporturi, ceea ce Franţa victorioasă şi bogată nu-şi îngăduia, privi lucrul mriându-se şi gândind că ar putea face şi el aşa. Germanii, ale căror sforţări n'au urmărit niciodată ca scop banii, ci mai mult: titlurile, puterea de a comanda, răzbunarea şi mai ales consideraţia lumii, au prea multă imaginaţie ca să-şi vadă idealul sub forma bogăţiei. De aceea idealul lor e mai primejdios decât al celorlalte popoare. Junkerii au reprezentat clasa cea mai lacomă de bani, fiindcă moşteneau din leagăn toate avantajele banilor. Un general atât de simplu ca Hindenburg privise cu invidie ascunsă — el, a cărui familie era destul de săracă, încât să decadă până la a practica medicina sau a se încrusci cu Evrei — castelele, moşiile şi mai ales vânătorile oame-

nilor de rangul său. Acum le-a venit ideia unora din amici să-i dea o satisfacţie, ale cărei urmări trebuiau să aibă o repercusiune istorică. Junkerii, la răsărit de Elba, având impresiunea că pierd pe bătrân în vârtejul berlinez, hotărîră să-l readucă printre ei şi să răscumpere prin subscripţie publică proprietatea din Neudeck, care aparţinea încă familiei sale când s'a născut el. Dacă ar izbuti să-l aibă între ei în cele şase luni de vară, i-ar putea supune nu numai plângerile lor, neîntrebuinţarea în funcţiuni, dar şi greutăţile de proprietari rurali şi el ar face ceva pentru bieţii săi camarazi rămaşi datori. Şi iată cum, fondul de stat, numit „Ajutor pentru Est", care trebuia să servească pentru ajutorarea ţăranilor săraciţi din Prusia de Est şi pentru colonizare de noui moşii, s'a întrebuinţat pentru refacerea în valuri a iunkerilor, „ca să se împiedice înaintarea Polonezilor". Planul izbuti. Odată cu amintirile din tinereţe, în cursul conversaţiilor cu vechi prieteni, preşedintele se convinse repede de nevoia de a susţine cu banii statului proprietăţile iunkerilor. Darul făcut lui Hindenburg s'a suportat uşor de industria grea, căci repartizat „pe tona de fier şi de cărbune" s'a recuperat prin urcarea preţului cu câţiva pfenigi şi suportat până la urmă de consumator, de poporul german. Poporul ar fi subscris bucuros mici sume pentru bătrânul său mareşal, dar aceşti domni aveau motive să nu-l lase să-şi bage nasul în treburile lor. Bătrânul de optzeci de ani n'avea să moară curând şi să lase fiului său proprietatea? Şi aceasta, conform nouilor legi, nu trebuia să plătească taxe odioase de succesiune? Trebuia evitat aşa ceva, trebuiau sustrase aceste drepturi poporului german, în stare de faliment, şi să se pună numaidecât proprietatea pe numele fiului. Cadoul s'a făcut deci şi mareşalului la a optzecia aniversare şi fiului la a patruzecia. De ce oare omul care condusese războiul şi conducea acum ţara să nu fi tras oarecare foloase din toată imoralitatea pricinuită de războiu?

El avea un nou cancelar, foarte integru. Bruning, cu care se sfârşeşte istoria republicii germane, a fost cel din urmă om cinstit printre conducătorii germani. A împins integritatea şi mândra-i sărăcie atât de departe, încât nu numai că a cerut micşorarea salariului său, dar când trebuia să facă o vizită particulară, lua un taxi, ca să nu întrebuinţeze benzină oficială. Incepu economii chiar din prima zi. Privind în jurul în minister, a întrebat pe administrator de ce, de pildă, havuzurile din grădină aruncau apă toată ziua. „Pe vremea marelui cancelar", răspunse bătrânul, „aruncau numai Duminica" Bruning le închise. Inchise de asemeeea şi reichstag-ul sau, mai bine zis, îl slăbi într'atâta prin măsuri de urgenţă (prin decrete), încât constituţia deveni literă moartă, — şi aceasta cu consimţământul lui Hindenburg. Un paragraf destinat să facă faţă la necesităţi e x t e r i o a r e urgente deveni practică obişnuită. Scopul urmărit de Bruning, ca un fel de vicedictator sub Hindenburg, era profund cinstit din punct de vedere naţional şi socialist. Faţa lui palidă de schimnic, cele optsprezece ore de muncă zilnică făceau din acest German neobosit şi credincios catolic un fel de călugăr fanatic, ca Savonarola, alături de cavaleri desăvârşiţi de stilul von Papen, de figurile iunkerilor, tare coloraţi prin vinul de Bordeaux, alături de feţele îngrijate şi uscate ale şefilor stângii, care simţeau că li se apropie sfârşitul. Marea slăbiciune germană însă îl covârşea: şi Bruning adora tot ce era militar. Delicat şi antisportiv, găsise în războiu prilejul la care se gândea, ca să probeze că era războinic servindu-şi naţiunea şi devenind chiar căpitan. Timp de patru ani, Mareşalul, pe care nici măcar nu-l cunoştea, se ridicase în ochii lui la înălţimi de neajuns. Acum însă vorbea cu el dela egal la egal, dela cancelar la preşedinte. Propria-i mărturisire, care se va publica mai târziu, zugrăveşte impresia covârşitoare pe care a făcut-o asupră-i, atunci când ocupa cel mai înalt loc din stat, omul pe care ar fi trebuit să-l domine. Mai tânăr cu treizeci de ani decât mareşalul, el se ocupase toată vieaţa cu politica şi cu economia politică, devenite acum de primă importanţă, dar din care mareşalul nu înţelegea o iotă. In contrastul acesta, cu mult mai violent decât între ministru şi suveran, fiindcă rezulta dintr'un sentiment adânc, călugărul trebuia să fie învins de marele colos. Intriganţii cancelariatului se jucară cu el. Bine înţeles nu fără să-l fi utilizat pentru scopurile lor. Realegerea lui Hindenburg, de care depindeau interesele iunkerilor, nu putea fi asigurată decât de Bruning. Se devotă, deşi ştia că bătrânul îl va trăda îndată după aceea. Generalul Groener spunea atunci: „Vă puteţi încrede în lipsa de fidelitate a lui Hindenburg". Bruning îşi făcuse la Londra şi la Paris cea mai bună reputaţie. El ajunse să desfiinţeze aproape cu totul ceea ce mai trebuia dat din reparaţii şi nu era departe de a obţine dela adversarul francez urcarea numărului armatei la treisute de mii. Astfel Stresemann şi Bru-

ning desfiinţaseră de fapt cele mai grele condiţiuni ale tractatului din Versailles: ocuparea Renaniei, reparaţiile, desarmarea. Francezii renunţaseră la ele înainte de venirea lui Hitler la putere. Bruning a stat atunci de vorbă şi cu Hitler. I-a oferit să-i lase locul de cancelar peste un an, numai să nu facă opoziţie în timpul alegerilor prezidenţiale. Hitler a refuzat. Indată ce Bruning a asigurat realegerea mareşalului, acesta l-a concediat sub pretextul că urmărea planuri bolşevice la Est de Elba, deşi el nu făcuse decât o încercare de a retrage în favoarea ţăranilor câteva milioane dela iunkeri, din fondul „Ajutorul pentru Est". Când Hindenburg i-a făcut cadou, înainte de plecare, portretul său înrămat în argint, i-a atras atenţia prin secretarul de stat să nu-l ţină pe masa de lucru. Nu-i plăcea Bruning, cum nu-i plăcea Hitler, fiindcă erau unul numai căpitan, iar celălalt şi mai rău, numai caporal. Prin alegerile din Septemvrie 1930, partidul lui Hitler s'a ridicat pe neaşteptate în reichstag dela 12 scaune la 107. De aci încolo devenise o forţă, de care orice guvern trebuia să ţină seama. Constituţia, în practică, se desfiinţase, iar preşedintele prea în vârstă şi sub influenţa totală a iunkerilor şi baronilor. Afară, pe străzi, se simţea anarhia. Patru armate, posedând fiecare măcar cuţite, pumnale, boxuri americane, umpleau pieţele, oraşele, ţara cu strigătele patru armate ţinea mai mult lumea de pe trotuare. Programele, numele partidelor nu spuneau nimic, mii de guri le repetau, dar vântul le lua, ca acele arii fluierate pe străzi şi ale căror origini nimeni nu le ştie. Procesiuni şi întruniri, alianţe şi protestări, sărbători şi ceremonii comemorative se asemănau, fie că era vorba de Rotfront sau de Hitler, cum seamănă două armate în „feldgau", care trag una asupra celeilalte din ordin. Ca în războiu şi în propriul lor interes, şefii împinseseră massele la o luptă, care trebuia să le fi părut fără rost, după ce se mai gândeau. Dovada o avem în trecerea a mii de comunişti la S.A. ale lui Hitler, a mii de membri „Eiserne Front" la comunişti, pe când o adevărată duşmănie se aprindea numai între fraţi care voiau acelaşi lucru, dar purtau insigne şi se supuneau la şefi diferiţi. Aşa s'au petrecut lucrurile în 1932 între fraţi duşmani. Să nu ne mirăm prin urmare că lucrătorii s'ar fi găsit pretutindeni în majoritate, dacă aceleaşi clase s'ar fi aflat în cele patru armate. In toate părţile şomeri, aventurieri, arivişti, ca şi idealişti

ori studenţi entuziaşti. Aceşti paşi înainte ai tineretului german, fie că urmau pe Hitler, Stahlhelm-ul, republica ori comunismul, era numai protestarea unui tineret nevinovat contra mizeriei unei vieţi, a cărei răspundere o purtau părinţii lor printr'un războiu neînţeles. Atârna de energia şefilor, ca şi de forţa sau slăbiciunea lor în lupta cu banii, ca una sau alta din formele aspiraţiei anticapitaliste să se fi manifestat în Germania înaintea alteia. Republica scăpase trenul. Mărginindu-se doar să dirijeze fără curaj şi fără idei originale o lichidare, a pierit fără sgomot, după cum şi venise. Rotfront-ul îşi cheltuise forţele în lupte fratricide, lipsit şi el de şefi şi de idei. La Stahlhelm, tinerele inteligenţe trebue să se fi simţit turburate de felul de vieaţă al foştilor ofiţeri.

Succesul lui Hitler, înainte de orice, n'a stat în program, împrumutat pe jumătate dela programul naţional, cealaltă jumătate dela programul socialist al concurenţilor săi, n'a stat nici în ura contra Evreilor, ceea ce constituia punctul lui original. A stat în seducţiunea discursurilor, în generozitatea făgăduielilor. In loc de a consola massele printr'un războiu contra Franţei sau prin vestirea crepusculului omenirii, el aducea un program de realizări imediate: îndată ce se va afla la putere, munca obligatorie pentru toţi, va absorbi la început o jumătate de milion, apoi două milioane de şomeri. Aşa ceva se înţelegea uşor de auditori. Promitea apoi ţăranului că, mulţumită nouilor metode, în fiecare an recolta va creşte cu două miliarde, uită însă că aceasta va începe prin a costa zece miliarde. Mulţimea credea. Când Hitler mai făgăduia patru sute de mii de case noui pentru lucrători, ceea ce ar da de lucru la un milion de oameni, mulţimea credea. Programul lui mai promitea — şi aceasta sub jurământ — suprimarea veniturilor dela cei care nu munceau, etatizarea trusturilor, participarea lucrătorilor la beneficii, desfiinţarea impozitului funciar şi că „nu se va face nicio excepţie pentru intelectuali, nici pentru bogaţi, toţi vor trebui să ia lopata". Deoarece Germanii, cu spiritul lor muzical, nu-şi dau seama de preţul unui castel de cărţi de joc şi preferă să-l cânte, deoarece un şarlatan le poate câştiga mai uşor inima, decât altor popoare, ei fiind mai romantici, au luat dorinţele drept realităţi. Totdeauna Hitler le mai lăsa ceva de dorit în imaginaţie şi prin această tehnică wagneriană reuşea să pue stăpânire şi pe spiritele logice, care la început

se mirau. In niciunul din discursuri, Hitler nu făcea socoteli, nu discuta, se mărginea numai să plutească în tablouri de ale viitorului. Prin aceasta mai răcorea lumea, căreia până atunci i se repetase mereu de vreo zece ani cât are de plătit ea și urmașii. Da, Hitler a trezit noui speranțe într'o națiune care înțelegea greu să se poate pierde și care n'a învățat nimic din pierderi. Când cu pornirea demagogului, arunca în sarcina guvernului, nu într'a războiului, greutatea anilor tulburi, el desemna vinovați în interior, vinovați asupra cărora se putea repezi, iar nu în exterior, unde vinovații se puteau ataca mai greu. Nu Clémenceau era vinovatul, ci Ebert. Războiul nu s'a câștigat fiindcă dușmani răi se aliaseră între ei contra Germaniei, dar dacă s'a pierdut războiul, de aceasta sunt de vină răii concetățeni care loviseră cu pumnalul pe la spate. Nimic mai firesc decât ca un tineret care crede în tot ce i se înfățișează cu putere sugestivă să fi crezut cele două afirmări cu entuziasm și să fi prins curaj pentru revanșă în afară și răzbunare înăuntru. Dacă știai cum să-l iei, era ușor să-l amăgești.

Marea industrie — trebuia negreșit ca cineva să plătească marile reprezentanții ale lui Hitler — se simțea și ea vizată de către toboșar. Incepând prin a reveni la ideia de socializare printr'un ocol ironic, „căpitanii de industrie" nu puteau cere ceva mai bun decât să fie etatizați în felul blând și profitabil cum se înțelegea în „Montan-Konzern", „Oficiul metalurgiei", „Marea navigație" și la băncile care se protejau de stat sau, și mai bine, se răscumpărau de stat. Deoarece Siegfrizii dela Rin simțeau că se apropie crepusculul zeilor s'au asigurat de un wagnerian ca să-i scape. Ei domneau peste oțel, fără să fie de oțel, de aceea simțeau că tot materialul lor subteran avea să fie luat de marele potop. In consecință voiau să se adăpostească pe uscat, pe o insulă, mulțumită carnetului de cecuri, în loc să fie luați cu totul de al doilea val. Concedierea lui Bruning în primăvara 1932 a însemnat începutul anarhiei germane. Statul juridic a încetat să existe de fapt chiar din acest moment, deși formal s'a lichidat în 1933.

Lupta dintre popor și iunkeri, dintre cluburi și stradă — putem spune tot atât de bine între Papen, președinte și ultimii miniștri social-democrați —, despre care vom vorbi acum, a început printr'o farsă, ale cărei personaje vor proiecta umbre tragice pe ecranul istoriei. Mai exista acea fatală Prusie, cu miniștrii săi democrați, care nu mai aveau majoritate, dar care totuși continuau să guverneze fără sgomot, pe când nici naziștii n'aveau majoritate. In spatele acestor formalități a conducerii treburilor publice se aflau chestiuni de putere, căci poliția prusiană era în aparență socialistă și socotită republicană. Aceasta trebuia să înceteze. Cum a reușit reacțiunea să cucerească Prusia? Unii osteniseră, alții erau proaspeți, unii democrați, alții soldați, unii făceau călărie în fiecare dimineață, alții stăteau înecați în hârtii. Totul merse ca pe rotițe: într'o zi din Iulie, Papen aduse la cunoștința miniștrilor prusieni o hotărîre a președintelui republicii că sunt destituiți. Severing, ministrul de interne al Prusiei, declară că nu va ceda decât forței. L-au întrebat politicos pentru când dorește forța. „Mâine la opt, când nu prea e lume pe stradă". A doua zi a apărut urmașul său împreună cu doi ofițeri de poliție. Severing încruntă din sprâncene, protestă și părăsi liniștit localul de unde condusese cu succes zece ani. Prefectul Poliției din Berlin, al cărei edificiu, socotit ca fortăreața cea mai puternic înarmată a capitalei, fusese totdeauna temut, dete câteva telefoane, protestă în scris și la urmă se lăsă arestat. După o oră a semnat o declarație prin care se lega să nu mai facă acte profesionale și, seara, ai săi și reporterii l-au primit bine dispuși.

Oamenii din popor nu s'au purtat tot așa. Prefectul de poliție, interogat în ajung, scrie în memoriile sale ca un filosof: „Așteptam evenimentele care aveau să urmeze". Și-a trimes cererea de demisie de câte ori a trebuit, ca data și semnătura să fie în regulă, și amintește că a poftit pe scaun pe domnii care veniseră să-i ceară demisia. Sute de mii, milioane de persoane rămaseră desamăgite. Pe când șefii se lăsau concediați, lucrătorii așteptau, sub tensiune, ordinul de grevă generală. Agenții de poliție rezistaseră și cei opt soldați ai reichswehr-ului, însărcinați cu paza funcționarilor superiori ai prefecturii de poliție, erau galbeni și îngrijați să nu fie omorîți de poliție. Berlinul abunda de foi volante aruncate de comuniști, dar cei care părăseau guvernul răspândeau svonul că era vorba de o manevră a adversarului. Declarau că voiau să evite baia de sânge, războiul civil. In curtea aceleiași poliții, unde, la 9 Noemvrie 1918, un locotenent își rupsese sabia, fiindcă generalul imperial îl oprise să se apere în contra celora care-l atacau, funcționarii și polițiștii, înghesuiți la ferestre acum la 20 Iulie 1932, strigau: „Trăiască li-

bertatea!". Cele două fracțiuni se liberau prin câte un gest de necesitatea de a se bate pentru drepturile lor. Amândouă voiau, dar nu puteau, pentrucă superiorii lor se fereau de războiu civil. Puterea militară se retrăsese numai momentan în Germania, ostenită de o mare înfrângere. A doua zi reapărea proaspătă. Din contra, democrația, ostenită dela început, pieri cum trăise. N'a mai rămas nimic de admirat decât massele populare, care dovedeau mereu destul avânt și se simțeau gata de revoluție, cu toată slăbiciunea șefilor. Această încheiere fără istorie a republicii germane i-a făcut mai mult rău decât orice fel de bătălie pierdută pe străzile Berlinului. Nu s'a uitat ziua de Martie 1848, fiindcă atunci au fost lupte. O ființă care a existat paisprezece ani și a murit, o regreți, dar n'o cânți. Iți explici că n'a putut trăi din cauza somnolenței cu care s'a creat, între oboseală și frică. Dacă se năștea în bătălie și jertfă, în pasiune, republica germană altfel ar fi sfârșit.

Tragică rămâne acum considerația că dacă învingătorii întreceau cu mult pe învinși prin spiritul mușcător și prin imaginație, ei construiau pe idei din alte vremuri, pe sânge și rasă. Poți tot atât de puțin să conduci numai cu voința de putere și fără ideile vremii, cât și cu ideile vremii dar fără voința de putere.

XVI.

Bătrânul, în vârful puterii, o ținea cu mâini tremurătoare. Alături de el, mai tare, nu mai era reichswehr-ul, ci șeful popular, acela pe care el îl numea în dispreț „caporalul țigan". Junkerii încercară o operă de artă, să-l facă inofensiv, înălțându-l la rangul de ministru. Voiau să-i micșoreze adevărata-i putere, aplicându-i pecetea oficială. Papen se gândea să ajungă la înțelegere cu Hitler, în felul cum oamenii pun capăt, prin căsătorie, unei dragoste care-i amenință. Convinse până la urmă pe mareșal să invite în August 1932 pe șeful de partid, ca să-i ofere postul de vice-cancelar. Pentru întâia oară se întâlneau acești doi oameni, care se scrutau mutual în fotografii și la radio. Hindenburg, înconjurat de cinci credincioși, a primit pe Hitler în picioare, fără să-i ofere scaun.

Pe amândoi îi lega convingerea profundă că forța primează dreptul, că Germania, victimă a vecinilor săi răi, trebue să se înarmeze cât mai repede, spre a-și lua revanșa. Amândoi nu cunoșteau deloc celelalte popoare și culturi. Aveau vederi înguste. La încrederea în propriul lor popor adăugau o neîncredere față de orice vecin și doreau nu înțelegere, ci mitraliere, avioane, gaze. Amândoi ostili parlamentului, pe când intelectualitatea le e suspectă și numai forța fizică interesează. Cât de mult diferă însă la ei visul unei Germanii noui! Când tribunul popular intră în acest palat, ține, nevăzută, în mâna sa, cheia misterioasă care întradevăr îi deschide inima poporului, iar celălalt cu bastonul său de mareșal rămâne ca o legendă depărtată.

Stau față în față, o figură puternică, obișnuită de șaptezeci de ani cu portul uniformei, și un om agitat, care a îmbrăcat-o din întâmplare în cursul războiului și s'a desbrăcat de ea pe urmă. Nu-i sta bine, nici măcar cămașa, de el inventată, pe când bătrânul a trăit mereu cu nasturi, decorații și agrafe. Față în față, cea mai puternică mustață din țară cu cea mai redusă, de asemenea craniul pătrat cu cel oval. Un om fără nervi, un om sănătos față cu un neurastenic. Un mâncăcios față cu un vegetarian, un tată de familie cu un celibatar. Un om cu o influență spontană față de unul care ar vrea să influențeze mereu, un om fără frică față de altul care ar vrea să comande, unul care s'a ridicat încet, încet, față de altul care a răsărit dintrodată din pământ. Un iunker față de un mic burghez, un protestant față de un catolic, un Prusian față de un Austriac, unul străin de popor față de altul aproape de el, un om de rasă care crede în clase, față de omul unei clase care crede în rasă. Un raționalist stă în fața unui mistic, unul pe care l-au ridicat evenimentele față de altul care s'a ridicat singur, unul care tace față de un orator, un senin de-o-parte, un ambițios de alta. Prăpastia dintre ei nu se poate trece. In fiecare din trăsăturile lui, tânărul se ciocnește cu bătrânul. In fiecare din trăsături, bătrânul indispune pe tânăr. Mareșalul vede înainte-i doar un civil țeapăn, dar tribunul popular vede un Roland-gigant, un monument, poate un demon. Contactul direct de acum trebue să-l fi depărtat și mai mult pe mareșal de tribun, altfel nu l-ar fi tratat ca pe un școlar:

— V'am invitat să vă întreb dacă ați vrea să lucrați cu d-l cancelar de stat von Papen.

— Am arătat cancelarului condiţiile mele.
— Atunci vreţi puterea întreagă?
— Imi trebue un post egal cu al lui Mussolini.
— Nu-mi pot lua pe conştiinţă aşa ceva.
Pauză.
— Vă sfătuesc să fiţi în viitor cavaler în lupta politică.

Aceste fraze, reprezentând esenţa convorbirii şi transmise de cei prezenţi, fuseseră învăluite în oarecare artificii de limbaj. Nimeni n'a stat jos. In şase minute, totul s'a terminat. Ca să arate Germaniei şi lumii cât îl dispreţuia, Hindenburg, în rapoarte oficiale, „regretă că d-l Hitler nu şi-a ţinut cuvântul, conform declaraţiilor făcute înainte de alegeri, de a susţine un guvern numit prin încrederea preşedintelui. Preşedintele îşi întemeiază refuzul de a încredinţa conducerea statului şi postul de cancelar d-lui Hitler pe conştiinţă şi pe răspunderea faţă de ţară". In felul acesta i-a arătat în mod public neîncredere. Hitler, nemulţumit, se gândea să se răzbune. Dacă ar dispune de o armată, dacă s'ar bucura de un prestigiu tot atât de mare ca al adversarului, ar putea să înfrunte el, un particular, chiar pe şeful statului.

XVII.

Banii şi lipsa de scrupul au decis bătălia pentru putere. Naziştii ajunseseră la două sute treizeci de deputaţi, dar iunkerii, baronii şi generalii, oameni ca Hindenburg, Papen, Schleicher, n'aveau poftă să cedeze în faţa lor. Hitler s'a răzbunat alegând în reichstag ca preşedinte de vârstă pe un general tot atât de bătrân ca Hindenburg, şi duşmanul lui, şi i-a dat să rostească un discurs de neîncredere în mareşal. La sfârşitul anului, Schleicher, de mult personaj principal în complot, a fost numit cancelar, ca vechiu prieten al lui Hindenburg. Nevoia lui de a flecări îi reducea însuşirile. Toate planurile deteră greş. Fu vorba un moment să se recheme kaiserul, să fie destituit Hindenburg şi să se lase lui Hitler conducerea Prusiei. Dintrodată industria, care până atunci susţinuse cu bani pe Hitler, n'a mai avut încredere în el, fiindcă se temea de socialismul lui. Lipsit de resurse, Hitler constată la sfârşitul anului cu prilejul unei alegeri că numărul voturilor pentru el a scăzut şi a crescut

în schimb pentru comunişti. Curajul celorlalte partide din reichstag de asemenea se mărea, mai ales de când comuniştii aveau în mână o descoperire importantă în legătură cu „Ajutorul din Est". Li se comunicase oficial cifrele de către o comisiune şi dacă ar fi dat publicităţii felul cum Hindenburg favorizase pe iunkeri în dauna ţăranilor din Prusia orientală, pe leneşi şi pe îngâmfaţi în dauna săracilor şi a producătorilor, ar fi putut să dea regimului o grea lovitură. Probabil că şi naziştii i-ar fi ajutat, deoarece nu prea priveau cu ochi buni pe iunkeri. S'ar fi arătat după documente cum îşi plăteau iunkerii datoriile cu ajutorul statului şi alte câteva exemple care ar fi impresionat. Din sumele strânse, 70% serviseră pentru ajutorul a 13.000 (treisprezece mii) de familii de iunkeri. Astfel de lucruri de sigur că ar fi indignat chiar pe bunii Germani.

In Ianuarie 1933, interesul palatului prezidenţial cerea să se facă faţă unui asemenea pericol. Fiul, prietenii, făcură pe mareşal să înţeleagă că şi-ar compromite, cu ocazia aceasta, vechii săi prieteni, iar, înainte de toate, el însuşi ar rămâne descoperit. Nu s'ar fi putut evita să nu se vorbească despre fraudele preşedintelui în materie de succesiune. Când bătrânul a cerut vechiului său prieten şi cancelar Schleicher să disolve cu sgomot periculoasa comisiune, acesta a refuzat şi a fost concediat. Cinstea lui Hindenburg şi a prietenilor săi nu mai putea fi salvată decât printr'o lovitură de stat.

Tot atunci şi Hitler se afla în primejdie: scăderea numărului de locuri în parlament, suspendarea cotizaţiilor îl lăsau în mod brusc în gol. Ca în vechia comedie, mâna intrigantului von Papen apropie pe cei doi ajunşi la strâmtoare. Dând lui Hitler bani şi puterea, se evita scandalul, dar trebuia constrâns Hindenburg, care dispreţuia pe Hitler. Papen, care fusese mai înainte răsturnat de Schleicher şi de Hindenburg, ţinea acum să se răzbune. Puse în curent pe Hitler cu documentele „Ajutorului de Est", punctul de onoare al lui Hindenburg, şi în acelaşi timp anunţă pe fiul acestuia că Hitler va ataca în reichstag. Nu era altă cale decât să-l numească pe Hitler cancelar. Tot atunci, Schleicher, concediat, proiectează cu generalii săi o lovitură pentru 30 Ianuarie: stare de asediu, intrare de trupe, Hindenburg respectuos închis în palat, Papen şi Hitler arestaţi, dictatură militară. Schleicher însă flecăreşte, intriganţii telegrafiază la Londra şi un jurnal de acolo telegrafiază înapoi la Berlin. La 29 Ianuarie,

se știe că pericolul amenință pentru a doua zi din două părți: Comisiunea va începe în reichstag desbaterea temută asupra „Ajutorului de Est”, iar generalii vor da lovitura. Mareșalul e pierdut dacă nu numește a doua zi cancelar pe caporalul Hitler. O ultimă îndulcire: trebue ca el să consimtă la o coaliție cu celelalte partide. La 30, la prânz, Hindenburg numește pe Hitler, a cărui putere acum slăbise, după ce refuzase să-l numească atunci când era tare. Lucrările comisiunii, care trebuiau să înceapă în după amiaza acelei zile, sunt oprite cu forța, documentele dispar. „Putsch”-ul generarilor a devenit imposibil din cauza stării de surescitare a capitalei. Mai târziu Schleicher și soția lui sunt uciși de oamenii lui Hitler. Seara, retragere cu torțe: cel dintâiu exemplu grandios de punere în scenă. Berlinul privește aiurit. Hitler își salută din balconul lui Bismarck trupele care cântă purtând torțe, Hindenburg privește dintr'un balcon vecin și, satisfăcut, bate tactul. Sub ochii Berlinului s'a încheiat alianță între vechia și noua Germanie.

După retragerea cu torțe din prima seară, Germania a văzut o defilare nesfârșită, care străbătea țara cu urlete, cântece, strigăte de bucurie și brutalități, defilare distrugătoare ca un uragan. Săptămâni întregi, munca a milioane de oameni părea întreruptă, toată lumea fiind luată în curentul marei sărbători de bucurie și de răzbunare.

Conștiința de ei-înșiși pe care Tribunul o dădea din nou Germanilor, izbucnea în grozăvii și mânia cu care se repezeau contra foștilor deținători ai puterii atinse pe alocuri entuziasmul. Un popor întreg, gata să intre în paradis, se mai întorcea odată înapoi ca să se arunce asupra acelora care-l oprise atâta vreme dela această fericire. In această voluptate a luptei către exterior, nimeni nu și-a dat seama la început că în interior nu era decât vechia grădină de iarnă.

Totul constituia opera unui singur om, care din celula sa de magician scotea cuvinte, cuvinte, cuvinte, cuvinte, amplificate de milioane de ori de un aparat vrăjit, care asurzea urechile unui popor doritor de formule noui. Cu o imaginație excesivă, el arunca asupra unui întreg popor o ploaie de bășici de flacări, o canonadă de blesteme, un freamăt de steaguri. In primele săptămâni, față de atâta ardoare a manifestațiilor, nimănui nu i-a trecut prin minte să se gândească la semnificația lor. Numai câțiva băgară de seamă că era victoria unui partid, care, în sfârșit, după zece ani de luptă

ajunsese acum la putere, și nu victoria unui popor. Nimeni nu și-a pus întrebarea în ce consta forța dușmanului sau chiar dacă dispunea de forță; ce se promisese și cum se vor ține făgăduieli; cine rămânea strivit sub roțile carului victorios și dacă se strivea cine trebuia. Poporul care era de câștigat pentru steagul cel nou se vedea ascultat cu atâta putere încât era gata să cadă întreg sub risipa ne mai auzită de cuvinte.

„Se întâmplă deseori”, a scris abatele Galiani, „ca ideia triumfătoare să reprezinte o curată nebunie; dar nebunia, abia a izbucnit, și judecata, simțul practic și interesul fiecăruia se alătură, se organizează și-i dau vieață, iar nebunia devine instituție”.

Victoria celor dintâi alegeri de sub Hitler (care au fost și cele din urmă) a permis naziștilor să desființeze toate celelalte partide și să se substitue statului. Mijloacele de care dispuneau n'aveau margini. Orice încercau alții, afară de ei, trebuia să pălească. Sub presiunea curenților celor mai puternici apărea lumina cea mai strălucitoare.

Și-au mai adus odată aminte de mareșal, căci lumea parcă uitase că el mai era președinte al statului. Acum, între frică și desamăgire, acesta își amintea poate de planul prin care altădată Ludendorff depărtase pe kaiser și le înlesnise lor amândoi conducerea imperiului, lăsând să trăiască numai formele exterioare ale respectului datorit șefului suprem al războiului, în felul cum aceștia se foloseau față de președintele lor.

S'a organizat o ceremonie solemnă la Potsdam, ca să se nege în chip simbolic spiritul dela Weimar. Era un început de primăvară. Mareșalul sta în vechia biserică pe un fel de tron, în uniformă și cu toate decorațiile imperiale, iar în dreapta cu bastonul de mareșal. A citit câteva fraze și a dat cuvântul cancelarului. După ce și-a citit programul, a început orga. Vechiul soldat s'a scoborît singur până la mormintele regilor-soldați, pe când de sus adunarea deputaților privea în liniște.

Efectul asupra vechiului soldat fusese admirabil calculat. Chiar în locul acesta, la mormântul marelui Frederic, cu șapte zeci de ani în urmă, el își adusese compania înainte de a pleca, tânăr locotenent al gardei, în cel dintâiu războiu al său. Din cavoul rece se ridicau în forme nehotărîte spiritele acelor regi, a căror legendă, îl făcuse toată vieața mândru de patria sa.

După două zile i s'a prezentat nota. Reichstag-ul în total

nimic altceva decât o supusă adunare de partid, cedase cabinetului toată puterea, iar cabinetul, la rândul lui, se transformase în cor împrejurul solistului. In trei linii, puterea trecuse, în formă, la opt oameni. In fapt, era numai unul.

XVIII.

Adolf Hitler seamănă în multe privinţe cu unii dintre primii împăraţi germani, de care s'a vorbit în cartea de faţă. Seamănă cu Barbarosa prin cruzime, cu Enric al VI-lea prin obiceiul şantajului. Seamănă cu Sigismund prin arta minciunii, cu Wenzel prin persecutarea Evreilor. Reaminteşte pe Othon al III-lea prin gesturile teatrale, pe Carol al VI-lea prin credinţele-i mistice. A împrumutat dela regii Prusiei, care au avut reşedinţa la Berlin: dela Frederic I gustul monumentelor pompoase, dela Frederic-Wilhelm I totala lipsă de cultură, dela Marele Frederic neputinţa sexuală şi dela Frederci-Wilhelm al IV-lea încrederea în talentu-i artistic.

Cu asemenea caracter dă dovadă de talente de seamă. Surprinde lumea prin repeziciunea hotărîrilor pe care le ia şi de care numai un vizionar e în stare, dar nu-i lipseşte nici răbdarea calculată, care aşteaptă ani de zile momentul potrivit. Darurile acestea, împreună cu însuşirea de a întocmi repede planuri şi de a le schimba, îl ridică la înălţimea unui tactician de prima ordine. In el se întâlnesc evul mediu şi secolul al XX-lea, fiindcă la credinţa mistică în misiunea sa adaugă toate artificiile publicităţii, la o viziune pasionată adaugă trucuri de actor. Ştie să câştige mulţimea alternativ prin mijloace aci interne, aci externe. Nu s'a mai văzut ca un om politic să expună lumii un program de cuceriri cu ani înainte de a-l pune în executare şi să ajungă apoi, mai mult sau mai puţin, a-l îndeplini.

Fanatismul lui Hitler s'a sprijinit pe imaginaţie, ea l-a condus la izbânzi. Puterea asupra masselor i-au dat-o deopotrivă instinctul şi experienţa. Lucrează fără să primească părerea nimănui. Hotărîrea de a ocupa Renania a pornit numai şi numai din imaginaţia şi fanatismul său. Işi dădea seama că Francezii nu vor mişca. Avea cu atât mai multă încredere în instinctul său, de data aceasta, cu cât generalii, lipsiţi prin tradiţie de imaginaţie, se opuneau la acest act

curajos. Pe cât se ştie că n'a pregătit singur niciuna din campaniile militare, ci s'a folosit de planurile şi de experienţa statului său major, tot pe atât, în politică, a hotărît singur loviturile-i îndrăzneţe. In această privinţă a profitat de avantajele unui diletant bine înzestrat faţă de un specialist priceput.

Nu-şi ajunge niciodată scopul prin persuasiune, rar prin măguliri, ci de cele mai multe ori prin ameninţare şi totdeauna prin minciună. Pare a fi sigur că teama constitue motorul cel mai puternic al sufletului omenesc. Nu admite putinţa unei rezistenţe curajoase, de sigur fiindcă nici el nu se poate libera decât anevoie de o frică adânc înfiptă în sine însuşi. Se deosebeşte întraceasta de Bismarck, care totdeauna se înfăţişa sigur de el şi impunea adversarului prin acţiunea-i netulburată. Bismarck n'avea nevoie să dea ochii peste cap, nici să strige ca un isteric: teroriza pe adversar numai prin simplul fapt al prezenţei sale.

Să ne întoarcem însă la însuşirile temperamentului său. Găsim aici trăsături specific germane: încrederea în violenţă, spiritul de răzbunare, nesiguranţa. Trei trăsături pe care le întâlnim totdeauna la el. Restul: Germania, rasa, antidemocratismul, antisemitismul, — acestea s'au altoit pe cele trei trăsături fundamentale şi s'ar fi putut întâmpla şi invers.

Rar poţi citi atât de repede şi cu atâta siguranţă, într'o biografie abia terminată, ca şi cum s'ar fi scurs o sută de ani şi am dispune de documente secrete, influenţa incidentelor vieţii particulare asupra formării teoriilor politice. In totalul lor, dogmele lui Hitler sunt numai urmări ale propriilor resentimente:

El e dintr'un neam prost, — a dovedit acestea înaintea unui tribunal cel mai mare etnolog german —; de aceea persecută rasele amestecate.

Aparţine unui grup etnic rău tratat de Austria, de aceea o urăşte.

A îndurat mizerie în tinereţe, de aceea urăşte pe bogaţi.

Neavând ce mânca, a vegetat în instituţiuni caritabile din Viena, susţinute de Evrei, de aceea urăşte pe Evrei.

Lipsit de talent, n'a reuşit la şcoala de belle-arte, de aceea urăşte pictura, la modă pe atunci.

Necunoscând în vieaţă confortul, nici manierele, urăşte pe marii artişti ai acestei concepţiuni de vieaţă, pe Francezi.

Neînvăţând nimic, urăşte intelectualitatea.

Atâtea a urît Hitler, dar a iubit ceva? Şi marele Bismarck a urît şi încă mult, dar iubea copacii bătrâni, animalele, pe soţia sa şi trăia în familie. Hitler a negat legăturile naturale, fie ascendente, fie descendente, n'a iubit nici natura, nici frumuseţea, nici libertatea. Lui nu i-a plăcut puterea, ca altor dictatori, pentru a construi, ci pentru a distruge. Nu găsim aici o vanitate obişnuită orgoliului obişnuit, ci pofta de răzbunare, veşnică şi niciodată satisfăcută, contra celor pe care altădată i-a invidiat fiindcă erau mai bogaţi sau mai tari sau mai asiguraţi în vieaţă decât el.

Hitler oferă imaginea vie şi tragică a ratatului care, chiar în cursul unei cariere fără precedent, nu şi-a putut găsi liniştea sufletească. O citeşti pe faţă, în privirea-i tulbure, urmărind mereu victime, în felul de a-şi purta mustaţa şi părul, imitând pe omul care vrea să pară totdeauna tare.

Dacă i-ai adăuga mustaţa lui Wilhelm al II-lea, asemănarea dintre cei doi neurastenici ar fi impresionantă. Nicio întâmplare din vieaţa lui, aşa cum s'au ivit în vieaţa altor dictatori şi chiar într'a lui Mussolini, niciuna nu ne arată pe Hitler liniştit, ci totdeauna întunecat ori agitat. Un om nesatisfăcut, hărţuit, urmărit şi, prin astfel de permanentă agitaţie, curat German.

Pasiunea aceasta bolnăvicioasă l-a condus. Numai mulţumită unui fel de somnambulism, un om ca el, care nu cunoştea deloc nici limbi, nici ţări străine, nici obiceiuri, nici literatură, a presimţit totuşi cu atâta siguranţă că democraţia franceză se afla în descompunere, iar cea engleză nu. Cu mult înainte de venirea la putere, a avut intuiţia prăbuşirii Franţei, o verificase şi o pregătise atât de bine prin mijloace psihologice bine alese, încât, până la urmă, campania din 1940 contra Franţei reprezintă, prin jocul tuturor mijloacelor întrunite, un succes impresionant. In August 1940 însă, acelaşi om s'a ferit să atace Anglia, nu după sfatul generalilor săi, ci contra lor şi, din cauza aceasta, a pierdut două luni preţioase. Se prea poate să-l fi influenţat amintirile despre Napoleon şi Wilhelm al II-lea, amintiri care i-au întărit sentimentul că ar cădea atacând Anglia.

Astfel de somnambuli, în alte împrejurări simpli cabotini, ajung la succese mari numai faţă cu oameni de măsura lor. Prima lui pornire l-a îndrumat către Germani. Işi dădu seama că niciun alt popor n'ar admite o apariţie de felul acesta, dar, în acelaşi timp, că numai poporul clasic al supunerii ar fi în măsură să-i împlinească ideile. De aceea a şi obţinut succese mai mari şi mai repezi decât Mussolini. De aceea şi-a părăsit patria, rău dispus, pe când era încă tânăr soldat, şi a trecut la Germani. Ca să ajungă şef, în sensul latin, îi lipsea totul. Şi astăzi Romanicii râd de el, căci atitudinea lui, în loc de a fi impunătoare, este încordată; vorba-i nu e forte, ci isterică; privirea-i nu e nici mândră, nici creatoare, ci înfricoşătoare.

Germanilor însă le-a plăcut totdeauna amestecul de cabotinaj şi de romantism, ultima dată la Wilhelm al II-lea, cu care am făcut mai înainte o paralelă.

Brusca transpunere a sentimentului adevărat în afectare de sentiment, care provine din nesiguraţa caracterului german şi o alimentează, acordă în ochii Germanilor omului anormal ceva interesant. Alte popoare, mai tari sau mai cinice, consideră acelaşi lucru drept comic. Iată de ce niciun străin, chiar ştiind nemţeşte, nu poate înţelege la radio acţiunea lui asupra masselor. Totuşi Hitler a cucerit puterea prin cuvânt. Germanii au produs atât de mari muzicanţi şi actori, dar oratori nu. Ca să găseşti oratori în istoria germană, trebue să te întorci cu mult înapoi, o constatare care merge paralel cu lipsa de revoluţii. Dela Lassalle, adică de optzeci de ani, abia a apărut unul. Lui Wilhelm al II-lea i-au lipsit radio şi obisnuinţa de a vorbi în public. Fără radio, puterea lui Hitler abia ar fi fost cu putinţă. La obiecţiunea că descoperirea stă la îndemâna oricui, putem răspunde că dacă Napoleon ar fi dispus de telegraf, s'ar fi găsit neapărat în stare de superioritate faţă de adversari, fiindcă ar fi putut conduce din Moscova războiul din Spania. Pe spiritul german nu poţi pune stăpânire decât prin imaginaţie, niciodată prin logică, de aceea ei au căutat o atot prezenţă sonoră într'un şef, care la început a venit fără arme. A trebuit de altfel multă dibăcie să-l faci să fie auzit de milioane de oameni fără să li-l arăţi, fiindcă sfetnicii săi îşi dăduseră seama de puţinul efect al apariţiei în persoană, care dispunea mai mult spre caricatură. Se prea poate ca tocmai aceia care se foloseau cei dintâi de orice nouă invenţie în propaganda lor să se fi abţinut, tocmai din această cauză, de a introduce televiziunea.

Hitler a adus Germanilor tocmai ce le lipsise amarnic timp de paisprezece ani, le-a adus efectul unui mântuitor, care reunea în el pe Marele Frederic şi pe Wagner şi toate acestea prin ce? Prin promisiunea că le va da arme şi prin

cortegii şi steaguri, — pe care le-a dat, întradevăr. După o epocă cenuşie, un fluviu de steaguri curgea din nou printre Germani şi se auzeau tunând comenzi, răsunând fanfare. Un fel de mare piramidă, după modelul celei vechi, s'a construit de nazişti, sub sute de nume diferite, posibile de prescurtat, cu mii de pietre şi trepte, insignă la braţ, o nouă monedă, cisme de cavalerie, chiar dacă nu-ţi dădea şi cal.

Totul s'a produs după modelul wagnerian: repetate procesiuni, melodii nesfârşite, motive puţine, dar cu stăruinţă repetate, nevinovaţi de o parte şi demoni lacomi de aur de alta, duci zângănitori şi vasali mergând la pas, jurăminte de eternă credinţă şi călcarea lor, amestec de mistică şi de brutalitate, eroism pur mic-burghez: în felul acesta a trecut Hitler din domeniul militar în cel wagnerian. Cunoscând bine sufletul german, i-a împlinit cele două feluri de visuri: supunere şi muzică, disciplină şi adorare. A luminat astfel cu flacări lumea crepusculară în care, pentru Germani, victoria măririi se leagă atât de uşor cu propriul lor folos.

Arta obsedantă a propagandei, pe care ingeniosul Mephisto a descoperit-o la ei, era cu totul nouă pentru Germani. Nu-i inundase niciodată un astfel de fluviu de discursuri, simboluri, embleme, serbări, în care păreau a voi să se întreacă vechile forme, dela masa consilierului intim până la jocul de noroc, dela corporaţii până la fabrici. Germanii ascultându-se când lăudaţi, când ocărîţi prin maşina de convins, se simţeau fericiţi şi în siguranţă în braţele unui puternic îmblânzitor, aşa cum visează unele femei. In sfârşit li se lua de pe umeri greutatea celor paisprezece ani penibili, în sfârşit se ivise iarăşi cineva să le comande.

Hitler a redat Germanilor dreptul de a se supune şi nu conştiinţa de ei înşişi pe care o arătau lumii cu mult înaintea lui, pe când străbăteau ţările străine criticând şi vorbind tare. Hitler, de asemenea, a redat cel dintâiu micului burghez înţelesul valorii sale, ceea ce nici marele burghez, nici lucrătorul conştient nu ştiuseră să facă.

Din partea unui om slab, după o tinereţe întunecată, urmată de sute de depresiuni, aşa ceva e cu putinţă numai printr'o energie nervoasă, concentrată la anume timp într'o extraordinară putere de acţiune, dar ca să se destindă apoi în mod brusc. De unde să ia Hitler repede atâta energie antrenantă, dacă nu din credinţa fanatică în ceea ce făcea? Oare alte mijloace n'avea? Lipsa de cultură nu e numai o întâm-

plare din vieaţa lui, ci un principiu. Duşmănia lui faţă de intelect îl deosebeşte înainte de toate de Ruşi, care adoră ştiinţa. Producţia de cărţi în Germania a scăzut cu mai mult de o treime până în 1939. De aceea Hitler rămâne în istoria germană cel mai mare exemplu de separarea intelectuului de stat. O mie de ani, statul german s'a ţinut departe de intelect, dar l-a tolerat. L-a ţinut într'o „rezervă", cum se ţin Indienii, rezervă unde rar era tulburat. Hitler e primul German care a combătut intelectul din punct de vedere al statului şi l-a interzis. Prin el, starea de spirit obscurantistă a sute de regi şi prinţi s'a ridicat la înălţimea unei religii. Singura dată când Hitler a citat pe Goethe, deşi renegându-l, cum a procedaat şi mareşalul Hindenburg, a fost ca să spună că-i iartă mult pentru acest cuvânt: „La început a fost acţiunea". Nu-şi dădea seama că acest cuvânt, pus de Goethe în gura lui Faust, reprezintă traducerea începutului din evanghelia Sf. Ioan şi că, deci, provin dela un Evreu. Hitler întrece chiar pe cei mai strâmţi la minte prinţi-electori prin totalul „curaj de a fi analfabet", aşa a spus el însuşi odată. Niciodată o carte scrisă într'o germană aşa de puţin colorată şi ştearsă n'a dobândit celebritate; şi încă ea a câştigat în calitate, prin traducere. Pe 700 de pagini nu găseşti o metaforă împrumutată din vieaţa poporului, a meşteşugarilor a agriculturii, a sportului sau a istoriei.

Multe cărţi politice şi memoriile multor regi s'au scris de alţii, nu de ei. „Mein Kampf" a scris-o neapărat autorul anunţat pe copertă. In orice caz cartea reprezintă aceeaşi factură ca şi discursurile. Banalităţi şi „sloganuri", lansate mai dinainte prin mii de articole de fond, acţionează asupra posomorâtei mulţimi germane dacă sunt rostite, strigate, urlate, pe când pe pagina tipărită se suportă mai greu. Nu ne aflăm în faţa unui om ignorant, care, copil al naturii, scoate din sineşi sunete puternice, ci găsim stilul celui din urmă dintre micii jurnalişti din fundul Pomeraniei. Stilul lui Hitler şi portretul său ajung pentru a-l scoate pentru totdeauna din clasa Napoleonilor.

Să vedem asupra cărui fel de oameni s'a exercitat influenţa lui Hitler, afară de mulţime. Că l-au urmat profesorii, aceasta constitue un fenomen repetat adesea şi pe care cartea de faţă l-a analizat mereu. Că scriitorii s'au pus, aproape toţi, la dispoziţia lui, aceasta corespunde obiceiului pe care l-am semnalat la cugetătorii germani, dela Luther la Kant.

Ceea ce reprezintă însă un surprinzător succes este ca Hitler, civil, să câştige pe generali.

Faptul nu se poate explica numai prin făgăduiala că le va da situaţii, onoruri şi bani. Se pare că credinţa sa fanatică a surprins pe aceşti oameni cinici, ca şi strămoşii şi clasa lor, şi care continuaseră a trăi fericiţi în ciuda războiului pierdut. Istoria, afară de singura excepţie citată, nu cunoaşte generali care după înfrângere să se fi sinucis sau să fi ajuns nebuni. Adânca ură pe care Hitler o scoate din nevoia de răzbunare, e străină de generalul prusian. El se vaită, dar nu urăşte, şi în orice caz nu pe duşman, ci pe superiorul său. Şi iată pe un agitat plin de pasiune care declară, deşi fără probe, că Franţa e putredă şi Austria gata de cădere. El aducea pentru întâia oară pasiune şi imaginaţie în tunuri şi tancuri, în planurile de marş, şi în foile de mobilizare, — tocmai acestea au impus militarilor.

Tot pasiunea l-a împins la cruzime şi minciună. Cu siguranţă că era de bună credinţă când omora nevinovaţi, îşi înşela prietenii ori se arunca asupra statelor desarmate. Ideia de a stăpâni lumea justifică în ochii lui toate mijloacele. Dacă i s'ar întâmpla să fie generos, s'ar socoti chiar slab şi s'ar privi cu frică. Violenţa în distrugere, furia cu care ura orice se prezenta reuşit, sănătos, frumos, fără a-i fi supus, — prin acestea cunoşti pe marii nervoşi, înzestraţi cu viziuni. Riscă totul pentru o mare lovitură, ca în noaptea omorului dela 30 Iunie sau reocuparea Rinului. O ia la fugă însă în faţa unei singure arme, ca în ziua „putsch"-ului dela Munchen.

Asemenea fire, al cărei portret clinic s'a făcut de medici, scriitori şi de bolnavi înşişi, s'a simţit obligată să-şi clădească o vieaţă particulară, în care corpul şi sufletul să fie tratate cu menajamente, aşa încât să se întărească pentru rarile explozii. Orbirea isterică de care a fost lovit câteva zile în cursul războiului, ca urmare a fricii — savantul din Heidelberg care a raportat faptul a fost mai târziu destituit — i-a servit de avertisment. Slaba-i constituţie cere preparative şi repaos, de aceea el cade în lungi perioade de abrutizare, ca un mare actor în vacanţa de vară, fără să-ţi dai seamă de marile lui daruri. De aceea Hitler nici n'a făcut sporturi, nici n'a băut, nici n'a avut alte pasiuni de amator. Când, din întâmplare, ajunge în contact cu femeile, ca să dea oricum probă de virilitate, totul se termină prin fuga sau moartea femeii, ca în cazul nepoatei sale. Cine nu poate conduce o trăsură, nici să călărească, nici să treacă înnot o apă, nici să schieze, cine nu poate avea nici femeie, nici copii, ajunge din contra să acţioneze în momente decisive cu violenţa artiştilor, cărora instinctul le fixează aceleaşi limite.

Acest fanatism provine din desamăgiri personale, din privirea invidioasă cu care s'a uitat la oamenii mai fericiţi, de aceea considerăm ca sigur că la origina carierei sale stă dorinţa de a se pune în lumină, după cum se găseşte la origina atâtor vieţi active. Succesul lui Hitler s'a construit cu greu şi s'a obţinut printr'o activitate neîntreruptă, dar în orice caz n'ar fi fost posibil în asemenea grad decât la Germani.

XIX.

Niciodată un dictator n'a dispus de o mulţime care să consimtă la procedeurile lui, niciodată n'a avut în mâini un material atât de admirabil de supus şi de mlădios, cum a găsit primul şef ilegitim al Germanilor.

Din ce am povestit în paginile precedente reiese până la ce grad Germanii, liberaţi pe neaşteptate şi fără voia lor, aşteptau de paisprezece ani un şef care să le impună din nou forţa sa. Rarile excepţii, acei splendizi credincioşi, pacifişti sau socialişti, care au primit să fie închişi sau au murit pentru convingerile lor, nu reprezintă nicio miime din poporul german. Cel mai cunoscut dintre ei, Martin Niemoeler, eroul german al epocii, are înfăţişarea unui model al lui Duerer. Westfalian, fiu de pastor, marinar entuziast, strălucit comandant de submarin în timpul războiului, adânc credincios, dar care nu-şi punea în timpul luptei nicio întrebare, care credea în Germania ca în D-zeu.

După revoluţie, un unchiu l-a ajutat să-şi cumpere o fermă. Astfel ajunge el pentru întâia dată în contact strâns cu ţăranii, care se cred marxişti. Se întâmplă în el o mare schimbare: observă că sufletele îl interesează mai mult decât poate învăţa din cultură şi din seceriş. Student în teologie, învaţă limba ebraică şi se entuziasmează în acelaşi timp de chestiunile germane. A fost comandant al gardei universitare şi s'a luptat când cu „kapp-putsch"-ul. Era doar de treizeci de ani la întâia lui predică la Munster. Atât de sărac, încât a trebuit să caute de lucru aşezând şine. Acest dublu fel de

a fi, acest cavalerism creştin, adânca-i credinţă, romantic şi naţional în acelaşi timp, provoacă în el numeroase conflicte interioare, care izbucnesc în clipa când Hitler cere tuturor pastorilor protestanţi jurământ în numele lui. Niemoeler, împreună cu câţiva colegi protestează. Se întâmplă un atentat contra lui, dar parohia demonstrează zilnic pentru el, fiindcă simte că are în frunte un om tare. Urmăriri, destituire. I se ia dreptul de a predica şi atunci propovăduește în casă. Arestare, proces, achitare. O nouă arestare, tabără de concentrare. Niemoeler refuză să fie liberat, fiindcă i se cere să jure că nu va mai predica. Se spune că după ce a izbucnit războiul, s'a oferit să comande un submarin. In oferta aceasta întâlnim tragica împărţire sau despărţire a sufletului german. Un om numai corectitudine, convingere, la fel cu Luther când îşi dă vieaţa pentru convingeri, predicând contra cruzimii naziştilor, opunând o rezistenţă de fier când i se cere să jure pentru altcineva, decât pentru D-zeu; şi totuşi, care se declară gata, sub acelaşi om care nega pe D-zeu, sub acelaşi steag de ură, să se cufunde în mare, ca să torpileze pe duşmanul Germaniei.

Iată ce a gravat Duerer, în al său „Cavaler, moarte şi drac" şi care înfăţişează în chip impresionant opoziţia din inima oricărui adevărat German. In totalitate însă, poporul german, în ciuda tuturor lipsurilor, pare a fi, dacă nu fericit, cel puţin de acord cu regimul. Dorul de ţară, înfocata aspiraţie a emigranţilor, spune lumii că Hitler nu e Germania, dar nu l-au reales mereu Germanii? Să admitem că parte din alegători au votat constrânşi sau de frică, totuşi majoritatea covârşitoare a votat pentru el cu entuziasm.

El a dat de lucru la milioane de şomeri pentrucă a pregătit şi a făcut războiul. A fost de altfel şi unul din motivele de a continua războiul. Se pare chiar că el a învins ultimele rivalităţi dintre vechile familii germane şi că a reuşit la constituirea imperiului, într'o formă pe care n'o realizase republica după căderea prinţilor.

Hitler a impus Germanilor un sistem de constrângere pe care niciun popor nu l-ar fi suferit. Nimeni nu renunţă cu totul la libertate.

Fără îndoială că Germanii gândesc astăzi într'un fel modern, mai ales în maşini, nu în aur. Au dovedit lumii că se poate să trăieşti, să lupţi şi să cucereşti fără aur, că inginerul se poate lipsi de bancher, dar nu şi invers. Işi datorează chiar

victoriile faptului că a răsturnat noţiunea „afaceri", care până la războiu stăpânise democraţiile. Să fabrici ce trebue statului, nu ce aduce câştig, iată o idee venită la Berlin dela Moscova şi umblă acum prin toată lumea, ca ceva foarte actual. Ar trebui să adoptăm această idee, fără să pierdem însă libertatea.

Marea massă a Germanilor nu se plânge că intelectul, lumina, stau sub obroc. Abia bagă de seamă că producţia lor de cărţi, fără a mai vorbi de cuprins, a scăzut sub Hitler dela treizeci şi şapte de mii la şaptesprezece. In ce moment au cerut intelectului să hotărască de îndrumarea ţării sau cel puţin s'o influenţeze? In războiu, intelectul s'a aflat mai departe de statul german de cum n'a fost niciodată. Un popor care o mie de ani a suportat ce i-au comandat autorităţile, care nu s'a luptat pentru libertate şi care, atunci când i-a fost acordată contra voinţei lui, s'a grăbit să caute din nou jugul, acest popor german trebue considerat de lume ca un total, fără înclinare de a se schimba. Prima greşeală, căreia i-am căzut victime, de a fi crezut după întâiul războiu mondial că se poate o Germanie nouă, nu trebue să fie urmată acum de a doua.

Se dovedeşte aceasta şi prin persecuţia contra Evreilor. Când s'a aflat în lume despre primele progromuri, s'a spus că în multe părţi mulţimea a stat de o parte. Se poate însă demonstra până la ce grad stă în caracterul german persecutarea Evreilor prin faptul că ea a crescut dela primul boicot din 1933 până la intrarea în Viena şi la progromurile din Noemvrie 1938. Nu e vorba numai de membrii S.A., care exeuctau ordinul partidului, ci de burghezi bogaţi, de profesori germani, de sportivi neîncadraţi, care au luat parte la atacuri nocturne din pasiune şi din plăcere. Iată şi argumentele:

De ce Germanii duşmănesc pe Evrei mai mult decât alte popoare şi aceasta nu ca guvern sau partid, ci ca massă? Când Ernst Moritz Arndt scrie: „Germanului îi place să adauge la lanţurile galerianului, înlănţuindu-şi şi sufletul", acest înflăcărat patriot a văzut foarte adânc. Germanului nu-i place să piardă partida. Nu poate suporta la alţii succese. Nesiguranţa-i interioară îl împinge la răutate, la trădare şi la brutalitate faţă de toţi care, sub ochii lui, produc ceva care nu-i aparţine complet. Pe când Ruşii făceau progromuri contra unor bieţi Evrei necunoscuţi, Germanii persecutară pe cei bogaţi şi pe cei talentaţi. Nu ghetoul îi înfuria, nici figurile di-

ferite de ale lor, nici gesturile, ci onorurile și influența câștigate de puternicii bancheri evrei, celebritatea savanților și virtuozilor evrei.

Priveau cu ochi geloși ridicarea Evreilor germani după liberarea lor în 1848. De ce teatrele și ziarele lor să fie cele mai bune? Pentru ce tocmai ei să producă mântuitoarele doctorii, pe remarcabilii chirurgi, metodele admirabile, cărțile pline de intelect și, față de numărul lor în populație, într'o cantitate cu mult mai mare decât ne-Evreii? O dilemă tragică s'a născut dintr'o oarecare înrudire, și aceea limitată la un punct, asupra căreia Goethe atrăsese atențiunea. Evreii ca și Germanii se consideră popor ales. Cea mai mare parte dintre Evrei urmăresc mai mult onoarea și considerația decât banul, cu atât mai mult, cu cât nu e mai mult de un secol de când lumea le-a dat prilej să se distingă printre concetățenii lor. In schimb Germanii au de o mie de ani drepturi egale cu ale altor popoare și pot intra în concurență, totuși n'au părăsit sentimentul de supunere, fiindcă mereu le-a plăcut să asculte de cineva. Ei urăsc îndoit de mult pe Evreul german care, în patrie sau în străinătate, dobândește considerație.

Naziștii au introdus în „climatul" general al poporului legalizarea violenței, sfârșitul statului juridic, voința nerăbdătoare a unui tineret lacom de omoruri și jaf. La începuturile hitlerismului ce era de atacat mai cu succes? Evreii, fiindcă întruneau toate condițiile victimei de preferat: desarmați, calomniați, cu bună stare. Cu ei îți puteai satisface în același timp dorința de omor și pofta de jaf. Fără să fi făcut ceva mai bun, republica germană permisese micului burghez să scrie și să spue în mod public că Evreii începuseră războiul și apoi îl pierduseră, pentrucă, în loc de sentimente naționale, urmăreau scopurile internaționalei socialiste. Aceasta nu împiedică deloc ca în miile de documente privitoare la războiu să nu găsești un singur nume evreesc. In guverul republicii numai 6% din miniștri erau Evrei și trei Evrei au luat parte la resoluție. Din contra, dintre premiile Nobel câștigate de Germani, ei au obținut 20%. Toate acestea s'au ascuns, ca și faptul că la războiu participaseră o sută de mii de Evrei și că douăsprezece mii fuseseră uciși, deși reprezentau numai 1% din populația totală a Germaniei. Dintre actele naziste, cel mai josnic a fost acela de a șterge numele evreești de pe monumentele care, arată cu litere de aur, în micile orașe, pe soldații morți pe câmpul de onoare.

Autorul s'a abținut să relateze cruzimile făptuite de regimul hitlerist, cunoscute de lumea întreagă; totuși simte nevoia să vorbească despre una povestită de doi martori oculari, scăpați în urmă.

După asasinarea lui von Rath, atașat la ambasada Germaniei din Paris, Germanii organizară un progrom în toată regula prin toată țara. In câmpurile de concentrare, a avut loc o ceremonie specială. La Buchenwald, cei zece mii de prizonieri trebuiră să se alinieze la 11 Noemvrie 1938, la orele unsprezece dimineața, ca să privească cosciugele fraților lor, omorîți ca represalii de către S.A. S'a organizat apoi al doilea cortegiu cu cei care fuseseră bătuți până la sânge și care abia se târau. Cine cădea, era ridicat în bătăi de soldați și împins înainte. Un negustor de șaizeci și cinci de ani, cunoscut de autor în tinerețe și care fusese dus în tabără cu trei zile mai înainte, se desfăcu repede din cortegiu, se așeză în fața șirului de deținuți, ridică brațele cu ultimele forțe care-i mai rămâneau și rosti cu glas tare, în evreește, rugăciunea morților pentru frații săi asasinați.

Câteva minute, soldații s'au uitat cu curiozitate și mirare. Apoi s'au repezit la el, l-au luat în chip sălbatec și l-au ucis în aceeași zi, căci n'a mai fost văzut. Numele acestui Evreu își are locul în lista martirilor germani care începe cu Hus și care nu s'a terminat încă.

In fața unor asemenea fapte trebue să dispreţuim cu atât mai mult pe unii Evrei, care au primit să fie socotiți „arieni de onoare" și să colaboreze cu călăii fraților lor, ca baronul Oppenheim, arheolog, von Weinberg, proprietarul unui grajd de curse și generalul Milch, intimul lui Goering.

Faptul că Hitler a scăpat pe Germani de Evrei va aduce rău Germaniei, dar trebue să le facă plăcere Germanilor. Au pierdut de altfel destul. In ciuda lungei istorii a supunerii lor, Germanii n'au îndurat niciodată, ca în ultimii ani ai războiului, lipsa celor din urmă libertăți. Nu mai e nimeni, bogat sau sărac, lucrător, țăran sau medic, care să muncească la ce-i place, când și cum vrea. Țara toată era o imensă cazarmă, unde Germanul intra la șase ani, era crescut, antrenat, supus și păzit destulă vreme, așa încât și ceremonia înmormântării să fie prevăzută. Noțiunea de lege s'a compromis pentru generații de acum încolo, în ceea ce privește pe cei optzeci de milioane de Germani. Credința în violență, în schimb, s'a întărit și tot pentru generații, chiar dacă au

rămas învinși până la urmă. Prima înfrângere nu i-a învățat nimic, ci s'au precipitat cu încăpățânare spre idealurile lor, atunci cum dar ar învăța ceva dintr'a doua?

Luarea în bătaie de joc a celor mai adânci convingeri, instituirea disprețului legii, glorificarea omorului, disprețuirea caselor lui D-zeu, profanarea mormintelor, neîncrederea tuturor față de fiecare, spionarea celor mai de aproape prieteni, desaprobarea propriului părinte pentru motive de rasă, insigna partidului ținând loc de examene, distrugerea științei independente, punerea sub supunere a maeștrilor și profesorilor, antrenarea la brutalități perverse, îndobitocirea femeilor, părăsirea oricăror pasiuni nobile în favoarea statului: speța pe care o vor lăsa va fi străină de toți contemporanii ei de vârstă în țările străine.

Ce să mai zicem despre compromiterea numelui german în lumea întreagă? De astădată nimeni nu va putea spune că l-a constrâns clasa diriguitoare, căci fiecare își avea prietenii săi în partid. Toată națiunea a întreprins această devastare și a aprobat-o. Toată națiunea a adoptat principiul ministrului său de justiție de atunci: „E drept ceea ce slujește Germaniei". In aceste cuvinte se cuprinde toată catastrofa morală. Poate lumea să uite? Un om care în copilărie a trăit bătălia Londrei va putea vreodată să întindă mâna unui German? Un Norvegian va mai primi în casă un German? Care Olandez va mai stabili relații comerciale cu un German, când mamă-sa, fugind cu o sută altele, a fost ucisă de bombele unui avion german? In genere, ce stat va semna un tractat cu Germania, care a făcut ca în totdeauna valoarea unui tractat să depindă de avantajul ei? Cum să te încrezi într'un urmaș, din moment ce, copil, a învățat noua morală și o va profesa? Hitler n'a adus fericire Germanilor, dar nici ei n'au cerut-o. Nu le trebue nici libertate, nici bogăție, nici veselie, nici armonie. Vechiul vis de stăpânire a lumii, reabilitarea finală pe care o chiamă dorințele lor mistice, admirația unei lumi pe care o învinuesc mereu, ca niște copii nevinovați, acest sentiment al considerației publice, pe care-l caută, fiindcă nu sunt siguri de ei și îi simt nevoia, pe acesta l-a adus Hitler, fie și pentru scurt timp. Un șef mai potrivit pentru ei, n'au avut niciodată.

Ca cuceritor nu putem compara pe Hitler cu niciunul dintre predecesori. La opt sute, o mie, o mie cinci sute, Carol-cel-Mare, Othon-cel-Mare și Carol Qvintul făcuseră din Ger-

mania cea mai mare putere din Europa. Puterea aceasta însă în parte se moștenise, venea din afară sau dintr'o parte: nu venea dinăuntru în afară și dura numai câtva timp. Putem compara mai cu dreptate cuceririle lui Hitler cu ale Goților, Mongolilor, Normanzilor, care cădeau, ca barbari, peste vechile civilizații și le supuneau pentru oarecare vreme. Au pierit și mare lucru n'au lăsat după ei.

Cine mai știe măcar numele șefilor? Cântecele populare au dus doar câteva pe aripile lor. Nicio paralelă cu Napoleon, căci acesta, oricum, aducea popoarelor cucerite noui idealuri și a introdus pe Rinul german legi și o ordine socială pe care popoarele le-au păstrat și după ce el a fost gonit, fiindcă reprezentau ceva modern și drept. Când s'a gândit să unifice Europa, vedea bineînțeles Franța și pe el în capul uniunii, dar predica toleranța după principiile unei mari revoluții. Hitler a cucerit Parisul în virtutea unei lecții care explică dominația sa prin superioritatea rasei.

Aici problema se complică. Tot ce ar fi putut să aducă Germania din punct de vedere cultural țărilor cucerite, naziștii au distrus sau înjosit. Gândiți-vă numai la savanții și artiștii germani, goniți din țara lor. De astădată intelectul german a trebuit să fugă în străinătate în fața puterii germane. Fuga celor mai bune capete germane din Germania într'o țară vecină, apoi, după ce această țară a fost cucerită, fuga și mai departe, încă mai departe, până în America, va rămâne, sub formă de „lied", simbolul acestei persecuții. Orașul cel mai intelectual din lume nu s'a putut aștepta decât la ceva barbar, când cismele prusiene au defilat pe sub monumentele Tuillerii-ilor. Tot ce reprezintă celebritatea Germaniei în lume a fost primit de țările străine ca oaspeți și refugiați și nu ca cuceritori. Defilarea intelectului german pe sub arcul de triumf s'a întâmplat cu șapte ani mai înainte decât defilarea tancurilor germane și s'a bucurat de mai mulți spectatori.

Totuși presentimentul lui Hitler despre desființarea vechilor democrații s'a dovedit just. Franța cel puțin va învăța multe din înfrângerea sa. Epoca socialismului amenințător nu s'a băgat destul în seamă acolo, trăiau oamenii foarte bine și în mod intelectual, pe marginea unei lumi gata de răsturnare. Și Anglia nu s'a despărțit decât la mare nevoie, în Mai 1940, de micul grup de nobili și nici nu s'a despărțit cu totul, acel grup care nu se îngrijise, de acord cu City și cu Banca Angliei,

de a pregăti naţiunea. Nici acolo nu se va tolera întoarcerea la vechia politică şi la vechia gospodărie, după lupta eroică.

Partidul naţional-socialist şi-a meritat dublul său nume, fiindcă a fost şi socialist. Repedea evoluţie săvârşită în lume de douăzeci de ani sub formă capitalistă a fost grăbită în toate ţările de către gospodăriile de războiu, mai ales în Germania, fiindcă aceasta a avut ani de-a-rândul economie de războiu. Cei bogaţi au guvernat în vremea aceea prea mult cele două democraţii. Pe când stânga franceză voia să lupte contra Germaniei, dreapta a făcut acordul dela Munchen şi a îngăduit lui Hitler, înainte ca şi după, să continue a se înarma. Intr'o vreme când capitalul german în industrie şi bănci se rechiziţionase pe jumătate de către stat, ca şi capitalul italian, financiarii dela Londra şi dela Paris rămâneau la vechiul sistem. Sunt şi ei, în parte, răspunzători de războiu, fiindcă anume au tolerat pe Hitler ca un fel de zid contra bolşevismului. Pe când ţările fasciste se adaptau repede la transformările moderne, bogaţii celor două democraţii occidentale îşi urmau vechiul lor traiu. Ei au încurajat reînarmarea Germaniei, în loc s'o interzică. Câţi din industriaşii francezi n'au îndrăznit să spună: „Decât Blum, mai bine Hitler!", iar lordul Rothermere: „Aceşti tineri nazişti viguroşi vor mântui Europa".

Diriguitorii Băncii Franţei şi ai Băncii Angliei, adevăraţii inspiratori ai acordului dela Munchen, s'au înşelat amar.

In momentul când capitalurile germane şi cele italiene se înghiţiseră pe încetul de către stat, democraţiile libere îşi legau soarta de socialismul de stat al dictatorilor. Daladier a făcut din Franţa ţară de robi şi Chamberlain a cufundat Anglia în criza cea mai dureroasă din istoria sa. Capitalismul dăduse faliment în Europa şi Hitler ar fi putut foarte bine să se gândească la o uniune europeană, pe care în fond toată lumea o dorea, cu condiţia să nu se facă de către nazişti. Tot aşa „Anschluss"-ul cu Austria corespundea dorinţei celor mai buni Germani, dar nu prin tunurile lui Hitler. Uniunea europeană şi răsturnarea unei jumătăţi de duzină de regi în Europa poate fi folositoare. După căderea lui Napoleon, niciunul din cele o sută de principate germane, desfiinţate de el, nu s'a mai refăcut. N'ar fi primul profet care a ajuns la alt rezultat decât cel pe care-l aştepta. Cucerirea unei jumătăţi de Europa de către Hitler putea da naştere la Statele-

unite ale Europei, dacă până la urmă se dădea jos swastika şi se arbora drapelul libertăţii.

Nu putem prezice nici date, nici forme. Fapt dovedit însă, popoarele n'au suportat jugul cât Germanii. Al doilea războiu mondial nu se poate termina decât prin revoluţie, după cum revoluţia rusească a fost cotitura decisivă a celui dintâiu. Revoluţiile însă, conform spiritului timpului, nu vor fi naţionale, ci sociale. In opoziţie totală cu teoria rasei, revoluţiile anilor viitori nu se vor învârti împrejurul chestiunilor de provincii şi frontiere, de repartiţie a materiilor prime, ci împrejurul revendicărilor sociale. Temele se vor schimba cu totul. Aspiraţia oricărui cetăţean la o existenţă suportabilă va deveni lege pentru toate ţările. Să nu ne aşteptăm la o nouă Sfântă. Alianţă, cu întoarcerea foştilor deţinători ai puterii, ca după căderea lui Napoleon; niciun nou Talleyrand nu va mai reînvia trecutul. Singurul lucru la care popoarele supuse vor putea să aspire e libertatea. Desmoşteniţii de până acum vor fi apăraţi de stat contra sărăciei, iar dacă statul refuză, vor instaura comunismul.

Astfel de revoluţii pot izbucni uşor în Italia, dar e greu să izbucnească în Germania. Dovadă, caracterul german reflectat în istoria sa, cum am arătat. Numai când una din ţările aservite se va răscula, când, poate, între lucrătorii germani înarmaţi şi în uniformă şi cei străini desarmaţi se va produce o fraternizare şi va rupe un sclavaj în contra firii, atunci s'ar putea prezice că unele medii germane se vor ridica şi ele ca să răstoarne, prin războiu civil, regimul lui Hitler, pe care până azi cea mai mare parte dintre ei l-au sprijinit.

Chiar dacă, parţial, Hitler ar fi câştigat campania din Rusia, el ar fi adus de acolo grâu, dar nu entuziasm. Germanii au urît adesea Franţa, dar nu Rusia, nici chiar în primul războiu mondial.

Căderea modernului Gengis-Khan a fost inevitabilă cu ajutorul Americii. Ea a fost grăbită prin invazie, dar se putea produce şi printr'o revoltă în Europa. O puternică blocadă aduce mai mult prejudiciu şefilor decât popoarelor, gata a suporta la nesfârşit toate lipsurile. Nimic însă n'a fost mai grozav pentru populaţiile germane ca atacurile aeriene. Ele n'au rezistat ca Englezii, căci nervii lor se aflau încordaţi de zece ani.

Soldatul german, bine înarmat şi condus, dă dovadă de

curaj, dar civilul cade repede, când e ţinta unor duşmani nevăzuţi. Germania nu fusese invadată de o sută treizeci de ani. Când blocada engleză, combinată şi cu bombardamente fără milă, a ajuns la maximum, generalii germani s'au despărţit de Hitler, ca să se salveze pe ei. A fost un moment periculos pentru lume, căci generalii germani nu merită mai multă încredere decât Hitler. Nimeni nu poate, nici nu vrea să închidă pe Germani ca pe fiarele sălbatice, de aceea singurul mijloc de a trăi cu ei va fi întemeierea Statelor-Unite ale Europei, ceea ce e mult mai uşor după a doua înfrângere, decât după întâia. Numai o desarmare efectivă a tuturor popoarelor Europei, după cum o cerem de douăzeci de ani, ar aduce-o şi pe a Germaniei fără revanşă. Va fi pentru Europa o flotă şi o armată a Uniunii, după cum există, dela Washington, pentru Statele-Unite. Aşa că statul federal Germania nu va putea începe un războiu, cum nu poate statul federal California. Numai aşa putem scoate dintele otrăvit dintre dinţii care scrâşnesc ai Germanilor şi să introducem în cultura generală darurile remarcabile ale intelectului lor, fără să avem a ne mai teme multă vreme de ameninţările lor.

Epilog

NTR'O seară de toamnă, de pe terasa castelului din Heidelberg, un bătrân privește în vale. In spatele lui, sub cerul crepuscular stă o ruină roșie, frumos monument al arhitecturii germane, distrus de un cuceritor francez și pe care de trei sute de ani îl acoperă iedera. Această colină romantică simbolizează, într'o frumoasă poziție a Germaniei, luptele franco-germane.

Bătrânul cu fruntea ieșită este, ca orice bun German, un muzicant și un filosof. Privește visător Neckarul, care curge vesel și repede sub cele trei arcuri ale podului. Aici fluviul e larg și liniștit, de unde, la o leghe mai sus, trebuia să-și croiască drum printre stânci. Fluviul se schimbă tot atât de repede ca Germania. Vii în formă de terasă atârnă pe coastele din față, dintre care una se chiamă Koenigsstuhl (scaunul regelui); la dreapta, la jumătate înălțime șerpuește „drumul filosofilor". Și în aceste două nume regăsim cele două Germanii. Dacă filosoful se apleacă puțin, vede pătratul alb al celei mai vechi universități germane. De mai mult de cinci secole și jumătate, sute de gânditori, întovărășiți de elevii lor, au căutat aici înțelepciunea și adevărul. In această străduță întortochiată, Bunsen a descoperit elementele constitutive ale stelelor, a făcut analiza spectrală a planetelor, a identificat materiile care se consumă acolo și a stabilit spectrul solar. Cu câteva case mai departe și aproape în același timp, Hehnholtz a măsurat undele luminii și ale sunetului și a pătruns cu oglinda oculară într'un altar până atunci închis.

Scrutând mai departe, ochiul bătrânului înțelept a descoperit printre acoperișurile de țiglă crăpată pe acela sub

care s'a întâlnit cu umaniştii Luther, faţă de Melanchton, care îl privea cu adâncă veneraţie. Şi tot aici, pe terasă, umbra lui Goethe merge de colo până colo, nehotărîndu-se între dragoste şi acţiune, în prada a tot felul de extaze şi chinuri, înainte de a lua drumul Italiei. S'a mai întors aici, după patruzeci de ani, cu frumoasa Mariana, pentru care a scris o poezie nemuritoare pe o castană luată de jos. In acest colţ cel mai meridional din Germania, se coc întradevăr câţiva castani, ca să nu se lase în uitare vechia nostalgie către Sud.

Colo jos, la Vest, unde soarele stă gata să apună, se zăresc umbrele a patru turnuri, ca şi două cupole: e catedrala Spira, cu mormintele împăraţilor, ale căror aspiraţii se îndreptaseră spre Italia, spre castani. Iată şi Rinul, strălucind departe, unde Neckarul i se aruncă în braţe. Aproape de locul acela s'a întâlnit Ariovist cu Cesar şi i-a spus cuvintele cu care începe cartea de faţă. Nu se desfăşoară sub terasa vechiului castel toată istoria germană?

Sculându-se, ca să se întoarcă acasă, fiindcă se lăsa răcoare, filosoful observă la Răsărit de oraş, în cartierele noui, o grămadă de ruine, opera unui bombardier englez, venit de curând ca să răzbune atacurile criminale contra Londrei. Odinioară, nu de mult, veneau aici studenţi englezi, ca să înveţe lucruri frumoase. Poate tocmai unul dintre ei conducea avionul duşman.

Bătrânul îşi potriveşte pălăria pe cap şi se întoarce acasă. Plimbându-se prin odaie se întreabă: unde sunt timpurile umanismului, ale lui Luther, ale lui Goethe, ale lui Helmholtz? Ce-a ajuns reputaţia germană? Libertatea studiilor? Curiozitatea tineretului? Unde sunt bărcile împodobite cu lampioane, de unde se înălţau vechile cântece vesele studenţeşti redeşteptând ecoul colinelor ? Impăraţii se odihnesc în cavouri de oboseala expediţiilor în ţări depărtate. Reformatorii se află departe, ca să mai spună ei, ceea ce este oprit de a repeta astăzi. Laboratoarele stau în părăsire, studenţii au plecat ca să masacreze popoare străine. Numai Rinul este acelaşi ca pe vremea lui Siegfried şi, când visează, Germanii aud cântând Lorelei.

Noaptea s'a lăsat pe oraşul dela marginea Neckarului, ca şi peste întreaga Germanie. Bătrânul se aşează la pian şi cântă sonata din urmă a lui Beethoven.

INDEX

A.

Aachen-Aix-la-Chapelle, vechi pământ imperial, astăzi oraş pe Rin aproape de frontiera olando-belgiană.

Abraham la Santa Clara, pe numele său adevărat Hans Ulrich Negerle, 1644 — 1709, călugăr, predicator, scriitor satiric: „Merk's, Wien", auf, ihr Christen".

Adalbert, episcop de Brema, din ramura conţilor palatini ai Saxoniei, către 1000—1072. Intre 1063—66 Regent al Imperiului şi tutore al lui Henric al IV-lea.

Adelaida Sfântă, 931—999, soţia regelui Lothar al Italiei, apoi a împăratului german Othon I-ul. Regentă până la majoratul lui Othon al III-lea între 991—95.

Agrippa de Nettesheim, 1486—1535, teolog şi jurist german, medicul mamei lui Francisc I-iul al Franţei. Scrise contra furiei anti-vrăjitoreşti.

Acre, oraş în Palestina.

Alaric, regele Vizigoţilor, către 370—410.

de Alba, Duce, Fernando Alvarez de Toledo, 1507—82, căpitan spaniol, om de Stat. Intoleranţa sa religioasă provocă răzvrătirea Olandei şi a Ţărilor de Jos.

Albertus Magnus, pe numele său adevărat A. Conte de Bollstadt. 1193 sau 1206—1280, călugăr dominican, filosof, naturalist.

Alcuin, englez, 735—804, consilier al lui Carol cel Mare, pe care îl învăţă astronomia, dialectica şi retorica.

Alemani, trib de Germani la răsărit de bazinul Elbei, apăru prin 213 î. Chr.

Alexandru II-lea, ţarul Rusiei, 1818—81, suprimă sclavia. Sdrobi în 1863 răscoala poloneză, după ce evitase, cu ajutorul lui Bismarck, intervenţia Austriei şi a puterilor occidentale.

Alldeutscher Verband, Uniune pangermanistă, ia fiinţă în 1891 în urma agitaţiei în jurul tratatului Heligoland-Zanzibar.

Alsen, insulă daneză, aproape de partea continentală a Schleswig-ului. Victorie germană la 29 Iunie 1864.

Aryeni, discipolii lui Arius din Alexandria, mort în anul 366. Negau identitatea lui Iisus cu Dumnezeu.

Arieni, nume prin care sunt arătaţi locuitorii indo-germanici ai Iranului şi ai Indiei.

Ariovist Prinţ al Suevilor, care se stabiliră în anul 71 î. Chr. pe Rin şi în Alsacia, şi colonizară Palatinatul şi Hessa renană.

Arminius, numit de multe ori Hermann. Prinţ al Cherusilor între anii 18 î. Chr. şi 21 d. Ch.

Arndt, Ernst Moritz, 1769—1860, scriitor, istoric, publicist. Colaborator al Cavalerului von Stein. „Esseul asupra Istoriei sclavajului în Pomerania și Rugen" aduse suprimarea sclaviei în Pomerania suedeză.

Aspern, sat în apropierea Vienei. Infrângerea lui Napoleon la 21—23 Mai 1809.

Attila, Regele Hunilor, mort în anul 453. Domni în Sudul Rusiei, cea mai mare parte din viitoarea monarhie austro-ungară, Serbia, Bulgaria, Germania centrală.

August cel Tare, 1670—1733, Prinț elector de Saxa. Rege al Poloniei (1697—1704). Celebru prin aventurile sale, prinț reprezentând Barocul, ridică multe din cele mai frumoase monumente în stil baroc din Dresda.

Augustenburger, ramură a Casei daneze de Oldenburg.

Augustin, teolog catolic, 354 — 430. „Confesiuni", „Cetatea lui Dumnezeu".

Austerlitz, oraș în Moravia de Sud, victoria lui Napoleon, 2 Decemvrie 1805.

Avignon, oraș în Provence. Sediu papal între 1309—1477. Intre 1478—1508, sediul anti-papiștilor.

B.

Bamberg, oraș bavarez, fostă capitală și oraș de reședință al unui Consiliu religios independent.

Bebel, August, 1840—1913, șeful social-democrației. Lucrarea sa „Femeia și socialismul" a fost cea mai citită carte socialistă germană.

Berchtold, Contele Leopold, 1863 — 1927, trimise Serbiei ultimat-ul din 1914, în urma atentatului dela Serajevo, în contra moștenitorului tronului austriac. Trebui să demisioneze în 1915, când Italia refuză să intre în război alături de Germania și Austria.

Berlin (Congresul dela) 1878, declarația de independență a României, Serbiei și Muntenegrului.

Bernard de Clairvaux, 1091—1153, predică cea de a doua cruciadă. Contra puterii temporare a Papei.

Bernhardi, Frederic de, născut în 1849, scriitor pangermanist, glorifică războiul. In cursul primului războiu mondial comandă în Vest, apoi în Răsărit.

Bernini Lorenzo, 1598—1680, arhitect italian, sculptor, pictor. Termină Sf. Petru din Roma. Ludovic XIV, îl cheamă la Paris.

Bernstorff, Iohann Heinrich, Conte de. născut în 1862 este, începând din 1908, ambasador german la Washington. Era împotriva războiului submarin, care a adus intrarea în războiu a Americii. După 1917, ambasador la Constantinopol.

Bethmann-Hollweg, Teobald de, 1856-1921, Cancelar al Statului începând din 1909, succesorul lui Bullow. Demisionează în 1917.

Blucher, Gebhard Leberecht, Prinț de Walstatt, 1742—1819, luptă alături de Suedezi, în războiul de șapte ani, este luat prizonier de Germani și trece de partea lor. Pe timpul lui Frederic cel Mare, cade în disgrație. Mai târziu ajunge Mareșal al Prusiei.

Blum, Robert, 1804 — 1848, editează „Dicționarul universal al Teatrului" manualul de politică „Vorwarts" și „Manualul popular de știință politică și economică". Vice-

Președinte al Pre-parlamentului din Francfurt.

Bode, Wilchelm von, 1845—1929, istoric al artelor, fondatorul Muzeului Kaiser Friedrich din Berlin. Expert de renume mondial.

Borne, Ludwig, 1786—1837, publicist german, se stabilește la Paris, după 1830. „Lettres de Paris". Publică ziarul „La Balance" care trebuia să pregătească apropierea franco-germană.

Bottcher sau Bottger, Ioh. Friedr., 1682—1719, ucenic farmacist la Berlin, capătă faima că ar putea fabrica aur. Fuge din Prusia. August cel Tare al Saxei îl reține în închisoare, pentru a-l sili să fabrice aur; descoperă porcelanul.

Bonifaciu, de origină anglo-saxonă, 673—754, apostol al Germanilor.

Bonpland, Aimé, 1773—1858, naturalist francez, însoțește pe Alexandru Humboldt în călătoriile sale 1799—1804.

Borsig, August, 1804—54, la început simplu meseriaș, înființează marea fabrică de locomotive și mașini care-i poartă numele.

Brahé, Tycho, 1546—1601, astronom danez, a perfecționat exactitatea măsurătorilor astronomice, înlesnind astfel descoperirile lui Kepler.

Brahms, Iohannes, 1833—97, compozitor, 4 simfonii, lied-uri, lucrări p. pian, un requiem german.

Bruckner, Anton, 1824—96, compozitor austriac, organist și conducător de coruri, adversar al lui Brahms, admirator al lui Wagner. 9 simfonii.

Bruning, Heinrich, născut în 1885, ia parte la războiul mondial. Din 1924, membru al Reichstagului. Specialist în materie de impozite. Din 1929, șef al centriștilor. Din 1930, cancelar al Reichului. Incearcă zadarnic să împiedice, prin măsuri economice, căderea Germaniei spre hitlerism.

Bruno, Giordano, 1548—1600, întâi călugăr, duce o vieață de călător nestatornic, scrie în Anglia cea mai mare parte a operelor sale filosofice. A fost ars, ca eretic.

Buchner, Ludwig, 1824—99, medic, scriitor materialist al istoriei naturale. „Forță și Materie".

Bunsen, Robert Wilhelm, 1811—99, chimist. Descoperă analiza spectrală.

Burckhardt, Iacob, 1818—97. Elvețian. Istoric al artei și al civilizației. „Cicerone", „Civilizația Renașterii în Italia". Printre primii care au văzut primejdiile imperialismului german.

Burii, Războiul, 1899—1902, izbucnește în urma refuzului Angliei de a acorda independența coloniei sud-africane Cap. Campanie lungă, cu sorți schimbători. Englezii se fac impopulari mai ales prin înființarea lagărelor de concentrare în care închid și femei și copii. Până la sfârșit Burii au trebuit să capituleze.

C.

Cajetan, pe numele său adevărat de Vio, 1469—1534, Superior al Dominicanilor. Cardinal, ambasador al Papei în Dieta din Augsburg.

Calvin, Ioan, 1509—64, reformator francez, activează mai ales la Geneva, unde pune bazele Uniunii Comunităților religioase și ale Comunității Mondiale.

Carolingieni, viță nobilă franceză, își trage numele dela Charlemagne.

Caterina II-a cea Mare, 1729—96, principesă germană, țarina Rusiei, suprimă tortura, înființează școli, spitale. Introduce vaccinul. Chemă coloniști dinafară. „Germanii de pe Volga".

Celții, populație indo-germanică din apusul Europei.

Chamberlain, Houston Steward, 1855-1927, fiul unui general englez, studiază istoria Artei la Geneva și Dresda, se căsătorește cu fiica lui Richard Wagner, locuește la Bayruth până la moarte.

Carol IV, 1316—78, rege al Boemiei, I m p ă r a t roman-germanic. Cel mai cult suveran al epocii sale. Cancelaria sa scria documentele nu numai în latină, ci și în germană.

Carol Quintul, 1500—58, împărat roman- germanic.

Carol VI, 1685—1740, împărat roman-germanic. Cu el se stinge linia bărbătească a Habsburgilor. Promotor al Companiei din Indiile Orientale.

Carol VII, (Albert, duce de Bavaria), 1697—1745, ales împărat al Germaniei prin influența Francezilor. Incepu războiul de succesiune al Austriei și pierdu totul.

Carol-Temerarul, Duce de Burgundia, 1433—77. Prin căsătoria fiicei sale cu Maximilian I., Habsburgii au ridicat pretenții la succesiunea Burgundiei.

Clemenț VII, Papă între 1523—34, pe numele său adevărat Iuliu de Medicis. Luă atitudine împotriva lui Carol Quintul, alături de Franța, fapt care aduse atacarea Romei de către soldații germani. Ca urmare, încoronă pe Carol Quintul. Prin refuzul său de a anula prima căsătorie a lui Henric al VIII-lea, aduse despărțirea Bisericii anglicane.

Conrad de Hochstaten, arhiepiscopul Coloniei, 1238—61, obține independența Coloniei. Pune prima piatră a Catedralei.

Copernic, Nicolae, 1473—1543, canonic, astronom. Inlocui prin sistemul heliocentric, sistemul geocentric al lui Ptolomeu.

Corregio, Antonio. 1489 sau 94—1534, pictor italian al Renașterii. Pentru clasicii și romanticii germani, un creator de opere de mare frumusețe sensuală.

D.

Delacroix, Eugen, 1789—1863, probabil fiul lui Talleyrand. Pictor francez, temperament viguros, precursor al impresionismului

Dessauer, Leopold, principe de Anhalt-Dessau, 1676—1747. mareșal de Prusia, introduse pasul gâștii.

Deussen, Paul, 1845—1919, filosof, „Invățătura secretă a Vedasului", „Elemente de metafizică". Intemeietorul Societății Schopenhauer.

Diesel, Rudolf, 1858—1913, inginer, născut la Paris din părinți germani. A trăit la Munchen, inventează motorul Diesel cu aprindere prin compresie, în locul aprinderii electrice. N'a ocupat funcțiuni oficiale. Dispare fără urmă în timpul unei călătorii spre Anglia.

Dorpfeld, Wilhelm, născut în 1853. arheolog, specialist al teatrului antic.

Druizi, preoții unui vechiu cult păgân al popoarelor celtice.

Duppeln, **sat danez în peninsula Sund. Atacată de Prusieni în 1864.**

E.

Ebernburg, Burg în Palatinatul bavarez. Din 1448, posesiunea cavalerului de Sickingen. Denumită, de către Franz von Sickingen, „Refugiul Dreptății".

Ebert, Fritz, 1871—1925, maestru șelar; din 1913, șeful partidului social-democrat german, membru al Reichstag-ului, socotit ca un tactician moderat. Cancelar al Reichului după 9 Noembrie 1918, apoi întâiul Președinte al Reichului.

Eck, Johann, pe numele adevărat Meyer, 1486—1583, teolog catolic, principal adversar al Reformei. El scrise „Obelisci", împotriva tezelor luterane.

Eckhardt, Maestrul, prin 1260, mistic german. Studie la Paris, Strasburg, Colonia. „Pus tripartitum", predici și tratate.

Edda, două opere ale literaturii nordice. sursa panteonului germanic și a legendei eroice germane.

Ehrlich, Paul, 1854—1915, patolog. Director al Casei Georg Speyer din Francfurt pe Main, descoperă în 1909 Salvarsanul.

Einstein, Albert, născut în 1879; pleacă în Elveția la vârsta de 15 ani, a fost, din 1909, profesor de fizică teoretică la Zurich, din 1914 la Berlin, obține premiul Nobel în 1921.

Elisabeth, Principesă de Thuringia, 1207—31. Sfântă.

Engels, Frederic. 1820—95, socialist german, colaborator și prieten al lui Karl Marx. „Note de război", „Situația claselor lucrătoare în Anglia", „Războiul țăranilor din Germania".

Erwin v. Steinbach, prin 1244—1313 șef al lucrărilor Catedralei din Strasbourg. După moartea sa, cei doi fii ai săi continuară opera.

Eugeniu, Prinț de Savoia, 1663—1736, căpitan austriac, om de stat și mecena. El construi Belvedere și Palatul Prințului Eugeniu din Viena, capodoperă austriacă a stilului baroc.

Euler, Leonhard. 1707—83, matematician și fizician elvețian. Fondatorul calculului diferențial.

F.

Fehme, la origine curte de justiție vestfaliană, care era în legătură directă cu regele prin „Blutbannleihe" (Dreptul de execuție imediată).

Fehrbellin, oraș în Marca de Brandenburg. Victoria Marelui Elector asupra Suediei (28 Iunie 1675).

Ferdinand I, fratele lui Carol Quintul 1503—64, încoronat împărat al Germaniei după ce, în 1556, Carol îi transmise puterile.

Ferdinand II, 1829—80, împărat german (1619—37), în fruntea Contra-Reformei în ținuturile Coroanei austriece.

Feuerbach, Ludwig, filosof german. „Esența creștinismului".

Filip II, 1165—1223, regele Franței. Monarhia ereditară.

Filip II, 1527—98, regele Spaniei, fiul lui Carol Quintul.

Fischer v. Erlach, Iohann Bernhard, 1656—1723, austriac, arhitect baroc.

Flandra, astăzi ţinut pe coasta nordică a Belgiei. Pe vremuri forma două departamente franceze.

Fondaco, intrepozite în Mediterana şi Orient. Cel mai celebru: Fondaco dei Tedeschi, Veneţia.

Francii, trib germanic din Vest, creştinat către anul 260. Nume comun mai multor populaţii din ţinutul Rinului de Jos.

Francisc I, 1494—1547, rege al Franţei. Candidat la coroana imperială germană. Poartă patru războie în contra lui Carol Qvintul, pentru tru dominaţia Europei

Francisc II, 1768—1835, împărat german (1792—1806) renunţă la titlul de împărat, după victoriile lui Napoleon în Germania. De atunci, Francisc I al Austriei, socrul lui Napoleon.

Francisc-Ferdinand, 1863—1914, nepotul împăratului Frantz-Iosef, succesor la tron, partizan al transformării monarhiei într'o federaţie şi al aderării Rusiei la Tripla Alianţă. Asasinat la Serajevo.

Frantz-Iosef I, 1830—1916, împărat al Austriei din 1848. După încercări zadarnice de a înlătura preponderenţa Prusiei în Germania, i se alie în 1879.

Freiligrath, Ferdinand, 1810—76, poet şi traducător german. In 1844, refuză o pensie din partea regelui Prusiei. Trăeşte în exil la Londra şi în Elveţia.

Friedland, oraş în Boemia de Nord.

Friedlander, Emanuel, 1822—80, industriaş în districtul carbonifer al Sileziei de Sus.

Frederic-Barbarossa, prin 1122—90, împărat german (1152—90), luptă contra oraşelor lombarde. Distrugerea Milan-ului. Figură legendară germană.

Fréderic I, 1372—1440, prim margrav al Brandenburgului. Burgrav de Nuremberg.

Frederic II de Fer 1413—71. Fiu al lui Frederic I-iu. Suprimă uniunea oraşelor şi independenţa Berlin — Neukolln.

Frederic I-iu, Rege al Prusiei, 1657—1713. Mare Elector sub numele de Frederic al III-lea. Primul rege al Prusiei. Fondator al Universităţii din Halle, al Academiei de Arte frumoase din Berlin, al Academiei de Ştiinţă din Berlin (din îndemnul lui Leibnitz).

Frederic II al Prusiei, supranumit cel Mare, 1712—86, Războiul de 4 ani, cucerirea Silesiei. Invită pe Voltaire la Potsdam scrise şi făcu versuri în limba franceză.

Frederic II, împărat din casa de Staufen, 1194—1250, rege al Ierusalimului şi al Siciliei, însemnat suveran al Evului Mediu german.

Frederic III, 1415—93, semnează în 1448 Concordatul din Viena. Un contimporan a spus despre el: „Vroia să cucerească lumea în linişte".

Frederic V von der Pfalz, 1596—1632, denumit Rege de Iarnă. Şeful Uniunii protestante. Rege al Boemiei, în iarna 1619—20.

Frederic cel Inţelept al Saxei, 1643—1726, întemeetorul Universităţii din Wittenberg, admirator al lui Luther.

Frederic Wilhelm, Marele Elector, 1620—88, pune bazele unei armate permanente în Prusia. Duşman al partidelor. După revocarea Edictului din Nantes, primi în Prusia pe emigranţii hughenoţi. Administrator luminat.

Frederic-Wilhelm I, 1688—1740, regele Prusiei, tatăl lui Frederic cel Mare „Regele Soldat". Pasionat pentru „Băeţi înalţi".

Frederic-Wilhelm II, 1744—97, rege al Prusiei, nepotul lui Frederic cel Mare.

Frederic-Wilhelm III, 1770—1861, rege al Prusiei, fiul lui Fr.-Wilh. II. Intemeiază Uniunea vamală, 1834.

Frederic-Wilhelm IV, 1795—1861, rege al Prusiei, fiul lui Frederic-Wilhelm III. Incepând din 1857, incapabil de a mai domni.

Frederic (III), 1831—88, Impărat al Germaniei, adversarul lui Bismarck. Nu domni decât 99 zile.

Frizii, trib german la Marea Nordului, la Nord de Zuiderzee.

Frundsberg, George von, 1473—1528, căpitan imperial, părintele mercenarilor germani.

Furth, oraş bavarez, oraş-frate cu Wurembergul. Primul drum de fier a legat cele două oraşe.

Fugger, Casă princiară în Suabia bavareză. Descendenta unei familii de negustori din Augsburg.

Fulda, oraş în Hessa-Nassau.

Fraţii Vieţii în Comun, ordin creştin, înfiinţat în 1376.

G.

Galiani, 1712—87, preot, funcţionar al Statului neapolitan. Economist, scriitor, materialist, prietenul baronului de Holbach.

Galilei, Galileo, 1564—1642. naturalist italian. Legea oscilaţiilor isochrone ale pendulului. Balanţa hidrostatică. Cercul proporţional. Termoscop. Descoperă sateliţii lui Jupiter. Apărându-l pe Copernic, intră în conflict cu inchiziţia romană. „E pur, si muove!"

Gauss, Karl Frederic, 1777—1855, matematician german, astronom, o nouă metodă pentru calcularea cursurilor aştrilor. Prima încercare de telegraf electric.

Geiserich, regele Vandalilor, din 428, moare în 477. Ingenunche Cartagina, distruge Roma (455), învinge de două ori flota romană (461, 468).

Geldern, provincie olandeză, între Zuidersee, Prusia şi Meusa.

Gand, capitala Flandrei occidentale (Belgia). Pe timpul lui Carol Qvintul, probabil cel mai mare oraş al Europei.

Gericke, Otto von, 1602—86, Burgmeister de Magdeburg, unul dintre întemeietorii ştiinţei experimentale moderne în domeniul istorei naturale. Inventează pompa cu aer, maşina de produs electricitate, descoperă natura materială a aerului.

Germani, totalitatea vecinilor occidentali ai Galiei. Germanii înşişi n'aveau vreo denumire de ansamblu pentru triburile lor.

Germanicus, Gajus Iulius Caesar, 15 î. Chr. — 19 d. Chr., fiul adoptiv al lui Tiberiu. Invinge Germanii conduşi de Arminius.

Gibelini, partizani italieni ai Impăratului german, mai ales ai celor din casa Staufen.

Gneisenau, August, conte Neithardt von, 1760—1831, general prusian dintr'o familie austriacă. Colaboratorul Cavalerului von Stein.

Gobineau, Ioseph Arthur Conte de, 1816—82, diplomat francez, scriitor. Intemeetorul exagerării rasiale: Esseu asupra inegalităţii raselor umane".

Gottingen, oraş în Hanovra. Universitate celebră.

Goţi, principal trib german din răsărit,

La începutul erei creştine, pe Vistula de Jos.
Godefroi de Bouillon, către 1060—1100. Duce al Locurilor Sfinte, Cruciat.
Gottfried de Strasburg, poet epic din Germania centrală, în prima treime a secolului al XIII-lea, „Tristan si Isolda".
Grabbe, Christian Dietrich, 1801—36, autor dramatic, fiul unui paznic de închisoare. „Glumă, ironie, satiră şi semnificaţie mai adâncă", Don Juan şi Faust".
Gramont, Antoine Alfred Agénor, duce de, diplomat francez. Ministrul Afacerilor Străine în 1870. Provoacă războiul franco-german.
Grigore VII, Hildebrand, către 1020—85, papă. Impotriva căsătoriei preoţilor. Interdicţia învestirilor. Emise principiul că succesorul lui Petru urma să dispună de posesiunea cerească, ca şi de cea pământească.
Grimm, Iakob, 1785—1863, întemeetorul filologiei germanice. In colaborare cu Wilhelm Grimm: „Poveşti pentru copii", „Legende germane", „Gramatică germană".
Grimm, Wilhelm, 1786—1859, fratele lui Iakob, cu care colaborează la „Dicţionarul german".
Grimmelshausen, Hans Iacob Christoffel, 1620—76, de origină protestantă, trece la catolicism, ocupă funcţii militare în timpul Războiului de 30 de Ani. „Aventurile lui Simplicissimus".
Grillparzer, Franz, 1791—1872, poet austriac, funcţionar în magistratură. „Fericirea şi sfârşitul regelui Ottokar", „Libussa", „Blestem celui ce minte".
Gudrunlied, poem epic în sec. XI şi XII.
Gustav-Adolf, 1594—1632, regele Suediei. Facu războiu Poloniei şi Rusiei pentru a asigura Suediei dominaţia Balticei Pentru aceleaşi motive luă parte la războiul de 30 de ani.

H.

Hagen, figură din legenda germană (Cântecul Nibelungilor).
Hambach, comună în Palatinatul bavarez. Aci a fost suprimată, în 1832, libertatea presei şi a cuvântului în Germania.
Hapag, cea mai veche companie de navigaţie germană, înfiinţată în 1847, cu sediul la Hamburg.
Harden, Maximilian, 1861—1927, actor, apoi publicist. Edita aproape singur revista sa „Die Zukunft". Partizan al lui Bismarck contra lui Wilhelm II.
Hardenberg, Carol-August, von, 1750—1822, om de Stat german, ministru al Prusiei, discipolul lui Stein. Acordă Evreilor, în 1812, drepturi cetăţeneşti.
Harnack, Adolf de, 1851—1930, celebru creator al Istoriei Bisericii. „Istoria Dogmei", „Esenţa Creştinismului". Preşedinte al Societăţii Kaiser Wilhelm din Berlin.
Harum-al-Raşid, calif abasid, 765—809, face din Bagdad centrul spiritului mahomedan. Cunoscut din „O mie şi una de nopţi".
Harz, munţi în centrul Germaniei de Nord.
Hausmeier, Ministru al Palatului pe timpul Merovingienilor, cea mai înaltă funcţiune din suita regelui.
Hecker, Frederic, 1811—81, democrat republican german. în 1848 fuge în America unde luptă, cu gradul de căpitan, în războiul de secesiune.
Heidelberg, oraş în ducatul de Bade.

Universitate celebră. (1386). Pentru curt timp, centru al mişcării calviniste, pe vremea Reformei.
Henric I Păsărarul, 870—936. Duce de Saxa, rege german. Luptă cu Ungurii. Prin căsătoria fiicei sale alipeşte la Germania ţinutul renan.
Henric II, 1519—59, regele Franţei, susţine protestanţii germani împotriva lui Carol Qvintul.
Henric IV, 1050—1610, împărat german.
Henric IV, 1553—1610, regele Franţei, şeful Hughenoţilor. Scapă din masacrul Sfântului Bartolomeu. Pentru raţiuni politice trece la catolicism. „Paris vaut bien une messe".
Henric V, 1081—1125, fiul lui Henric IV, regele Germaniei. Cu el se stinge ramura imperială a Francilor salieni.
Henric VI, 1165—97, fiul lui Frederic I, împărat german. Cucereşte Sicilia. Cruciadă în 1197.
Henric-Leul, Duce de Saxa, 1125—95. Domeniul său se întindea dela Marea Nordului şi Marea Baltică până la Adriatica. Prietenul lui Barbarossa, a fost apoi izgonit de acesta.
Helmholtz, Hermann, 1821—94, fizician. Fizica experimentală. A formulat legea conservării energiei, enunţată de Robert Meyer. Descoperiri, mai ales în domeniul acusticei şi opticei.
Hertz, Henric, 1857—94, fizician german. Unde hertziene, mecanica hertziană, principiul lui Hertz.
Herwegh, Georg, 1817—75, poet liric şi revoluţionar german. A compus Imnul pentru Uniunea Muncitorilor germani, înfiinţată de Lasalle.
Hofer, Andreas, 1767—1810, hangiu în Tirol. Organizează răscoala populară împotriva dominaţiei bavareze. Părăsit de guvernul austriac.
Hoffman, E. Th. A., 1770—1822, jurist, compozitor, scriitor desenator, precursor beethovienian. „Lucrări fantastice în genul lui Callot".
Hohenfriedberg, oraş în Silezia prusiană. Victoria lui Frederic cel Mare asupra Austriacilor la 7 Iunie 1746.
Holstein, Frederic, 1837—1909, diplomat, în Ministerul Afacerilor străine din Berlin, trage sforile din culise. „Eminenţă cenuşie", colaborator al lui Bismarck, refuză mai târziu importante funcţii oficiale. Adversar al lui Wilhelm II.
Hussiţi, partizanii Reformatorului ceh Hus, care se reuniră după moartea lui pe rug. Moderaţi: Calixtieni; Extremişti: Taboriţi, care-şi datoresc numele oraşului Tabor, rămas loc sfânt pentru poporul ceh.
Hussiţilor, Războiul, 1420—33, născut în urma încercării regelui Sigismund de a sdrobi pe Hussiţi cu ajutorul Cavalerilor Crucii, încercare nereuşită.

I.

Interregnum, timpul care se scurse între moartea regelui Conrad IV şi alegerea lui Rudolf I.
Investitură, Dreptul de a transmite episcopilor puterea temporară şi cea spirituală prin remiterea sceptrului şi inelului.
Iacoby, Iohann, 1805—77, medic, om politic, scriitor, deputat al Prusiei.
Iahn, Ludwig, 1778—1852, teolog, filolog, organizează gimnastica germană ca să creeze cadre pentru lupta contra lui Napoleon. Mai târziu, arestat, învinuit de pretinse comploturi demagogice. Reabilitat.

J.

Jean Paul, pe numele său adevărat, J. P. Friedrich Richter 1763--1825, poet.
Johann aus Leyden, pe numele său adevărat Jan Bokelson 1509—36, șeful anabaptiștilor din Munster.
Iosif II, 1741—90, fiul lui Francisc I și al Mariei Tereza, împărat german dela 1780—90. Autocrat luminat, protecționist. Suprimă sclavia în 1781. Chartă de toleranță.
Juan de Austria, 1545—78, bastard al lui Carol Qvintul, șeful Ligii perpetue contra Turcilor. Victoria dela Lepant 1571, cucerește Tunisul. Filip II refuză să-l ridice la daneze continentale Iutland.
Iutland, partea nordică a peninsulei rangul de Infante de Spania.
Iuliu II, (Giulano delle Rovere), 1430—1513, papă. Mărește puterea temporară a Bisericii. Susține pe Bramante, Michel-Angelo, Rafael.

K.

Kaunitz, Wenzel, Anton, Conte de, 1711--94. Cancelar de Stat austriac, reușește o mare coaliție împotriva lui Frederic II. Inființează școli de belle-arte. Porcelanul de Viena și de Boemia, se ridică grație lui.
Keith, George, Conte-Mareșal al Scoției, 1693—1778, prieten intim al Marelui Frederic.
Kirchhoff, Gustav Robert, 1824—87, fizician german, descoperă, împreună cu Bunsen, analiza spectrală.
Koch, Robert, 1843—1910, bacteriolog, descoperă bacilul tuberculozei și pe cel al holerei.
Konigsgraetz, oraș în Boemia, în bazinul Elbei. Victoria Prusienilor împotriva Austriacilor, 3 Iulie 1866.
Kolin, oraș în Boemia centrală. Victoria Austriecilor asupra Marelui Frederic, la 18 Iunie 1754.
Kotzebue, August de, 1761—1819, ziarist german, autor dramatic, atașat rus și observator politic. Unul din autorii cei mai jucați în epoca lui Goethe. Asasinarea sa i-a dat o importanță nemeritată.
Kriemhilde, soția lui Siegfried, în „Cântecul Nibelungilor".
Krupp, întreprindere de prima mărime în industria metalurgică, întemeiată de Frederic Krupp, 1787—1811, pentru a trage foloase din situațiunea creată de blocus-ul continental. Anglia era pe atunci singura producătoare de oțel. De abia fiul său putu culege roadele succesului.
Kurfursten, Principi Electori, începând din secolul al XIII-lea. Nume ce se dădea Principilor care aveau dreptul să-l aleagă pe regele Germaniei. Se stinseră în 1806.

L.

Lahn, afluent al Rinului.
Lamprecht, Karl, 1856—1915 istoric din 1891 la Universitatea din Leipzig. „Istoria Germaniei", 7 volume. Aplică metoda științelor naturale la știința Istoriei.
Leon X, 1475—1521, pe numele său adevărat Giovanni de Medicis, fiul lui Lorenzo. Papă. Protector al lui Michel Angelo și Rafael.
Leopold I al Austriei, Duce, 1290—1326, fiul lui Albert I, după asasinarea căruia ia conducerea Austriei. Armata sa este bătută de Elvețieni în apropiere de Morgarten.

Lichnowski, familie ducală în Silezia poloneză.
Liebig, Justus de, 1803—73, chimist, descoperă cloformul, introduce îngrășămintele minerale. „Insemnări asupra Chimiei".
Liebknecht, Wilhelm, 1826—1890, om politic, scriitor. Impreună cu Bebel, primul deputat social-democrat.
Liga, ligă catolică împotriva protestanților, înființată în 1538.
Limes, linie de frontieră romană fortificată contra Germanilor.
Leonardo da Vinci, 1452—1519, pictor italian, arhitect, naturalist, technician.
Lissa, insulă în Adriatica, victoria flotei austriece asupra flotei italiană superioară ca număr, 20 Iulie 1866.
List, Frederic, 1789—1846, economist german. Luptă pentru Uniunea vamală germană. Proprietar funciar, minier în Statele-Unite. Publică „Vulturul" (Reading, Pa.). Consul american în Germania. „Sistemul național în economia politică".
Letoni, popor la marea Baltică, cel mai sudic dintre statele baltice. Germani. Elemente rasiale slave, finice.
Louvain, capitala Brabantului (Belgia). La origină tabără normandă.
Lorelei, stâncă renană în care s'ar găsi comoara Nibelungilor. Poetizată pentru întâia oară de Clemens Brentano. Popularizată de Heinrich Heine.
Lorena, ținut de trecere între Europa occidentală și Europa centrală (Escaut, Rhin, Meuse, Saône). Țara regelui franc Lothar.
Loyola, Ignaciu, după 1590 Grand de Spania, întemeietorul Ordinului Iezuiților 1534.
Ludovic Germanul, prin 804—76, fiul lui Ludovic cel Pios. Regele Francilor din Est.
Ludovic XI, 1422—83, regele Franței. Eliberează monarhia de forțele feudale.
Ludovic XIV, Regele Soare, 1638—1715, regele Franței.
Ludovic XV, 1710—74, nepotul lui Ludovic XIV. Pierde Canada și posesiunile din India Orientală în favoarea Angliei.

M.

Moravia, între 1526—1918 ținut al Coroanei austriace. Apoi parte din Ceho-Slovacia.
Mansfeld, Peter Ernst, 1580—1626, Comandant al Protestanților în timpul Războiului de 30 de ani, cu toate că era catolic.
Marienburg, oraș în Prusia occidentală. Iși datorează numele Burg-ului Ordinului Cavalerilor Teutoni, întemeiat în 1274.
Margareta de Austria, 1480—1530, fiica lui Maximilian I, Statthalterin în Țările de Jos. Aduse „Pacea Femeilor" dela Cambrai.
Margareta de Parma, 1522—1586, fiica naturală a lui Carol Qvintul, soția lui Alexandru de Medicis, apoi a lui Octav Farnese. Statthalterin în Țările de Jos.
Markomani, populație germanică, din grupul Suevilor.
Mayer, Iulius Robert, 1814—78. medic, fizician, descoperă principiul conservării energiei.
Menzel, Adolf, 1815—1905, pictor, gravor. Cunoscut prin gravurile și tablourile din epoca Marelui Frederic.
Merovingieni, familia celor mai vechi regi ai Franței.

N.

O.

P.

Q.

R.

Rudolf II, 1552—1612, împărat german. Favorizează Contra-Reforma. Remarcabil colecţionar. Către sfârşitul vieţii devine pustnic şi se retrage în Hradşin-ul din Praga, unde chiar moare.

Rudolf, Arhiduce, 1788—1832, fiul lui Leopold II, elevul lui Beethoven, care i-a dedicat multe opere.

S.

Sachs, Hans, 1494—1576, cismar din Nurenberg, poet. Mai mult de două sute de piese de teatru. Prin poemul „Privighetoarea din Wittenberg" pe care Wagner l-a utilizat în „Maeştrii Cântăreţi" el susţine pe Luther şi Reforma.

Saxa, Saxoni, trib german, stabilit la început în Schleswig-Holstein. Astăzi, Stat în Germania meridională.

Sadowa, sat în apropiere de Konigsgratz. In Franţa şi Anglia se dă acest nume bătăliei dela Konigsgratz, 1866.

Salieni, trib germano-occidental al Francilor. Dela ei îşi trag numele împăraţii francezi.

Scharnhorst, Gerhard, Iohann, David, 1755—1813, ofiţer din Hanovra, general prusian. Transformă armata lui Frederic cel Mare în armată populară. Inventează o nouă tactică. Alcătueşte un nou regulament de instrucţie.

Schelde, Escaut, fluviu în Belgia mijlocie.

Schelling, Frederic Wilhelm, 1775—1854, filosof, „Despre sufletul lumii", „Sistemul idealismului transcendent", „Cercetări asupra esenţei libertăţii umane". Aparţinea cercului romanticilor.

Schill, Ferdinand, 1776—1809, comandant prusian. Ia parte la apărarea Kolberg-ului. In 1809, se aruncă personal, cu regimentul său de husari, contra Franţei.

Schlegel, August Wilhelm, 1767—1845, poet, traducător, orator al romantismului german.

Schlegel, Frederic Wilhelm, 1772—1829 fratele lui August, poet, filosof, cercetări istorice. Cei doi Schlegel au fost — în parte împreună cu Tieck — creatorii traducerii germane a lui Shakespeare, devenită clasică.

Schlieffen, contele Alfred, 1833—1913 din 1891 şeful Marelui Stat Major german, autorul planului Schlieffen pentru invadarea Franţei.

Schliemann, Henric, 1822—1890, arheolog german. Descoperă Troia. Cetăţean american.

Schmalkaldischer Bund, Uniunea prinţilor protestanţi germani, 1530.

Schongauer, Martin, pictor şi gravor în aramă.

Schurz, Karl, 1829—1906. Fuge din Germania, de oarece luase parte la răscoala din Bade, 1848. Se întoarce pentru a-l scoate pe Kinkel din închisoarea sa prusiană. In 1852 pleacă în America. American. Trimis în Spania. Senator.

Svabii, Suabii, de origină celtă, apoi amestecaţi cu Germani şi Alemani. In Sud-Vestul Germaniei.

Schwind, Moritz von, 1804—71, pictor austriac, desenator. Unul din cei mai de seamă reprezentanţi ai picturii romantice.

Seeckt, Hans von, 1866—1936, general german, organizatorul Reichswehr-ului german după 1919.

Semper, Gottfried, 1803—79, arhitect german. Ia parte la răscoala din Dresda în 1849.

Seume, J. Gottfried, 1803—79. arhitect german. Vândut Americii odată cu provincia Hessa.

Siemens, Werner von, 1816—92. creatorul electro-tehnicei germane. Inventează dinamul.

Sicambrii, populaţii germanice pe Rin. Pe timpul lui Cezar erau cuprinşi în Galia. Supuse de Drusus, 12 î. Chr.

Sigmund, 1368—1437, împărat roman, fiul lui Carol IV, pune capăt schismei prin Conciliul din Constanţa 1414—1418.

Slaby, Adolf, 1849—1913, radiotechnician, colaborează cu Marconi.

Sommering, Samuel Thomas, 1775—1830, inventează, în 1809, primul telegraf electric.

Solferino, comună în Italia de Nord. Victoria aliaţilor francezi şi piemontezi asupra Austriecilor, 1859.

Social-democrat, Partid german, întemeiat în 1863. Fărâmat în 1878 de legile lui Bismarck. După disolvarea lor, partidul creşte repede. 35 locuri în Reichstag în 1890, 82 locuri în 1903, 43 locuri în 1907, 110 locuri în 1912.

Spee, Friedrich von, 1591—1635, poet german, iezuit. Se ridică împotriva proceselor de vrăjitorie.

Stefan, Etienne II, 752—57, papă. Primul papă care a trecut Alpii. Il unse rege pe Pepin-cel-Scurt.

Steiermark, ţinut al Coroanei şi ducat al monarhiei austriece, în Sud-Est. Stat confederat la Republica austriacă.

Stettin, pe Oder, capitala Pomeraniei.

Stralsund, oraş în Pomerania, la Baltica. Membru al Hansei. Asediat zadarnic în 1628 de Wallenstein.

Strauss, David Frederic, 1808 — 74. Teolog german, scriitor. „Vieaţa lui Iisus".

Stressemann, Gustav, 1878—1929, din anul 1907 membru al Reichstag-ului, din 1917 preedintele partidului naţional-liberal. Adversarul lui Bethman-Hollweg. După 1919 înfiinţează partidul popular german. Cancelar al Reich-ului în 1923, ministru al Afacerilor Străine. Stabilizează marca germană, puse capăt inflaţiei. Conferinţa dela Locarno, 1925. Germania este primită la Societatea Naţiunilor. Conversaţiuni cu Briand. Primeşte în 1926 premiul Nobel pentru pace.

Suevii, populaţii germanice pe Spreea, şi Havel. Cultul zeului Ziu.

T.

Tanger, incidentul dela. Demonstraţie germană împotriva supremaţiei franceze în Africa de Nord, prin debarcarea lui Wilhelm II la Tanger, 31 Mai 1905, Criza Marocului, 1906, la conferinţa din Algesiras, întrunită contra Germaniei. Politica porţilor deschise, libertate comercială generală.

Tannenberg, comună în Prusia orientală. In 1410, înfrângerea Ordinului german de către Polonezi şi Lituanieni. In 1914, victoria lui Hindenburg asupra Ruşilor.

Tannhauser, poet, 1205—70, în jurul căruia s'a creat o legendă populară. Operă de Richard Wagner.

Tauroggen, oraş din Lituania, unde, la 30 Decemvrie 1812, generalul York semnează cu Ruşii o convenţie, care aduce eliberarea Germaniei.

Tetzel, Johannes, 1465—1519, dominican, propovăduieşte indulgenţa; provoacă tezele lui Luther.

Teutoburger Wald, numele unui munte pe Ems, unde Arminius îl înfrânge pe Varus în anul 9 după I. C.

Teutoni, popor german. Au fost învinşi de Marius, în anul 102 în I. C., în apropiere de Aquae Sextiae.

Theodorich 456—526, rege al Ostrogoţilor. Mormântul său se găseşte la Ravena. El este „Dietrich din Berna" din legendele germane.

Thomas d'Aquin 1225—74, face parte dintr'o familie de conţi italieni. Era un adept al scolasticei. A fost supranumit părintele bisericii. Opera lui cea mai importantă: Somme théologique".

Thomasius, Christian, 1655—1728. A fost primul profesor care a ţinut conferinţe în limba germană. A fost împotriva proceselor de vrăjitorie.

Thuringen, „inima verde a Germaniei". Regiune din centrul Germaniei.

Tieck, Ludwig, 1773—1853, traducător şi poet romantic german. El, împreună cu fraţii Schlegel, a tradus operele lui Shakespeare în limba germană.

Tilly, Johann, conte de 1559—1632, căpitan din războiul de 30 de ani. Şeful armatelor Ligii catolice.

Tilsit, oraş din Prusia orientală, unde s'a semnat tratatul de pace care puse capăt războiului din 1806—07.

Tirpitz, Alfred v., 1849—1930, organizează din vreme arma submarină germană. A fost şeful Statului Major al flotei germane şi ministru de Stat în 1898. A creat flota germană de mare. Datorită lui, Germania a fost a doua putere maritimă, până în 1918.

Treitschke, Henri. v., 1834—96, istoric. A scris „Istoria germană a secolului 19-lea".

Trier. Trèves, oraş situat pe Rin, înfiinţat de August, anul 15 în I. C.

U.

Ulfilas, 311—383. Fiul unui Got şi al unei prizoniere de războiu, de la Cappadoce. A încercat să-i convertească pe Visigoţi.

Uniune, o reuniune a prinţilor protestanţi germani. 1608—21.

V.

Valmy, comună în Franţa, în departamentul Marne. Sub denumirea de canonada dela Valmy e cunoscută victoria trupelor revoluţionare franceze, dela 20 Septemvrie 1792.

Vandali, Germani din Est, stabiliţi în Silezia şi în Polonia; au trecut Rinul în anul 5 în I. C., şi au emigrat în Africa de Nord.

Varus, Publius Quinctilius, proconsul roman şi generalisim în Germania. A căzut în lupta dela Teutoburger Wald.

Vetsera, Mary Freiin von, 1871—89. favorita prinţului Rudolf al Austriei.

Virchow, Rudolf, 1821—1902, patologist german, creatorul patologiei celulare. Era liberal şi adversarul lui Bismarck.

Vischer, Pierre le Vieux, 1460—1529, făcea parte dintr'o familie de sculptori din Nuremberg. Era proprietarul unei topitorii. El a sculptat „Mormântul lui Sebaldus", precum şi 2 figuri dela mormântul lui Maximilian, la Innsbruck.

Voss, Johann Heinrich, 1751—1826, traducătorul lui Homer.

Vilhelm I, 1797—1888, rege al Prusiei, primul împărat al Imperiului german.

Vilhelm II, 1859—1941, nepotul lui Vilhelm I, ultimul împărat al Imperiului.

W

Wagner, Cosima, 1837—1930, fiica lui Franz Liszt, soţia lui R. Wagner (mai fusese căsătorită odată înainte).

Wagram, sat în Austria, cunoscut prin victoria lui Napoleon asupra Austriecilor, la 6 Iulie 1809.

Waldenser, mişcare religioasă, laică. Işi datoreşte numele unui negustor din Lyon, Waldus, care, în timpul foametei din 1176, se dedică idealului religios al sărăciei.

Wartburg, cetate la sud de Eisenach. A fost reşedinţa Landgravilor din Turingia între secolul 12-lea şi 14-lea. Acolo a tradus Luther, în iarna din 1521—22, Noul Testament în limba germană. Tot acolo a avut loc în 1817, serbarea uniunilor germane de studenţi.

Welfen, familie de domnitori germani. Ei erau Guelfii din Italia. Regii Hanovrei au fost deasemenea Guelfi.

Welser, familie de patricieni din Augsbourg. Bartolomeu W., a împrumutat sume mari de bani lui Carol Qvintul. Welserii au avut iniţiativa colonizării Venezuelei.

Venzii, toţi Slavii care imigrară în Germania răsăriteană, în secolul al 8-lea şi al 9-lea.

Wenzel, 1361—1419, fiul lui Carol IV, rege german; a fost regele Boemiei. L-a protejat pe Hus.

Weser, fluviu din nord-vestul Germaniei.

Westfalia. *Pacea din 1648*, semnată la Munster în Westfalia, pace care pune capăt războiului de 30 de ani.

Winckelmann, Jean Joachim, 1717—68, arheolog german. El a creat idealul clasic al frumuseţii pentru generaţii de artişti şi de savanţi germani.

Windthorst, Ludwig, 1812—91, om politic din Hanovra, şeful partidului de centru în Reichstag-ul german. Adversarul lui Bismarck.

Wolfram v. Eschenbach, prin anii 1170—1220, sau 37, poet epic german.

Worms, oraş în Hessa renană. Unul din cele mai vechi oraşe germane. In secolul V, sub dominaţie romană. Numeroase Adunări, dintre care mai importante în 1495, 1521.

Wotan, Zeul german al morţii, apoi şi al Războiului şi Victoriei.

Wrangel, Frederic, Henri Ernest, conte, 1784—1877, mareşal prusian.

Y

York v. Wartenberg, Ludovic, conte, 1795—1830, mareşal prusian. A comandat în 1812 armata prusiană de întărire în timpul campaniei napoleoniene în Rusia. Semnează convenţia dela Tauroggen cu Ruşii.

Z

Zarathustra, reformator religios al vechiului Iran. Date necunoscute. „Aşa grăit-a Zarathustra", lucrarea datorită lui Nietzsche.

Zeppelin, Ferdinand, conte von, 1838—1917, la început ofiţer, luptă în 1863 în Războiul de Secesiune american. In 1895, face primele planuri ale dirijabilului său, care fură respinse de o comisie convocată de Wilhelm II. In 1900 se înalţă pentru întâia oară iar în 1908 întreprinde prima sa mare călătorie.

Zwingli, Ulrich, 1484—1531, reformator religios în Elveţia germană.

////